Γιάννης Τσάρας

# Η τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης (1430)

Τα κείμενα μεταφρασμένα με εισαγωγικό σημείωμα και σχόλια.

Εκδοτικός Οίκος Αφών Κυριακίδη - Θεσσαλονίκη 1985




*Η Θεσσαλονίκη σε σκίτσο ξένου ταξιδιώτη του 15ου αιώνα.*

# ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

## *Δυο λόγια*

*Στον τόμο αυτόν, είναι συγκεντρωμένα τα διάφορα κείμενα που μιλούν για την τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης του 1430. Κείμενα δηλαδή λογής λογής: ιστορικά, Χρονικά, Μονωδίες, Παραδόσεις και Βραχέα Χρονικά. Και δε λένε αυτά μόνο τί διηγήθηκαν οι ιστορικοί της εποχής που έγινε η άλωση αυτή, μα και τί διαδόθηκε αργότερα κι ακόμα και τί φαντάστηκε ο λαός κι έπλασε γύρω απ᾽ το περιστατικό αυτό. Το καθένα τους επίσης με περιορισμένα εισαγωγικά και με τ᾽ απαραίτητα σχόλια, ώστε να μην κουράζουν το μέσο αναγνώστη με πληροφορίες που θα ικανοποιούσαν έναν ειδικό.*

*Μερικές φορές ωστόσο γίνεται αναφορά και σε σχετική βιβλιογραφία, γιατι θα υπάρξουν και αναγνώστες του περίεργοι, που θα θελήσουν να μάθουν περισσότερα πράματα για ορισμένα περιστατικά κι άλλες φορές πάλι να εξακριβώσουν καλύτερα άλλες ειδήσεις τους. Φυσικά, δεν έχουνε να χάσουν και οι ειδικοί που θα το μεταχειριστούν.*

*Ο Δήμος Θεσσαλονίκης αφιέρωσε το 1985 στα 2.300 χρόνια από τότε που ίδρυσαν την πολιτεία και το γεγονός αυτό το τιμάει με πολλά πολιτιστικά φανερώματα. Μ᾽ αυτήν την ευκαιρία και το έργο τούτο, που έχει θέμα του μια τόσο τραγική σελίδα της ιστορίας της, όπως είναι οι τελευταίες βυζαντινές της μέρες, ας είναι και μια προσφορά στον πανηγυρισμό αυτόν. Η Θεσσαλονίκη, από τότε που την ίδρυσαν, μ᾽ όλα τα φυσικά ιστορικά της σκαμπανεβάσματα, συνεχίζει την ιστορική της πορεία με υψωμένο πάντα το περήφανο φλάμπουρό της.*

*Είναι η ιστορική πολιτεία που δεν έχασε ποτέ ούτε το έχι της ούτε την αρχοντιά της.*

*Είναι όμως περήφανη και για τον τίτλο της «Δημοκρατική Θεσσαλονίκη».(Κίνημα των Ζηλωτών - 1343-1349 Κίνημα Νεότουρκων, Ιούλιος 1908, Κίνημα Εθνικής Άμυνας, Αύγουστος του 1916, το πρώτο δημοκρατικό Πανεπιστήμιο της Πατρίδας μας, δημοκρατικοί όλοι οι Δήμαρχοί της ύστερ' από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο). Η Θεσσαλονίκη είναι μια.*

*Λιτόχωρο, καλοκαίρι του 1984.*

# 1. Εισαγωγικά

**1. Γενικά.** Τα πιο δραματικά γεγονότα της ιστορίας της η Θεσσαλονίκη τα'ζησε συμπυκνωμένα, όσο ποτέ άλλοτε, τα τελευταία πενήντα περίπου χρόνια της βυζαντινής της εποχής, ώσπου στα 1430 την πήραν οι Τούρκοι οριστικά.

Κι αλήθεια· απ' τη στιγμή που οι Τούρκοι έβαλαν πόδι στο φρούριο της Θράκης Τζύμπη, στα 1353, και στην Καλλίπολη στα 1354, ρίζωσαν και στέριωσαν μια για πάντα στην Ευρώπη[1]. Ξεκινώντας τώρα απ' αυτά τα δυο πολεμικά τους προγεφυρώματα πήραν ό,τι τους έμεινε να πάρουν ακόμα απ' τη Θράκη, ενώ τον ίδιο καιρό άρχισαν και οι γαζήδες τις συνηθισμένες τους ληστρικές επιδρομές ενάντια στους πλούσιους κάμπους της Μακεδονίας. Έτσι ανοίγουν το δρόμο, για ν' αρχίσουν να εγκατασταίνουνται και σ' αυτούς τούρκικοι πληθυσμοί[2].

Ένα Βραχύ Χρονικό απ' τα 1372 μας βεβαιώνει πως έχουν εγκατασταθεί οι πρώτοι Τούρκοι στη Μακεδονία[3]. Κι είναι αυτό το πρώτο ελληνικό κείμενο που μιλάει για Τούρκους στην περιοχή αυτή. Απ' το Χρονικό αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε ακόμα πως οι Τούρκοι πρέπει να εγκαταστάθηκαν στην Κεντρική Μακεδονία πριν απ' τα 1372, για να μπορούν να παρουσιάζουν τόσο συστηματικές επιδρομές στον κάμπο της και συχνά κι ενάντια στην ίδια τη Θεσσαλονίκη. Γιαυτό και την εποχή αυτή περίπου πρέπει να θεμέλιωσαν και τα Γιανιτσά σε κάποιο απ' τα καλύτερα χωριά της περιοχής αυτής. Εδώ εγκαταστάθηκαν πρώτοι οι Γιουρούκοι γαζήδες κι από δω απλώθηκαν ύστερα και στους κάμπους της Δυτικής Μακεδονίας[4].

Οι ιστορικές πηγές της εποχής αυτής δε βοηθούν να παρακολουθήσουμε άνετα την πορεία των γεγονότων και να

συνθέσουμε αντικειμενική την εικόνα της. Παρ' ολ' αυτά η σχετική έρευνα μπόρεσε να ξεδιαλύνει και να φωτίσει κάπως μερικά πράματα γύρω απ' τα γεγονότα αυτά, ώστε να φτάσουμε στο συμπέρασμα πως οι Τούρκοι, πριν πάρουν τη Θεσσαλονίκη οριστικά στα 1430, την πήραν άλλες δυο φορές πρωτύτερα: μια στα 1387 και μιαν άλλη στα 1391.

Από δυο αχρονολόγητες Ομιλίες του αρχιεπίσκοπου Ισίδωρου Γλαβά (1342-1396) μαθαίνουμε πως «πικρώς ημάς αικίζουσιν οι πόλεμιοι και οικιών και πόλεων απευλαύνουσιν»[5]. Και ακόμα πως «οι ασεβείς οσημέραι ληΐζονται τα ημέτερα και αιχμαλώτους ημάς ποιούσι και προς σφαγήν ελεεινώς έλκουσι... η κακίστη πολλαχόθεν των ασεβών ημάς εκύκλωσε σαγήνη»[6].

Τα χωρία αυτά δείχνουν πως ο Ισίδωρος μιλάει εδώ για τις επιδρομές των Τούρκων στα χωριά και στις πολιτείες της Κεντρικής Μακεδονίας. Οι επιδρομές τους όμως αυτές τους έφεραν σιγά σιγά και στον κάμπο και στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης, ώσπου ήρθε κι η δική της ώρα. Έτσι η Θεσσαλονίκη, απ' τα 1383 βρέθηκε πολιορκημένη κι η κατάστασή της αυτή θα κρατήσει ως τα 1387. Οι σκληρές συνθήκες όμως ζωής που δημιούργησε στην πολιτεία η πολύχρονη αυτή κατάστασή της άρχισαν να προσανατολίζουν τ' ανώτερα κοινωνικά της στρώματα, προύχοντες και κληρικούς, στη σκέψη να συμβιβαστούν με τους Τούρκους και να τους παραδώσουν την πολιτεία τους δίχως μάχη. Μάθαιναν τ' αποτελέσματα της αντίστασης.

Ο Μανουήλ Παλαιολόγος όμως, ο δεύτερος γιος του αυτοκράτορα Ιωάννου ε΄ του Παλαιολόγου, που ήτανε τότε Διοικητής της Θεσσαλονίκης, είχε αντίθετη γνώμη. Σε μιαν Ομιλία του κιόλας στη Σύγκλητο, μέσα στο ίδιο χρονικό διάστημα, που είχαν αρχίσει οι Τούρκοι να πολιορκούν τη Θεσσαλονίκη, συμβούλεψε τους Θεσσαλονικιούς να μη δεχτούν να συμβιβαστούν με τους Τούρκους και γίνουν φόρου υποτελείς τους, γιατί αυτό θα'τανε το πρώτο βήμα για την υποδούλωσή τους, όπως έγινε και μ' άλλες πολιτείες. Μα με το Μανουήλ δε συμφωνούσαν οι περισσότεροι προύχοντες και πολύ περισσότερο οι ανώτεροι κληρικοί μ' επικεφαλής τον αρχιεπίσκοπο Ισίδωρο.

Φαίνεται όμως πως οι Τούρκοι, αποφασισμένοι να πάρουν όπως όπως τη Θεσσαλονίκη, συστηματοποίησαν την πολιορκία της, γιανα την αναγκάσουν να παραδοθεί, όσο γινότανε νωρίτερα. Μα κι οι Θεσσαλονικιοί δεν έδειξαν μικρότερη αποφασιστικότητα να αμυνθούν με όλα τα μέσα ενάντια τους. Γιαυτό και κράτησε η πολιορκία αυτή τέσσερα χρόνια. Για τον πρώτο χρόνο της έχουμε μιαν έμμεση είδηση από κάποιαν αχρονολόγητη επιστολή του αρχιεπίσκοπου Ισίδωρου. Τη στέλνει απ' την Κωσταντινούπολη στους Θεσσαλονικιούς και κοντά στα άλλα τους γράφει και τούτα: «όσω πολλούς υπέστητε πειρασμούς πολιορκία και ταλαιπωρία και λιμώ και πόνω και ανδραποδισμώ και ξίφει παλαίσαντες»[8].

Η έμμεση αυτή είδηση μιλάει για τον πρώτο χρόνο της πολιορκίας, γιατι αυτά που γράφει εδώ ο Ισίδωρος πρέπει να τα' χει ζήσει. Κι ίσια ίσια απ' τα βιώματα του αυτά με τις πληροφορίες του για την αγριότητα των Τούρκων και τη σοβαρότητα της πολιορκίας, στα 1384, παράτησε και το απελπισμένο του ποίμνιο και τη θέση του κι έφυγε για την Κωσταντινούπολη. Κι ήταν ο ίδιος επικεφαλής των ανώτερων κληρικών της Θεσσαλονίκης που παρακινούσε τους Θεσσαλονικιούς να συμβιβαστούν με τους Τούρκους και να τους παραδώσουν την πατρίδα τους[9].

Στα 1387 η Θεσσαλονίκη κουρασμένη πια απ' την τεσσεράχρονη πολιορκία, απ' τις στερήσεις και απ' τις αρρώστιες αναγκάστηκε να προσκυνήσει[10]. Την πληροφορία για την πρώτη αυτή Τουρκοκρατία τη δίνει ένα Βραχύ Χρονικό[11]. Τη βεβαιώνει όμως κι ο Δημ. Κυδώνης με μιαν επιστολή του σε κάποιον φίλο του Θεσσαλονικιό: «νυν δε προς ασεβείς άνδρας *αυτομολούσαν* ή τ' αληθές μάλλον *αναγκασθείσαν αυτομολήσαι*· ου γαρ τη των πολιτών προαιρέσει...ύστερον ηττήθησαν λιμώ»[12].

Ένας άλλος ιστορικός, ό Χαλκοκονδύλης, μας πληροφορεί κι αυτός πως η Θεσσαλονίκη παραδόθηκε στους Τούρκους από μόνη της. Γράφει δηλαδή σχετικά: «Χαρατίνης δε την τε Θέρμην παραλαβών και τους *ξυνεφεστώτας δουλωσάμενος*...»[13]. Η φράση του αυτή μιλάει, βέβαια, για παράδοση, μιλάει όμως και για υποδούλωση. Με ποιους όρους παραδόθηκαν οι Θεσσαλονικιοί,

δεν ξέρουμε ούτε και τί ακολούθησε απ' τη στιγμή που μπήκαν στη Θεσσαλονίκη οι Τούρκοι. Γιατι λίγο πριν, στα 1361, και η Αδριανούπολη προσκύνησε, μα όταν μπήκαν μέσα οι Τούρκοι κι έσφαξαν και σκλάβους πήραν και τη διαγούμισαν[14]. Δεν ξέρουμε ακόμα ποια ήταν η ζωή τους κάτου απ' τις νέες συνθήκες ούτε αν, θυσιάζοντας την πολιτική τους ελευθερία, γιαν' αλαφρώσουν κάπως απ' τις κακοπάθησες της πολιορκίας, δε μετάνιωσαν.

Για την εικόνα της πρώτης αυτής τουρκοκρατίας δυο ιστορικές ειδήσεις μας δίνει ο ίδιος ο Ισίδωρος. Έτσι λοιπόν μαθαίνουμε απ' αυτόν πως «και τοις ασεβέσι τον τράχηλον ελεεινώς υπεζεύξαμεν...ότε τον βαρύν ημίν του φόρου φόρτον οι ασεβείς επέταξαν ή τούτον καταθέσθαι ή παρ' αυτών σφάττεσθαι»[15]. Ακόμα πως «οι ασεβείς άρχοντες ημίν επέστησαν...και αντί του χριστιανούς χριστιανοίς άρχεσθαι, χριστιανοί τοις ασεβέσιν υπέκυψαν»[16].

Άλλα ιστορικά στοιχεία για την πρώτη τουρκοκρατία δεν έχουμε. Ο Ισίδωρος όμως απ' την αλληλογραφία του με τη Θεσσαλονίκη, μάθαινε πολλά καθέκαστα απ' τη ζωή των ραγιάδων Θεσσαλονικιών και τους γράφει, γιανα τους παρηγορήσει και να τους δώσει θάρρος μέσα στη μαύρη απελπισιά που τους είχε βουλιάξει η τουρκοκρατία[17]. Μα η τουρκοκρατία ήτανε μια, μ' όποιον τρόπο κι αν την κάθιζαν οι Τούρκοι στις πολιτείες και στις χώρες που καταχτούσαν: φόροι πλήθος και βαριοί κι ασήκωτοι, αγγαρείες, προγκρόμ για γιάγμα και διαγούμισμα και το παιδομάζωμα, ενώ η τρομοκρατία ήτανε καθημερινή ατμόσφαιρα και βασίλευε μόνιμα.

Παλιότερα ο Tafrali είχε υποστηρίξει τη γνώμη πως η Θεσσαλονίκη, όταν στα 1387 παραδόθηκε στους Τούρκους, πλήρωνε μόνο έναν φόρο και συντηρούσε μέσα της μια μικρή στρατιωτική φρουρά, όπως έγινε και στις Σέρρες, όταν την πήραν οι Τούρκοι με επίθεση στα 1383 και όπως λέει ο Κυδώνης «μετά την των Σερρών αγγελίαν και την πολλήν λείαν και όσα κατά της πατρίδος εκώμασαν»[18]. Αυτή είναι η γνώμη και του Καθηγητή Απ. Βακαλόπουλου[19].

Η γνώμη ωστόσο για τούρκικη στρατιωτική φρουρά στη

Θεσσαλονίκη, ας είναι ακόμα και για μια φρουρά συμβολική, αφήνει αναπάντητη την απορία: πως γίνεται να'χουν τη Θεσσαλονίκη οι Τούρκοι στην εξουσία τους απ' τα 1387 «ως τα μέσα ή τέλη του 1391», όπως δέχεται ο Καθηγητής Βακαλόπουλος, να'χουν μέσα της μια στρατιωτική φρουρά και να χρειαστεί ύστερα να την πάρουν «βίαια», το Μάη του 1391, αφού έτσι κι αλλιώς ήτανε δική τους; Απάντηση όμως περιμένει και μιαν άλλη απορία: μέσα στην πρώτη αυτή τουρκοκρατία στη Θεσσαλονίκη, απ' τα 1387 ως τα 1391, παρατηρούμε και μια πυκνή επικοινωνία ανάμεσα στη Θεσσαλονίκη και στην Κωσταντινούπολη[20]. Στη Θεσσαλονίκη ερχότανε ακόμα κι ο ίδιος ο αυτοκράτορας Ιωάννης ο Ε΄ ο Παλαιολόγος.

Η επικοινωνία αυτή πρέπει ν' άρχισε απ' τη στιγμή που δολοφόνησαν το σουλτάνο Μουράτ Α΄ στη Σερβία στα 1389[21]. Φαίνεται πως με τη δολοφονία του ακολούθησε κάποια αναστάτωση στην Οθωμανική αυτοκρατορία που την εκμεταλλεύτηκαν οι Θεσσαλονικιοί και βρήκαν την ευκαιρία να διώξουν την τούρκικη φρουρά απ' την πατρίδα τους. Ο διάδοχος πάλι του Μουράτ Α΄, δεύτερος γιος του, Βαγιαζίτ Α΄ που πήρε ανώμαλα το θρόνο του πατέρα του, απασχολημένος, όσο να στεριώσει την εξουσία του, δε μπόρεσε ν' απασχοληθεί και με τη Θεσσαλονίκη, αφού συνέχιζε τις μάχες του ενάντια στους Σέρβους φεουδάρχες. Γιαυτό και πρέπει να δεχτούμε πως και η πρώτη τουρκοκρατία στη Θεσσαλονίκη κράτησε μόνο απ' τα 1387 ως τα 1389, που δολοφόνησαν το Μουράτ Α΄. Μα και μόνο έτσι θα εξηγήσουμε, γιατί ο Βαγιαζίτ Α΄ χρειάστηκε στα 1391 να συνδυάσει την εκστρατεία του ενάντια στην Κωσταντινούπολη με την εκστρατεία ενάντια στη Θεσσαλονίκη και να την πάρει με βία.

**2.** Το Φλεβάρη του 1391 πέθανε στη Θεσσαλονίκη ο αυτοκράτορας Ιωάννης Ε΄ ο Παλαιολόγος[22]. Μόλις πήρε την είδηση αυτή ο γιος του Μανουήλ, που ήτανε τότες όμηρος του σουλτάνου Βαγιαζίτ Α΄, στην Προύσα, έφυγε κρυφά απ' αυτήν και πήγε στην Κωσταντινούπολη, γιανα γίνει αυτός αυτοκράτορας.

΄Οταν λοιπόν γύρισε στην Προύσα ο Βαγιαζίτ και δε βρήκε το Μανουήλ, ετοιμάστηκε αμέσως και ξεκίνησε για την Κωσταντινούπολη, γιανα τον εκδικηθεί. Περνάει απ' τη Βιθυνία στη Θράκη και φτάνει στην Κωσταντινούπολη, μα δε μπόρεσε να την πάρει. Καταστρέφει τότε τα προάστιά της, σκορπίζει τον πληθυσμό της από δω κι από κει και τραβάει ολόισια για τη Θεσσαλονίκη[23]. Φαίνεται πως ο Βαγιαζίτ, με την εκστρατεία αυτήν, είχε σκοπό να πάρει και τη Θεσσαλονίκη, που με τη δολοφονία του πατέρα του βρήκε την ευκαιρία να διώξει την τούρκικη φρουρά και να λευτερωθεί. ΄Ετσι λοιπόν προχωρώντας και καταστρέφοντας κάθε κατοικημένον τόπο που συναντούσε στο δρόμο του, πέρασε στη Μακεδονία κι έφτασε στη Χριστούπολη (στη σημερινή Καβάλα) που την κατάστρεψε από θεμέλιο[24]. Τέλος, όπως διηγίεται ο Δούκας «είλε και Θεσσαλονίκην και τα μετά την Θεσσαλονίκην χωρία»[25]. Η άλωση αυτή της Θεσσαλονίκης είναι η δεύτερη κι έγινε το Μάη του 1391.

Για τη δεύτερη αυτή τουρκοκρατία στη Θεσσαλονίκη ξέρουμε πρώτα πρώτα, όπως διηγίεται ο Δούκας, πως τη Θεσσαλονίκη την πήρε ο Βαγιαζίτ με βία. Αποτέλεσμα της βίας πρέπει να ήτανε πως εφάρμοσε το νόμο του Ισλάμ με όλες τις γνωστές μας συνέπειες για μια πολιτεία που έπαιρναν οι Τούρκοι με τον τρόπο αυτόν. ΄Εμμεσα το επαληθεύει αυτό κι ο Δούκας, όταν βάζει το γιο του Βαγιαζίτ Μουσά να περηφανεύεται πως «την Θεσσαλονίκην, ην δια πολλών ιδρώτων ο εμός πατήρ εκληρώσατο (=πήρε) και τους βωμούς των ειδώλων (=των αγίων) εις τεμένη του προφήτου μετέστησε»[26]. Η πληροφορία αυτή όμως έχει σχετική αξία, γιατί ξέρουμε πως οι Τούρκοι πήραν κι έκαμαν «τεμένη του Προφήτου» το ναό του Αγίου Δημητρίου στα 1492, το ναό της Αγίας Σοφίας στα 1525 και το ναό του Αγίου Γεωργίου (Rotonda) στα 1590, πολύ αργότερα δηλαδή από την τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης, γιανα φέρω μόνο αυτά τα γνωστά παραδείγματα. ΄Εχουμε ακόμα και την πληροφορία του Γκέρλαχ που, όπως του είπε ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης της εποχής εκείνης -ο Καθηγητής Θεοχαρίδης λέει πως «πιθανώτατα ούτος ήτο ο Ιωάσαφ Αργυρόπουλος, (1565-1578)»- που συνάντησε στα

1572 στα Πατριαρχεία της Κωσταντινούπολης «εν Θεσσαλονίκη...οι Οθωμανοί έχουσι τρία μεγάλα τεμένη και έτι τρία μικρότερα» που οπωσδήποτε πρέπει να ήταν άλλοτε ναοί χριστιανικοί[27]. Η πληροφορία αυτή του Γκέρλαχ κάμνει αμφίβολη την είδηση και του Δούκα πως ο Βαγιαζίτ Α΄ πήρε όλους τους ναούς των χριστιανών στα 1391 και τους έκαμε τεμένη του Προφήτη, όπως και την ανάλογη του Αναγνώστη πως το ίδιο έκαμε κι ο Μουράτ Β΄ στα 1432.

Μιαν άλλη είδηση για την τουρκοκρατία αυτή έχουμε από ένα Βραχύ Χρονικό που μας πληροφορεί πως ο Βαγιαζίτ μεταχειρίστηκε τη Θεσσαλονίκη και για έδρα του[28]. Αυτό όμως το δίχως άλλο πρέπει να'χει παίξει αποφασιστικό ρόλο για μιαν ωμή τουρκοκρατία στην Θεσσαλονίκη.΄Οχι μικρότερο καθοριστικό ρόλο για μια τέτοια τουρκοκρατία πρέπει να'χει παίξει κι ο χαραχτήρας του Βαγιαζίτ. Ο Δούκας, χαρακτηρίζοντας το Βαγιαζίτ, λέει πως ήταν «ανήρ δεινός...χριστιανομάχος ως ουδείς των κατ' αυτόν»[29]. Λέει ακόμα πως, γιανα γίνει αυτός σουλτάνος, τύφλωσε τον πρώτο του αδερφό Σαβουτζή[30]. Πιο ωμός στο χαραχτηρισμό του Βαγιαζίτ Α΄ είναι ο ανώνυμος εγκωμιαστής του αρχιεπίσκοπου Θεσσαλονίκης Γαβριήλ (1397-1416/18). Αυτός, από διήγηση, φαίνεται του ίδιου του Γαβριήλ που είχε γνωρίσει το Βαγιαζίτ, τον λέει:«μιαρόν...και αναιδή και θήρα μάλλον ή άθρωπον»[31]. Ο Φραντζής, τέλος, μιλάει για «το οξύ και το απότομον του Παζαΐτου»[32]. Και το τρισχειρότερο είναι πως ο Βαγιαζίτ στη Θεσσαλονίκη εφάρμοσε για πρώτη φορά, στα 1395, το θεσμό του παιδομαζώματος[33].

Αυτές είναι οι ειδήσεις για τη δεύτερη τουρκοκρατία (1391-1402) στη Θεσσαλονίκη. Λίγες, βέβαια, μας αφήνουν όμως να φανταστούμε άκρες μέσες την εικόνα της.

**3.** Τους δύσκολους καιρούς που περνούσε η Θεσσαλονίκη απ' τα 1391 και ύστερα, το μαρτυρούν και οι πρεσβείες που βρίσκεται στην ανάγκη να στέλνει η Κοινότητα στην Προύσα και να ζητάει απ' το σουλτάνο λύσεις για πολλά ζητήματά της, όταν δε μπορούσε να βρει τη λύση τους στη Θεσσαλονίκη. Οι ιστορικές

πηγές μιλούν για τρεις πρεσβείες, μα πρέπει να' ναι περισσότερες. Η πρώτη μ' επικεφαλής τον ίδιο τον αρχιεπίσκοπο Ισίδωρο, πήγε στην Προύσα, όπως δέχεται ο Λάμπρος, στα 1394[34]. Φαίνεται πως η πρεσβεία αυτή πέτυχε λύσεις για μερικά απ' τα ζητήματα που παρουσίασε στο Βαγιαζίτ Α΄. Γιαυτό και όταν γύρισε στη Θεσσαλονίκη η πρεσβεία, ο Ισίδωρος, με πρώτη ευκαιρία, μιλώντας στο ναό του Αγίου Δημητρίου για τ' αποτελέσματά της, καυχήθηκε πως «επανήκομεν εκείθεν *χάριτας πολλάς*, συν θεώ, και *μεγάλας* και ων ουδεπώποτ' αν ηλπίσαμεν πλείους και μείζους προς την ημετέραν αγάπην κομίσαντες»[35].

Ποια ήτανε τα ζητήματα της Κοινότητας που πέτυχε τη λύση τους απ' το Βαγιαζίτ η πρεσβεία αυτή, δεν ξέρουμε. Ο Βέης ωστόσο έχει τη γνώμη πως σκοπός της ήτανε να ζητήσει απ' αυτόν να λυτρώσει αιχμάλωτους που είχε πάρει απ' τη Μακεδονία ο τούρκικος στρατός[36]. Μα η Κοινότητα πρέπει να 'χε κι άλλα ζητήματα που ζητούσε τη λύση τους. Σε μια πολιτεία κιόλας τόσο μεγάλη, όπως η Θεσσαλονίκη, όπου βρέθηκαν στην ανάγκη να ζουν μαζί καταχτητές και καταχτημένοι, τα προβλήματα που βασάνιζαν τους χριστιανούς πρέπει να ήτανε πολλά: οι δυσκολίες στη λειτουργία των ναών τους, οι λογής λογής βαριοί φόροι, που ολοένα γίνουνταν περισσότεροι και βαρύτεροι, οι απεριόριστες μόνιμες και έκτακτες αγγαρείες και πλήθος άλλα ζητήματα που είχαν βασική σημασία για τη ζωή των κατοίκων της. Γιαυτό, φυσικά, κι έστελνε τις πρεσβείες της σε τόσο μακρινά κι επικίντυνα ταξίδια.

Να υποστηρίξουμε όμως, αντίθετα, πως τις διάφορες πρεσβείες της η Κοινότητα τις έστελνε και για προνόμια, δε μπορούμε, γιατι καμιά ιστορική πηγή δε μας επιτρέπει να φτάσουμε σ' ένα τέτοιο συμπέρασμα. Κάθε λύση προβλήματος πάλι, να το πάρουμε για προνόμιο, είναι κάτι έξω απ' τα πράματα. Δε χωρεί αμφιβολία πως οι σουλτάνοι, όσο σκληροί κι αν ήτανε, φύλαγαν ωστόσο και τη σχετική σκοπιμότητα στην κάθε τους ενέργεια απέναντι στους ραγιάδες. Γιαυτό και στα ζητήματα της Κοινότητας της Θεσσαλονίκης φρόντιζαν πάντοτε, τουλάχιστο στα περισσότερα απ' αυτά, να δίνουν κάποια

πρόσκαιρη και συμβιβαστική λύση. Και ίσια ίσια οι προσωρινές αυτές λύσεις σε μερικά μόνο αιτήματα της είναι που την ανάγκαζαν να στέλνει πρεσβείες της στην Προύσα ίσως και πιο συχνά. Τις λύσεις λοιπόν αυτές, σύμφωνα με τη θεοκρατική αντίληψη της εποχής (δηλαδή ολάκερου του Μεσαίωνα), οι Θεσσαλονικιοί πίστευαν πως τους τις έδινε ο σουλτάνος, γιατι έτσι τον φώτιζε ο Θεός. Γιανα εκφράσουν κιόλας το πνεύμα αυτό, οι θεολόγοι και οι άλλοι συγγραφείς της Θεσσαλονίκης της εποχής αυτής μεταχειρίστηκαν τις λέξεις *δωρεά* και *χάρις*, που, σύμφωνα πάλι μ' αυτούς, σημαίνουν *το καλό, τα καλά, τα ελέη* που τους έκαμνε ο Θεός, τη *θεία χάρη*[37].

Η Θεσσαλονίκη ανασαίνει κάπως, τουλάχιστο φαινομενικά, απ' το βάρος της τουρκοκρατίας ύστερ' απ' την περίφημη «Μάχη της Άγκυρας» (28 του Ιούνη του 1402). Στη μάχη αυτή, όπως ξέρουμε, οι Μογγόλοι (Τάταροι) κατανίκησαν κι αφάνισαν τον τούρκικο στρατό που είχε πολλές χιλιάδες σκοτωμένους και αιχμάλωτους. Ανάμεσα στους αιχμάλωτους ήτανε κι ο σουλτάνος Βαγιαζίτ Α΄ που απ' τις ταλαιπωρίες κι απ' την κατάντια του πέθανε στις αρχές του 1403[38].

Η καταστροφή αυτή των Τούρκων είχε αποφασιστική σημασία για την ενότητα της αυτοκρατορίας τους. Και το χειρότερο γι' αυτούς ήτανε πως ξέσπασε ένας εμφύλιος πόλεμος ανάμεσα στους γιους του Βαγιαζίτ για το θρόνο, που κράτησε δέκα ολάκερα χρόνια (1402-1412), ενώ ταυτόχρονα ξαναφούντωσαν τα στασιαστικά κινήματα των εμίρηδων της Μικράς Ασίας με μεγαλύτερη αγριότητα και με πλατύτερες φιλοδοξίες τώρα[39]. Ο εμφύλιος αυτός πόλεμος είχε απλωθεί σ' όλα τα τουρκοκρατούμενα μέρη, μα ωμότερον τον δοκίμασαν το Βυζάντιο και οι άλλες Βαλκανικές χώρες, χωρίς ωστόσο , απ' τις εσωτερικές τους διαμάχες, να μπορέσουν να τον εκμεταλλευτούν. Το Βυζάντιο, το μόνο που πέτυχε απ' αυτήν την ευκαιρία ήτανε να υπογράψει ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ μ' έναν γιο του Βαγιαζίτ Β΄, το Σουλεϊμάν, που αγωνιζότανε στο Βαλκανικό μέτωπο, μια Συνθήκη Ειρήνης, για να τον βοηθήσει στον πόλεμο ενάντια στ' αδέρφια του. Σύμφωνα με τη Συνθήκη αυτήν ο Σουλεϊμάν, όπως

διηγιέται ο Δούκας, άφησε ελεύθερη τη Θεσσαλονίκη, τη Χαλκιδική και τα παράλια απ' τα Θεσσαλικά Τέμπη ως και την Ανατολική Θράκη. Τη Συνθήκη αυτή θα τη σεβαστεί αργότερα κι ο αδερφός[40] του Μεχμέτ Α΄, που βγήκε στο τέλος νικητής απ' τον εμφύλιο πόλεμο κι έγινε σουλτάνος αυτός (1413-1421)[41].

Η Συνθήκη αυτή ωστόσο, όπως κι αν είναι, στην ουσία ήτανε τυπική. Μέσα στη Θεσσαλονίκη, που ήτανε τουρκοκρατούμενη απ' τα 1387, θα πρέπει να ήταν εγκαταστημένοι αρκετοί Τούρκοι και χωρίς άλλο και τούρκικος στρατός με τους στρατώνες του και με όλες τις άλλες στρατιωτικές του εγκαταστάσεις. Και όλ' αυτά είναι αυτονόητα. Άλλο ζήτημα αν οι ιστορικές πηγές δε μιλούν για κάτι τέτοιο. Όταν «λευτερώθηκε» η Θεσσαλονίκη τί έγιναν όλοι αυτοί οι Τούρκοι; Ούτε και ήταν εύκολο στο Σουλεϊμάν να τους βολέψει, όπου όπου, γιατί ο εμφύλιος πόλεμος ήταν ακόμα ασταμάτητος και σκληρός τα αντίμαχα στρατόπεδα αλώνιζαν τους κάμπους της Μακεδονίας κι η Θεσσαλονίκη ήτανε καρφί στο μάτι ολωνών.

Ο Δούκας που παρακολουθεί τα γεγονότα της εποχής αυτής μιλάει για δυό πολιορκίες της Θεσσαλονίκης απ' τα 1403 και ύστερα. Τη μια την τοποθετεί ανάμεσα στα 1411-1413, όταν παύει σχεδόν ο εμφύλιος πόλεμος και γίνεται σουλτάνος ο Μεχμέτ Α΄ (1413-1421)[42]. Μια δεύτερη, την τοποθετεί κάπου στα 1416,όταν τη διοικούσε ο Δημήτριος Λάσκαρης ο Λεοντάρης[43]. Πολιορκίες της πρόσκαρες πρέπει να' χουν γίνει κι άλλες, αφού οι κάμποι της Κεντρικής Μακεδονίας ήτανε θέατρο του εμφύλιου πόλεμου ανάμεσα στους γιους του Βαγιαζίτ. Φαίνεται πως ο Δούκας σημειώνει αυτές που κράτησαν περισσότερο.

Για μια πολιορκία της Θεσσαλονίκης μιλάει κι ο εγκωμιαστής του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γαβριήλ (1396-1416/18), λέγοντας «και της Θεσσαλονικέων πόλεως δεινώς πολιορκουμένης»[44]. Ποια είναι αυτή η πολιορκία, που θέλει να πει εδώ ο εγκωμιαστής, δεν ξέρουμε. Δεν πρέπει όμως να ξεχνούμε δυο πράματα: πρώτα πως ο Γαβριήλ χειροτονήθηκε μητροπολίτης στα 1396, όταν πέθανε ο Ισίδωρος, κι έπειτα πως τη Θεσσαλονίκη ως τα 1403 την είχαν οι Τούρκοι. Γιαυτό και μέσα στο χρονικό

διάστημα 1403-1416/18 που πέθανε ο Γαβριήλ πρέπει να τοποθετήσουμε και την πολιορκία αυτή, χωρίς ν' αποκλείσουμε την υπόθεση πως μπορεί να' ναι μια απ' τις δυο πολιορκίες που σημειώνει ο Δούκας, όπως είδαμε παραπάνω. Ωστόσο, όπως κι αν είναι, η Θεσσαλονίκη, και μ' όλο που την είχαν αφήσει οι Τούρκοι λεύτερη και την είχαν πια οι Βυζαντινοί, περνούσε καιρούς δύσκολους.

Απ' τη στιγμή που πέρασε στα χέρια των Βυζαντινών, τη Θεσσαλονίκη, τη διοίκησαν με τη σειρά ο Ιωάννης Ζ΄ ο Παλαιολόγος (1403-1408), ο Δημήτριος Λάσκαρης Λεοντάρης (1408-1415) και ο Ανδρόνικος Παλαιολόγος (1415-1423), τρίτος γιος αυτός του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ του Παλαιολόγου[45].

Μα οι Τούρκοι, και που τέλειωσε ο εμφύλιος πόλεμός τους κι άφησαν στους Βυζαντινούς τη Θεσσαλονίκη με Συνθήκη, δεν έπαψαν ωστόσο να την ενοχλούν είτε μ' επιδρομές στον πλούσιο κάμπο της και στα περίχωρά της είτε με πρόσκαιρες πολιορκίες. Γιαυτό κι ο επισιτισμός της είχε καταντήσει προβληματικός. Φτάνει να θυμηθεί κανείς εδώ πως μιαν αρχόντισσα Θεσσαλονικιά, που είχε ζήσει μέσα στα πλούτη και στην αρχοντιά, αναγκάζεται την εποχή αυτή, απ' τη φτώχεια, να χαρίσει ένα εκκλησάκι της μέσα στη Θεσσαλονίκη, στο Μοναστήρι του Διονύσιου του Αγίου ΄Ορους. Αυτό το Σεμπτέμβρη του 1420[46]. Στα 1422 ένας υπάλληλος της Μητρόπολης της Θεσσαλονίκης, έφυγε και πήγε στη Κωσταντινούπολη, γιατι στη Θεσσαλονίκη, όπως λέει, είχε γίνει πολύ δύσκολη η ζωή[47]. Μπορούμε τώρα να φανταστούμε τη θέση της φτωχολογιάς, όταν οι Τούρκοι αποφασισμένοι να πάρουν όπως όπως τη Θεσσαλονίκη, δεν έλεγαν να σταματήσουν ούτε στιγμή τις επιδρομές τους και τις πολιορκίες της.

Κάτου απ' τις συνθήκες αυτές και με τη λαϊκή πίεση ο δεσπότης της Ανδρόνικος, επειδή έβλεπε πως δε μπορούσε να την κρατήσει άλλο, αναγκάστηκε να συνεννοηθεί με το αρχοντολόι της κι αντί να την παραδώσει στους Τούρκους, την πούλησε στους Βενετσιάνους για πενήντα χιλιάδες (50.000) χρυσά δουκάτα[48]. Με τους Βενετσιάνους συμφώνησε ακόμα: 1ο να

φυλάξει ο λαός τους νόμους του και τις συνήθειες του και να διαφεντεύεται σύμφωνα μ' αυτά· 2ο ο αρχιεπίσκοπος να μένει στην αρχεπισκοπή του, χωρίς να τον πειράζει κανένας· 3ο οι αρχόντοι κι ο λαός να μπορούν, αν θέλουν, να πουλήσουν τα υπάρχοντα τους και να πάνε, όπου τους αρέσει, είτε σε βενετσιάνικους είτε σ' άλλους τόπους, χωρίς να τους μποδίσει κανένας[49]. Οι Βενετσιάνοι έταξαν ακόμα στο λαό πως θα προστατέψουν την πολιτεία του, πως θα τη θρέψουν, πως θα της χαρίσουν ευτυχία και πως θα την κάμουν μια δεύτερη Βενετιά[50].

Ύστερα απ' τις συμφωνίες αυτές, στις 14 του Σεπτέμβρη του 1423, οι Βενετσιάνοι μπαίνουν επίσημα στη Θεσσαλονίκη, στήνουν τη σημαία του Αγίου Μάρκου στο κεντρικότερο μέρος της και μιαν άλλη ψηλά στα κάστρα και κάμνουν δοξολογία[51]. Έτσι τώρα πια ο ρόλος της Θεσσαλονίκης για τους Βυζαντινούς τελειώνει και τυπικά.

## 2. Η Βενετσιανοκρατία στη Θεσσαλονίκη

Οι Τούρκοι, μόλις έμαθαν πως ο Ανδρόνικος πούλησε τη Θεσσαλονίκη στους Βενετσιάνους, πύκνωσαν πιο πολύ τις επιθέσεις τους ενάντια της[52]. Την ξεμονάχιασαν λοιπόν ολότελα απ' τον πλούσιο άλλοτε περίγυρό της κι έτσι μαζί με τ' αστέρευτα και τα κάθε λογής θρόφιμά της χάνει τώρα και τις πρώτες ύλες της για τη βιοτεχνία και τη βασική της αγορά για τα προϊόντα της. Το εμπόριό της μαραζιάζει και περιορίζεται πολύ η κίνησή του λιμανιού. Γιαυτό κι η δυστυχία μπαίνει σε κάθε σπίτι κι απλώνεται σ' ολάκερη την πολιτεία και μέρα με τη μέρα βασανίζει και πιο ανελέητη τον πληθυσμό της και τον σπρώχνει όχι μια, μα πολλές φορές ενάντια στους Βενετσιάνους[53]. Ο αναβρασμός αυτός σιγά σιγά παίρνει ξεκάθαρο περιεχόμενο και χωρίζει τους Θεσσαλονικιούς σε δυο αντίμαχες παρατάξεις: στους τουρκόφιλους και στους Βενετσιανόφιλους[54].

Οι Βενετσιάνοι μπλεγμένοι τώρα σ' έναν διμέτωπο αγώνα, καταπιάνουνται να ξεκαθαρίσουν πρώτα το εσωτερικό τους

μέτωπο. Και σ' αυτό τους στάθηκε πολύτιμη η πλούσια πείρα τους που κέρδισαν στα παράλια της Ανατολικής Μεσογείου.΄Ετσι οι Θεσσαλονικιοί γεύουνται πολύ γρήγορα τις πρώτες απογοητεύσεις απ' τα όνειρα που είχαν πλάσει για τη Βενετσιανοκρατία και δοκιμάζουν απ' τις πρώτες μέρες τη φοβερή αυταπάτη πως η πολιτεία τους, κάτου απ' τις μαλαματωμένες αλυσίδες της Βενετσιάνικης Δημοκρατίας, θα περνούσαν μέρες ευτυχισμένες.

Οι ιστορικοί της Δημοκρατίας του Σαν Μάρκο διηγιούνται τη Βενετσιανοκρατία στη Θεσσαλονίκη, που είναι μια απ' τις μαύρες σελίδες της ιστορίας της, δίχως να μιλούν καθόλου για τα βάσανα που υπόφερναν οι Θεσσαλονικιοί κάτω απ' την «προστασία» τους. Δίνουν ωστόσο την εικόνα της πιστή κι εκφραστική οι Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονικογράφοι, που οι φαινομενικές τους υπερβολές δεν είναι παρά πετυχημένα στιγμιότυπα από μιαν ωμή πραγματικότητα. Γιατι οι Βενετσιάνοι δεν είναι μονάχα που ξεγράφουν τις γραφτές τους συμφωνίες και πάτησαν τον όρκο τους απ' τις προφορικές τους υποσχέσεις, μα καταργούν και τους πιο βασικούς θεσμούς της αυτοδιοίκησης της Κοινότητας[55]. Και κάτι χειρότερο: επειδή φοβούνταν μην ξεσηκωθούν ενάντια τους οι Θεσσαλονικιοί και φέρουν στην πολιτεία τους Τούρκους, για να τους τρομοκρατήσουν, άρχισαν να κυνηγούν και να διώχνουν, όσους έπαιρναν για ύποπτους και να τους στέλνουν άλλους στην Εύβοια, άλλους στην Κρήτη κι άλλους στη Βενετιά.΄Οσους πάλι τους έπαιρναν για επικίντυνους, τους πετούσαν στο βυθό της θάλασσας, άλλους τους βασάνιζαν ανελέητα, γιατι τάχα ήταν αιρετικοί και κολασμένοι και τους ξεπάστρευαν με την κρεμάλα ή μ' άλλους τρόπους κι άλλους, τέλος, τους παίδευαν με μύριους παιδεμούς[56]. Γιαυτό και πολλοί Θεσσαλονικιοί, μη μπορώντας να υποφέρουν τη δυστυχία και την τρομοκρατία, αναγκάζουνται να πουλούν ό,τι είχαν και δεν είχαν, να πάρουν τα μάτια τους και να φύγουν κρυφά σ' άλλους τόπους μακρινούς, μα τουλάχιστο ειρηνικούς[57].

## 3. Οι προετοιμασίες των Τούρκων για την άλωση της Θεσσαλονίκης.

Ενώ λοιπόν οι Βενετσιάνοι πολεμούσαν να καταπονέσουν με τέτοια μέσα τον εσωτερικό τους εχτρό, τον ίδιο καιρό δείχνουν και μιαν ασυνήθιστη διπλωματική δραστηριότητα, γιανα συμβιβαστούν και να ειρηνέψουν με τους Τούρκους [58]. Γιαυτό και φτάνουν καταποδιαστά οι πρεσβευτές τους στο σουλτάνο Μουράτ Β΄ και του ζητούν ειρήνη. Αυτός όμως αρνιέται ακόμα και να τους δεχτεί[59]. Κι έτσι φτάνουμε στην ΄Ανοιξη του 1430.

Ο Μουράτ απ' την Αδριανούπολη, όπου είχε ξεχειμωνιάσει, φεύγει τώρα κι έρχεται στις Σέρρες. Εδώ μαζεύει όλο το στρατό του απ' Ανατολή και Δύση και προστάζει τους στρατηγούς του να ξεκινήσουν για τη Θεσσαλονίκη. Ο ίδιος θα παρακολουθούσε τις πολεμικές επιχειρήσεις απ' τις Σέρρες. Ακόμα, τον ίδιο καιρό θ' άνοιγε απ'την Καλλίπολη κι ο τούρκικος ο στόλος, γιανα χτυπήσει τη Θεσσαλονίκη από θάλασσα. Μα τούτος δε μπόρεσε να κάμει τίποτε, γιατι τον έκλεισε στα Δαρδανέλια η Βενετσιάνικη αρμάδα[60].

΄Ολην αυτή την τεράστια προετοιμασία των Τούρκων ενάντια στη Θεσσαλονίκη οι Βενετσιάνικη Δημοκρατία καμώθηκε πως δεν την πληροφορήθηκε ή πως την πληροφορήθηκε τάχα αργά και σα μιαν είδηση όχι σωστή[61]. Κι έτσι ωστόσο φρόντισε να δυναμώσει τη φρουρά της, που είχε στη Θεσσαλονίκη, μονάχα με πεντακόσιους στρατιώτες. Γιαυτό και μια τόσο μικρή φρουρά, με λειψό πάντα τον πολεμικό της ανεφοδιασμό, με τουρκόφιλο τον περισσότερο πληθυσμό και πάνου απ' όλα μ' εχτρό δυσανάλογο και στο πλήθος και στην οργάνωση και στο φανατισμό, ήτανε πολύ φυσικό να μην την παίρνει κανείς στα σοβαρά.

Τα πρώτα μαντάτα πως κοντοζύγωναν οι Τούρκοι, έφτασαν κιόλας στη Θεσσαλονίκη κι η τρομάρα τους κυριεύει όλους σύψυχα. Την τρομάρα τους αυτή τη δυνάμωσε ακόμα περισσότερο και πως τους έλειψε ο αρχιεπίσκοπός τους Συμεών[62], που είχε πεθάνει πριν από έξι μήνες, όπως και κάποιοι σεισμοί που ήτανε κι αυτοί κακοσημαδιές και προμηνούσαν κι αυτοί μεγάλες συμφορές[63].

Αυτές είναι οι ιστορικές συνθήκες που προσφέρνουν το σχετικό υλικό για το Χρονικό του και που στην ιστορική και ψυχολογική τους ατμόσφαιρα θέλει να μας μεταφέρει ο Αναγνώστης.

## Σημειώσεις

1. *Γρηγοράς*, έκδ. Βόννης, τ.2, σ.747, 14-748, 2· τ.3, σ. 220, 19-222, 13. *Καντακουζηνός*, έκδ. Βόννης, τ.3, σ. 277,10-278, 13. *Δούκας* εκδ. Greecu V. Βουκουρέστι 1958, σ. 35, 8- 14. *Schreiner, P.* Die Byzantinischen Kleinchroniken, CFHB, Vien 1975, 7/13, 37/5, 53/3, 58/2, 59/17, 60/6, 69/2, 72/2, 72α/1, 87/3. *Charanis, P.* On the Date of the Turks, Bsl 16, 1955, 113-117. *Κυδώνης, Δ.* PG 154, στ. 1012d. *Χαλκοκονδύλης*,έκδ. *Darkò, E.*, τ. I Βουδαπέστη 1922, 30, 27, II Βουδαπέστη *1923 σ.* 30, 14-18. (Στη συνέχεια *όλες* οι παραπομπές στο Χαλκοκονδύλη στην έκδ. *Darkò).*

2. «και υπό Αμουράτεω μέντοι εν τη Μακεδονία η περί *Θέρμην* και παρά *Αξιόν* ποταμόν χώρα κατώκισται, αγαγόντος μέγα τι πλήθς Τούρκων τε ες τούτον τον χώρον και κατοικήσαντες (*Χαλκοκονδύλης*, 1, 94, 9-11) Πβ. και *Βακαλόπουλος, Απ.* Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 25.

3. «κατά την στ΄ του Απριλλίου μηνός, της Ι΄ ινδικτιώνος, ημέρα Τρίτη, εξήλθεν από την θεσσαλονίκην ο δεσπότης ο Παλαιολόγος μετά κατέργου. Τη ενδεκάτη του αυτού, επί ημέρα Σαββάτω, ηπιλάλησαν οι μουσουλμάνοι εις την Θεσσαλονίκην» (Die Kleinchroniken, έκδ. *Schreiner* 49/6).

4. *Χαλκοκονδύλης, 1*, 94, 9-11. *Βακαλόπουλος*, Ιστορία της Μακεδονίας 51. *Δημητριάδης, Β.* Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον *Εβλιγιά Τσελεμπή* (Εισαγωγή-Μετάφραση- Σχόλια) Θεσσαλονίκη 1973, 23. Για τα *Γιανιτσά* της εποχής του (1430) ο Ιω. Αναγνώστης γράφει : «Τόπος δ᾽ ούτος εστι...πολλούς εσχηκώς οικήτορας Τούρκους» (*Ιωάννης Αναγνώστης*, Διήγησις περί της τελευταίας αλώσεως της Θεσσαλονίκης, Μονωδία επί τη αλώσει της Θεσσαλονίκης Εισαγωγή- Κείμενο -Μετάφραση-Σχόλια: *Γιάννης Τσάρας*,Θεσσαλονίκη 1958, 62, 10-14). (΄Ολες οι παραπομπές στον Αναγνώστη παρακάτω στην έκδοση αυτή).

5. *Ισιδώρου* Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ομιλίαι εις τας εορτάς του Αγίου Δημητρίου.΄Εκδοσις και Εισαγωγή *Λαούρδας Βασ.*, Θεσσαλονίκη 1954, 29, 39-40.

6. *Ισιδώρου* Ομιλίαι, σ.49, 14-22.

7. *Μανουήλ Παλαιολόγου* Συμβουλευτικός προς τους Θεσσαλονικείς, ηνίκα επολιορκούντο, έκδ. *Λαούρδας, Β.* «Μακεδονικά» 4, 1953-1955, σ. 298, 15-31 και 300, 37-301, 3 Πβ. και *Χαλκοκονδύλης 1, 42, 5-44, 4.*

8. *Ισιδώρου* Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης οκτώ επιστολαί ανέκδοτοι, έκδ. *Λάμπρος, Σπ.*ΝΕ 9, 1912, 388, 22-24.

9. *Loenertz, R.* Démétrius Cydonès, Correspondance, τ. 2 Cittá del Vaticano 1960, 254. *Βακαλόπουλος*, Ιστορία της Μακεδονίας 57.

10. *Loenertz, R.*Manuel Paléologue et Démétrius Cydonès. Remarques sur leur correspodance EO 36, 1937, 478-481. *Charanis, P* The capture of Salonica by the Turks, „Byzantion» 3, 1938, 359-361. *Βακαλόπουλος*, Ιστορία της Μακεδονίας 61-63. Πβ. και *Βέης, Ν.* Πασχάλιαι Επιγραφαί Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης και ο Μητροπολίτης αυτής Ισίδωρος Γλαβας ΒΝΙ 7, 1930, 145 και σημ. 5.

11. Εν έτει hωϛε΄(=1387), μηνί απριλλίω, ινδικτιώνος Ι΄ *παρεδόθη* η Θεσσαλονίκη τοις Αγαρηνοίς. Επολιορκείτο *παρ'* αυτών χρόνους δ΄ (Die Kleinchroniken, έκδ. *Schueiner* 112/2 Πβ. και 58/6, 59/19, 99/2).

12. *Cammelli, G.* Démétrius Cydonès, Correspondance, Paris 1930, 88, 18-28.

13. *Χαλκοκονδύλης*, Ι., 44, 1-2.

14. *Μ.Μ.*2, 19· 2, 87· 2, 130. Πβ. και Die Kleinchroniken,έκδ. *Schreine* II, 297. *Χαλκοκονδύλης* Ι. 30, 1-7.

15. *Ισιδώρου* Ομιλίαι, έκδ. *Λαούρδας*, 31, 4-11

16. *Ισιδώρου* Ομιλίαι, έκδ. *Λαούρδας*, 39, 27-31

17. «Ημείς ουν ει και μη παρόντες των συμβαινόντων υμίν εκ του πολέμου κοινωνούμεν ανιαρών, αλλ' ουδέν ήττον αλγούμεν και την ψυχήν και τα σπλάγχνα δακνόμεθα εκάστου των παρ' υμών πικρίαν ιδίαν ηγούμενοι και ούτω πάσχοντες τη μνήμη των συμπιπτόντων υμίν καθέκαστην αηδών, ώσπερ ει καθ' ημών αυτών τα των πολεμίων εδεχόμεθα βέλη» (*Ισιδώρου* Επιστολαί, έκδ. *Λάμπρος*, ΝΕ 9, 1912, 382, 15-20.

18. Cammelli, Cydonès, Correspondance, σ. 108, 8-10. Βλέπε ακόμα: *Tafrali, O.* Thessalonique au quatorziéme siécle, 286. *Loenertz, R.* Manuel Paléologue et Démétrius Cydonès EO 36, 1937, 478-481. Ο ίδιος, Les recuils de lettres de Démétrius Cydodés, *Città del Vaticano* 1947, 115-117, σημ. 2. *Ostrogorsky, G.* La prise de Serrès, «Byzantion» 35, 1965, 318,σημ. 1. Dennis, G. The Reign of Manuel II Palaeologues in Thessalonica 1382-1387, Roma 1960, 65-67. Kleinchroniken έκδ. *Schreiner* II, Wien 1977, σ. 326.

19. *Βακαλόπουλος*, Ιστορία της Μακεδονίας 61

20. *Die Kleinchroniken,* έκδ. *Schreiner I*, 7/2 10/7.

21. *Δούκας*, 37 3-12.

22. «Εκοιμήθη ο κύρις Ιωάννης ο Παλαιολόγος». Die Kleinchroniken, έκδ. Schreiner, τ.ΙΙ 10/7· *Φραντζής*, 4, 5-6 και 206, 13-14. Σημειώνω εδώ τη σχετική είδηση του *Δούκα*, που ακολουθεί: «Εν τη Προύση όντος του Μανουήλ ...ο δε

βασιλεύς *Μανουήλ* μαθών τον θάνατον του πατρός αυτού δια νυκτός φυγάς ώχετο και δη καταλαβών την *Πόλιν* (δηλαδή την Κωσταντινούπολη)...Ο δε τύραννος ηνιάτο και δυσχέραινε και κατά των οικείων εμαίνετο...Ηβούλετο γαρ θανατώσαι αυτόν» (*Δούκας*, 77, 5-19).

*23. Δούκας*, 77, 29-79,1.

*24. Lemerle,P.*Philippes et la Macédoine Orientale, Paris 1945, 214.

*25. Δούκας*, σ. 79, 1.Το ρήμα *είλε* (Αόρ. β΄ του *αιρέω*) που μεταχειρίστηκε, ο Δούκας εδώ, έχει την έννοια του *κυρίεψε, πήρε με επίθεση*, με *μάχη* (τη Θεσσαλονίκη). «Τα μετά την Θεσσαλονίκην χωρία» είναι τα χωριά του δυτικού κάμπου της Θεσσαλονίκης, που δεν είχαν πάρει ακόμα οι Τούρκοι. Τα ΒΔ της τα είχαν πάρει παλιότερα (Βλ. *Βακαλόπουλος* Ιστορία της Μακεδονίας 49-50).΄Επειτα ο Βαγιαζίτ κατέβαινε απ' τα ΒΑ της Θεσσαλονίκης (απ' τη Χριστούπολη, την Καβάλα) κι αν είχαν μείνει χωριά που δεν είχαν πάρει ακόμα οι Τούρκοι, τα πήρε τώρα αυτός.

*26. Δούκας*, σ. 127, 6-8

*27. Μυστακίδης, Β.* Διάφορα περί Θεσσαλονίκης Σημειώματα, ΕΦΣΚ, τ. ΚΖ΄ 1900, σ. 370[β], σημ. 1.

*28.* «Εντεύθεν και ο *Μελκούτσης* στέλλεται υπό του αμηρά εκ της θεσσαλονίκης (στα 1391) De Rebus Epiri, feagnenta III, έκδ. Βόννης, 50. Η παραπομπή απ' τον *Tafrali, O.* Thessalonique au quatorziéme oiècle, Paris 1913,σ. 285, σημ. 7. Πβ. και *Λάσκαρης.* Αρμενόπουλος, σ. 340 σ. 2.

*29. Δούκας*, 39,3-4

*30. Δούκας*, 37, 28-39,2.

*31.* Εγκώμιον εις τον αρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης *Γαβριήλ*, έκδ. *Συνδίκα - Λαούρδα Λουίζα*, «Μακεδονικά», 4, 1955-1960, σ. 366, στ. 503-504.

*32. Φραντζής*, Sphrantzes Georgios Memorii 1401-1447 *Pseudo-Phrantzes:* Macarie Melissenos Cronica 1258-1481, έκδ. *Grecu Vas.* Bucuresti 1966, 202, 8-9 (Στη συνέχεια οι παραπομπές στην έκδοση αυτή).

*33. Ισιδώρου* αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ομιλία περί της αρπαγής των παίδων και περί της μελλούσης κρίσεως, έκδ. *Λαούρδας Β.* Ελληνικά, Παράρτημα 4, Θεσσαλονίκη 1953, 389-398.

*34. Ισιδώρου*, Επιστολαί, έκδ. *Λάμπρος* ΝΕ 9, 1912, 410

*35. Ισιδώρου* Ομιλίαι, έκδ. *Λαούρδας* 57,1-3

*36. Βέης*, Αι πασχάλιαι επιγραφαί 154, σημ. 3.

*37. Ισιδώρου* Ομιλίαι, έκδ. *Λαούρδας*, σ. 56, 15-57,35. Πβ.ακόμα :«*μάλλον δε Θεός αυτός δια την ακραιφνή προς αυτόν πίστιν ελέω κινούμενος πείδει και τους τοιούτους δεσπότας ευνοϊκώς διακείσθαι περί ημάς και γνησίως*»

*(Ισιδώρου* Επιστολαί, έκδ. *Λάμπρος*, ΝΕ 9, 1912, 390, 36-16. Επίσης «τον δε (δηλαδή Γαβριήλ) η *συνούσα του θείου πνεύματος χάρις τοσαύτην παρεσκεύασε παρά τοις εναντίοις χάριν ευρείν, ως μεγίστων δωρεών* και δουλείας ανεκτοτέρας αιτιώτατον τη *πόλει* γενέσθαι (εγκώμιον *Γαβριήλ*, έκδ. *Συνδίκα-Λαούρδα*, σ. 366, στ. 516-518)

*38. Δούκας*, 93,1-101,15· 109,26-111,4. *Χαλκοκονδύλης*, Ι 145,23-147,22. Πβ. και σ. 152, 6-7. *Φραντζής*, 2, 10-11.

*39.* «Τα δε της εω εν μεγάλη ταραχή και αθρόα μεταβολή των ηγεμόνων εν ταις επαρχίαις» (*Δούκας*, 113, 9-10)

*40. Δούκας*, 111, 17-113, 10. *Χαλκοκονδύλης*, Ι 163, 14-16.

*41. Δούκας*, 131,31-133,25

*42. Δούκας*, 127,20-23

*43. Δούκας*, 157,7-10. *Χαλκοκονδύλης*, Ι, 190,12-191,24. *Μιχ. Λάσκαρης*, Ναοί και Μοναί Θεσσαλονίκης το 1405 εις το Οδοιπορικόν του εκ *Σμολένσκ Ιγνατίου*, τόμος Αρμενόπουλος, 340-344. Εδώ βρίσκει κανείς και όλη την παλιότερη βιβλιογραφία.

*44.* Εγκώμιον *Γαβριήλ*, εκδ. *Συνδίκα-Λαούρδα*, σ. 362, στ. 350-351.

*45. Δούκας*, 113, 4-8.

*46. Θεοχαρίδης, Γ.* Άγνωστα τοπογραφικά της Θεσσαλονίκης εξ ανεκδότου εγγράφου της εν *Αγίω Όρει μονής Διονυσίου*, «Μακεδονικά» 5, 1961-1963, σ. 4, στ. 7.

*47. Kugéas, S.* Notizbuch eines Beamten der Metropolis in Thessalonike aus dem Anfang des XV. Fachrhunderts BZ 23, 1914-1920, 148.

*48. Τσάρας, Γ.* Η Θεσσαλονίκη από τους Βυζαντινούς στους Βενετσιάνους (1423-1430), «Μακεδονικά» 17, 1977, 85-122.

*49. Sathas, C.* Documents Inédits relatifs à l' histoire de la Crèce au Moyen âge, Paris 1881, τ.1, 135, 40-136,3 και 141. *Μέρτζιος,Κ.* Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας, Θεσσαλονίκη 1947, 35,37-38.

*50. Δούκας*, 247, 18-19

*51. Μέρτζιος*, Μνημεία, σ. 43.

*52. Αναγνώστης* 12, 22-23. *Δούκας*, 239, 8-9· 247, 9-15 και 26-27. *Μέρτζιος*, Μνημεία 56, 64-65, 78 κ.α. *Zinkeisen F.* Geschichle des Osmanischen Reiches in Europa, Hamburg 1840, τ. 1, σ. 554-569.

*53.* Μέρτζιος, Μνημεία 96. *Zinkeisen*, Geschichte 1, 554.

*54. Αναγνώστης* 6,31-8,8. *Μέρτζιος*, Μνημεία 46-61 και 72-87. *Zinkeisen*, Geschichte 1, 554-555.

55. *Μέρτζιος*, Μνημεία, 46-61 και 72-87

56. *Αναγνώστης* 6, 31-32. *Δούκας*, 247,30-249,7. *Μέρτζιος*, Μνημεία 58-59, 76, 78, 79, 80.

57. *Αναγνώστης* 54, 7-9 και 56, 26-28. *Μέρτζιος*, Μνημεία 72, 78 (το 1ο και 14ο αίτημα της δεύτερης πρεσβείας των Θεσσαλονικιών στη Βενετιά).

58. *Αναγνώστης* 8,2-4. *Δούκας*, 249,7-8. *Μέρτζιος*, Μνημεία 65-72.

59. *Δούκας*, 249,9-15. Πβ. και *Φραντζής*, 298,20-28.

60. *Zinkeisen*, Geschichte 1, 559

61. *Αναγνώστης* 12, 10-11

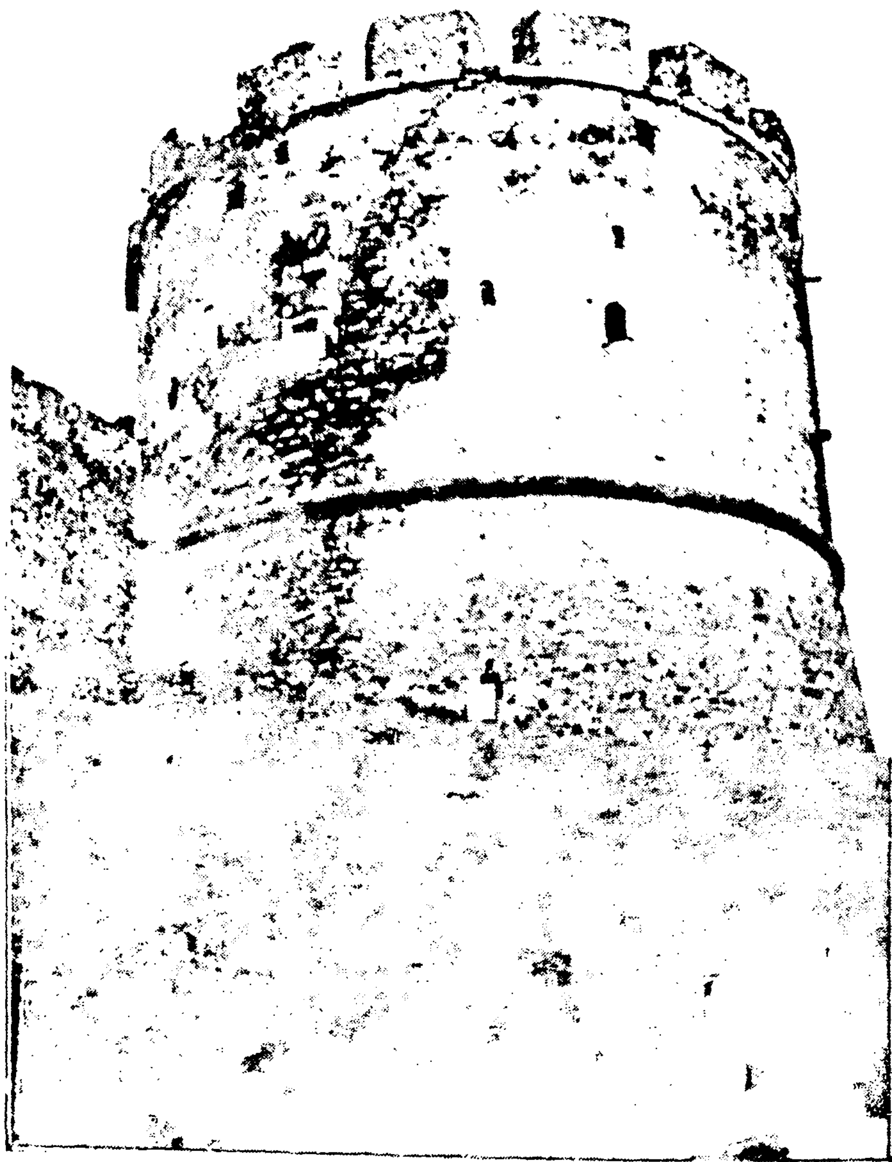
62. *Αναγνώστης* 8,12-17

63. *Αναγνώστης* 16,8-15

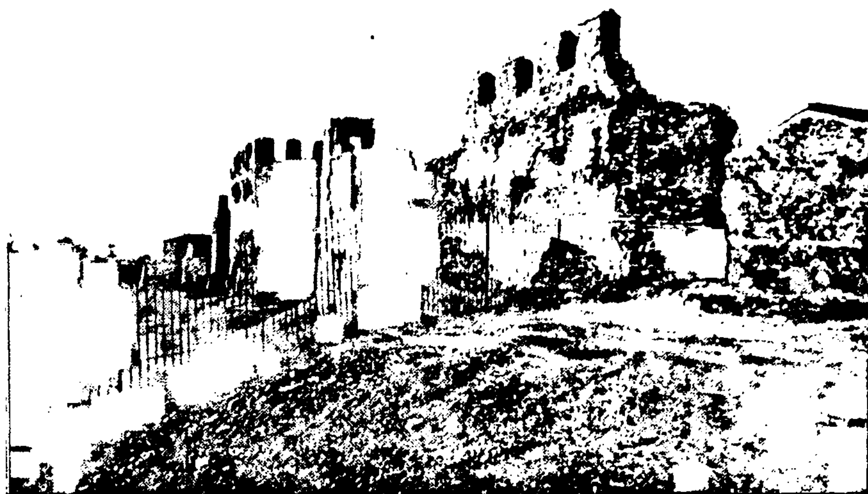
64. *Πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρόνιος*, Ο ναός της Αγίας Μεγαλομάρτυρος Παρασκευής εν Θεσσαλονίκη, έκδ. «Γρηγόριος ο Παλαμάς» 1, 1917, 131-133. Πβ. και *Βακαλόπουλος, Απ.* Συμβολή εις την ιστορίαν της Θεσσαλονίκης μικρόν μετά την άλωσιν αυτής υπό των Τούρκων το 1430, «Γρηγόριος ο Παλαμάς» 20, 1936, 71-73.

65. Το όνομα *αναγνώστης* στη βυζαντινή εποχή είναι επαγγελματικό και σημαίνει το ρασοφόρο υποταχτικό που βοηθούσε τον παπά και τον ψάλτη στα καθήκοντά τους μέσα στο ναό.

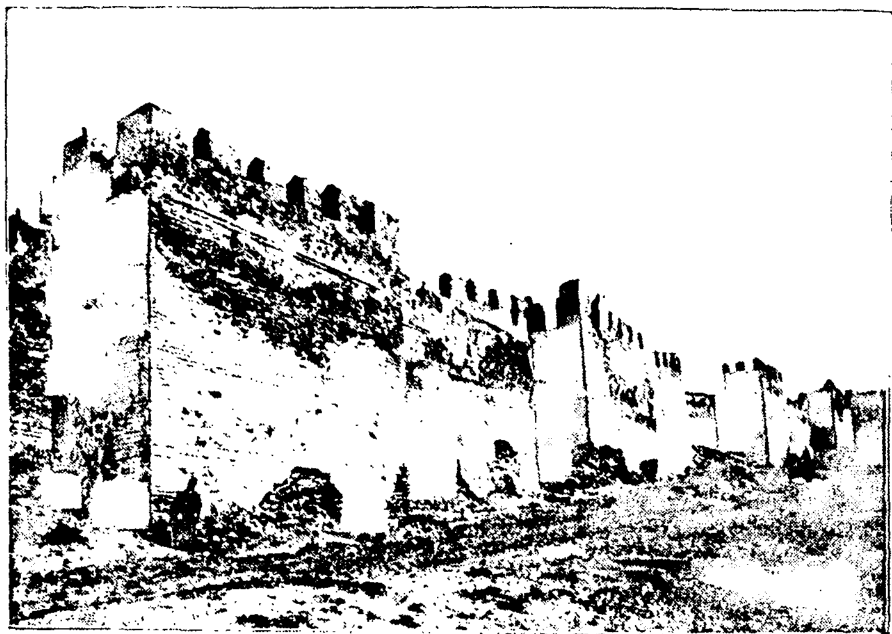
66. *Κανανός*, έκδ. Βόννης, μαζί με το *Φραντζή* και τον *Αναγνώστη*, 457-479. *Φραντζής*, 1-147



*Ο Πύργος του Τριγωνίου. Το Τριγώνιο είναι το τμήμα του ανατολικού κάστρου απ' την Πύλη της Άννας Παλαιολογίνας ώς τον Πύργο του Πυροβολείου (τον Πύργο του Τριγωνίου της Αλυσίδας). Οι Τούρκοι τον έλεγαν Τσιντζιρλί Κουλέ. Τριγωνικό σχήμα όμως παρουσιάζει και το μέσα μέρος του τμήματος αυτού.*



*Κάστρο ανατολικό.*



*Κάστρο ανατολικό (συνέχεια).*

# I. ΚΕΙΜΕΝΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

## 1. Το Χρονικό (ή η διήγηση) του Ιωάννου Αναγνώστη

### α) Ο χρονικογράφος

Για τον Ιωάννη Αναγνώστη, το συγγραφέα του Χρονικού μας, δεν έχουμε από πουθενά αλλού ειδήσεις για τη ζωή και το έργο του, παρά μονάχα όσες δίνει ο ίδιος στο Χρονικό του. Απ' αυτό λοιπόν μαθαίνουμε πως έγραψε το Χρονικό του, για κάποιον συντοπίτη του που είχε φύγει απ' τη Θεσσαλονίκη λίγο πριν την πάρουν οι Τούρκοι κι ήθελε να μάθει πώς έγιναν τα πράματα. Απ' τις προσφωνήσεις του κιόλας « ανδρών άριστε και φιλομαθέστατε» που συναντούμε στον πρόλογο του Χρονικού, και «τιμιώτατε πάτερ», που συναντούμε στον επίλογό του, συμπεραίνουμε πως ο συντοπίτης του αυτός ήτανε πρόσωπο επίσημο κι ένας ανώτερος κληρικός. Μα γιανα ζητήσει αυτός ο ανώτερος κληρικός απ' τον Αναγνώστη να του γράψει το Χρονικό της άλωσης της Θεσσαλονίκης, θα πει πως κι ο Αναγνώστης ήτανε μια προσωπικότητα ξεχωριστή μέσα στη μεταπολεμική, στην υπόδουλη Θεσσαλονίκη. Απ' τον πρόλογο του Χρονικού του μαθαίνουμε ακόμα πως είχε μελετήσει τα έργα των παλαιότερων Θεσσαλονικιών και άλλων συγγραφέων που είχαν γράψει για τη Θεσσαλονίκη και πως, όταν καταπιάστηκε να γράψει το Χρονικό του, πρέπει να ήτανε ώριμος άντρας.

Μόρφωση λοιπόν και κοινωνική θέση του επέτρεψαν να παρακολουθεί με άνεση τα ιστορικά γεγονότα της Θεσσαλονίκης απ' τη στιγμή που την αγόρασαν οι Βενετσιάνοι (1423) ως τη στιγμή που την πήραν οι Τούρκοι (1430). Έτσι, λογουχάρη, επειδή ζούσε έντονα τη Βενετσιανοκρατία, μας έδωσε το χαραχτηρισμό της επιγραμματικό. «Υπόφερνε πολλά η πολιτεία,

όταν την εξουσίαζαν οι Βενετσιάνοι». Παρακολουθεί τα μηνύματα πως ξεκίνησαν οι Τούρκοι για τη Θεσσαλονίκη, την τριήμερη πολιορκία της και την τρίωρη μάχη και τον βρίσκουμε ύστερα μαζί με τους άλλους εφτά χιλιάδες Θεσσαλονικιούς κλεισμένο στο στρατόπεδο. Η κοινωνική του θέση ωστόσο του επέτρεψε να γυρίσει στη Θεσσαλονίκη μαζί με άλλους συμπολίτες του. Αυτά είναι τα βιώματά του απ' την άλωση.

Ο γυρισμός του όμως στην πατρίδα δεν του ήταν ευχάριστος. «Μετανιώσαμε», λέει,«που γυρίσαμε στην πατρίδα». Και η μετάνοια αυτή του Αναγνώστη δεν είναι σχήμα λόγου. Όταν γύρισε στη Θεσσαλονίκη κι αντίκρισε τα ερείπια και τη φτώχεια της, θα πρέπει να τον έπιασε απελπισιά, που έγινε ακόμα μεγαλύτερη , όταν του πήραν οι Τούρκοι τα χτήματα του. Η αγάπη του ωστόσο για τη Θεσσαλονίκη ήτανε βαθιά κι αληθινή, όπως τη βλέπουμε στο Χρονικό του. Κι η αγάπη του αυτή είναι μιαν άλλη απόδειξη πως ο Αναγνώστης ήτανε Σαλονικιός, γέννημα θρέμμα.

Τα στοιχεία αυτά της αυτοβιογραφίας του Αναγνώστη τα συμπληρώνουν έμμεσα και δυο ιστορικά κείμενα απ' τα πρώτα χρόνια της τουρκοκρατίας στη Θεσσαλονίκη. Τα κείμενα αυτά είναι δυο Γράμματα της Μητρόπολης της Θεσσαλονίκης[64]. Το ένα είναι του αρχιεπίσκοπου Γρηγόριου, απ' τον Ιούλιο του 1432. Το στέλνει στον Οδηγητριανό Καστοριανό, που ήτανε, όπως φαίνεται, κάποιος άρχοντας της Θεσσαλονίκης, και του αναθέτει να φροντίζει με τα δυο του παιδιά, το Δημήτριο και τον Ιωάννη, γενικά το ναό της Αγίας Παρασκευής, μα να φροντίσουν πρώτα απ' όλα ν' αρχίσει να λειτουργεί ο ναός, για να ακούγεται τουλάχιστο ψαλμουδιά και να καίνε καντήλια και κεριά.

Επειδή απ' τις πρώτες μέρες της άλωσης τους περισσότερους παπάδες τους είχαν πάρει σκλάβους οι Τούρκοι κι ο ναός της Αγίας Παρασκευής, ένα απ' τα σημαντικά χριστιανικά μνημεία της Θεσσαλονίκης, έπρεπε με κάθε τρόπο ν' αρχίσει να λειτουργεί, είναι πολύ πιθανό, απ' τους τρεις αυτούς Καστοριανούς τα καθήκοντα του αναγνώστη, να τα είχε αναλάβει ο δεύτερος γιος Ιωάννης[65]. Επειδή πάλι το καθήκον αυτό δέθηκε

στενά με το πρόσωπο του Ιωάννη Καστοριανού, το όνομα *αναγνώστης* του έγινε παρανόμι και με το όνομ' αυτό έγινε αμέσως γνωστός μέσα στη μικρή Ελληνική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Μα ένα τέτοιο παρανόμι ο Ιωάννης Καστοριανός το κράτησε με περηφάνια για επώνυμό του, ώστε από κει και δω να τον ξέρουν πια ως Ιωάννη Αναγνώστη κι όχι ως Ιωάννη Καστοριανό.

Το Γράμμα αυτό του Γρηγόριου με το περιεχόμενο του το αναγνώρισε και το επικύρωσε αργότερα, κι ο διάδοχος του αρχιεπίσκοπος Μεθόδιος. Κι αλήθεια· με το Γράμμα του απ' τον Οχτώβρη του 1453 στον Οδηγητριανό Καστοριανό ο Μεθόδιος αναγνωρίζει και αναθέτει σ' αυτόν και στα παιδιά του Δημήτριο και Ιωάννη τα ίδια καθήκοντα και τα ίδια δικαιώματα που τους είχε αναγνωρίσει κι αναθέσει κι ο αρχιεπίσκοπος Γρηγόριος. Κάτι άλλο που παρατηρούμε εδώ είναι πως και στο Γράμμα του Μεθόδιου και στο Χρονικό του Αναγνώστη συναντούμε κοινά στοιχεία που προδίνουν επίδραση του ενός απάνω στον άλλο.΄Ετσι, λογουχάρη, στο Γράμμα του Μεθοδίου διαβάζουμε:«πολλοί των ιερών ναών, μάλλον σχεδόν πάντες, οικίαι των Τούρκων εγένοντο» (Γρηγόριος Παλαμάς 1, 1917, 133). Μα και στο Χρονικό του Αναγνώστη διαβάζουμε: «τας δε γε λοιπάς απάσας (δηλαδή μονάς) και τους νεώς σχεδόν πάντας» (62, 7-8), «και πάντων (δηλαδή των Τούρκων) οικίας και ναούς αντί οικιών ειληφότων» (64, 2-3). Εδώ είναι φανερό πως το ένα κείμενο αντιγράφει τ' άλλο και δε μπορεί παρά ν' αντιγράφει ο Αναγνώστης στο Χρονικό του το Γράμμα του Μεθόδιου. Γιατι ξέρουμε πως τα βιβλία με τα Πρακτικά και η Αλληλογραφία των Μητροπόλεων, όπως, φυσικά, και κάθε Δημόσιο ΄Εγγραφο είναι βασικές πηγές για ειδήσεις στους λογής λογής συγγραφείς.Ο Ιωάννης κιόλας, ο αναγνώστης στο ναό της Αγίας Παρασκευής, γιος του Οδηγητριανού Καστοριανού, στο σημείο αυτό δεν είχε παρά να συμβουλευτεί το σχετικό Γράμμα του Μεθόδιου στον πατέρα του, γιανα πάρει απ' αυτό τις ειδήσεις που χρειαζότανε για τα σπίτια και τους ναούς της Θεσσαλονίκης απ' τα πρώτα χρόνια της άλωσης.΄Επειτα η κοινωνική θέση του Οδηγητριανού

Καστοριανού στο γιο του Ιωάννη δεν έδωσε μόνο την κοινωνική του θέση, μα και την ευκαιρία να πάρει μια καλή μόρφωση, ώστε να είναι ένας καλός αναγνώστης, μα να μπορέσει να γράψει και το Χρονικό της τελευταίας άλωσης της Θεσσαλονίκης.

Καταγωγή λοιπόν και μόρφωση και καθήκον *αναγνώστη* στο ναό της Αγίας Παρασκευής έδωσαν στον Ιωάννη Καστοριανό την ευκαιρία να ξανακοιτάξει τα βιώματά του απ' την άλωση και να συγκεντρώσει όσο περισσότερο σχετικό υλικό γινόταν, γιανα συνθέσει το Χρονικό της. Η συχνή κιόλας επαφή του με τους ενορίτες του ναού της Αγίας Παρασκευής, με διάφορους παράγοντες της Ελληνικής Κοινότητας, όπως και με τη Μητρόπολη, πρέπει να 'ναι η ζωντανή πραγματικότητα που του πρόσφεραν όλες τις πληροφορίες που συναντούμε στο Χρονικό του απ' τις πρώτες εκείνες τραγικές ώρες της άλωσης ως και πιο δώθε απ' τα 1453, μήνα Οχτώβρη, που είναι κι η ημερομηνία του Γράμματος του Μεθόδιου. Γιαυτό και μπορέσαμε να'χουμε το Χρονικό του Αναγνώστη για την τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης στα 1430, στη μορφή που το'χουμε σήμερα.

Ως συγγραφέας ο Ιωάννης Αναγνώστης, όπως δείχνουν το γλωσσικό του γούστο και η αφηγηματική και περιγραφική του ικανότητα, είναι ένας χρονικογράφος μέτριος. Η γλωσσική του κατάρτιση δεν ξεφεύγει απ' τα σχολικά εγχειρίδια, που ήταν η βασική πνευματική τους τροφή και περιορίζεται στην αυστηρή καθαρεύουσα της εποχής του. Το Χρονικό του δεν έχει τουλάχιστο ούτε τον αυθορμητισμό του Κανανού, που είναι σύγχρονος του ούτε και του λίγο κατοπινού του Φραντζή, όπως τον βλέπουμε στο Μικρό του Χρονικό[66].

## β) Μετάφραση του Χρονικού

**1.** Πολλά, βέβαια, πολλές φορές και άλλα μας έχουν δείξει την εργατικότητα σου, εσένα του πιο καλού και του πιο φιλόμαθου ανθρώπου, μα όχι λιγότερο, και η έγνοια σου να διηγηθεί κάποιος όσα έχουν γίνει ως τα τώρα στην ξακουσμένη παλιότερα πολιτεία Θεσσαλονίκη και να μας παρακινήσεις με

λόγια πολύ γνωστικά να προσπαθήσουμε, όσο μπορούμε, να σου τα διηγηθούμε και να σου τα φέρουμε σα μπροστά στα μάτια σου[1]. Γιατι η έγνοια σου αυτή δείχνει ολοφάνερα πως το πνεύμα σου διψάει να μαθαίνει τα χρειαζούμενα και πως προσέχοντας τις ιστορίες και τις διήγησες, που με αυτά ο άνθρωπος πάει φανερά στο καλύτερο, τον συνεπαίρνουν ολάκερο τα μελλούμενα και τα σταθερά. Μα ενώ η έγνοια σου είναι τόσο θαυμαστή, ένας γνωστικός άνθρωπος ωστόσο δε θα μπορούσε να πάρει για έπαινο ένα πράμα: πως παραμέρισες αυτούς που έχουν φτάσει στην ψηλότερη κορφή της συγγραφικής τέχνης και που καταγίνουνται περισσότερο από κάθε άλλο έργο πάντοτε με το γράψιμο κι εμπιστεύτηκες ένα τόσο επίσημο έργο, δίχως να το καλοσκεφτείς σ' εμένα, που από πνευματική αδυναμία δεν τα καταφέρνω, στ' αλήθεια, στις διήγησες κι είμαι ολότελα αδιάφορος σαν είναι ν' αποχτήσω ένα όποιο αγαθό. Και θαρρώ πως έχεις πάθει το ίδιο με τις μέλισσες, όταν αναζητούν βιαστικές τις πηγές του μελιού. Προσπερνούν δηλαδή, όπως λένε, τα άνοσμα λουλούδια και πετούν πάνου απ' το θυμάρι, ένα φυτό γεμάτο αψάδα και πολύ μυρωδάτο. Μα βαρύ πράμα η φιλία! Όλους γενικά, που στην ψυχή τους λουλουδιάζει αυτή, τους παρακινεί με τη βία να μιλούν και να κάμνουν τα πάντα για τους φίλους, επειδή έχει συνηθίσει να τους προσφέρνει τον καλό το λόγο του κόσμου. Αυτό, φυσικά, ήτανε που ανάγκασε κι εσένα να επιμένεις τόσο πολύ, γιανα μας μεταπείσεις, επειδή ίσως θέλησες να πουν για μας λόγιὰ καλά αυτοί που θα την ακούσουν κι έτσι να κάμεις χάρη στη φιλία.

Εγώ λοιπόν θα προτιμούσα να σωπάσω, γιατι αυτό είναι περισσότερο σίγουρο και να παραιτηθώ από την υπόθεση αυτή, μ' όλο μου το δίκιο, μια και ξεπερνάει τη δύναμή μου. Σαν έφερα κατανού ωστόσο πόσο μεγάλος είναι ο κίντυνος να μην υπακούεις και βρέθηκα σε πολύ δύσκολη θέση απ' αυτό, νόμισα πως έπρεπε να φανώ πρόθυμος στην επιθυμία σου και να κάμω όσο μπορούσα ότι με παρακάλεσες. Κι επειδή εγώ σου φάνηκα βολικός και καλόγνωμος σ' αυτό που ζητούσες και στη χάρη σου και δέχτηκα ν' αποτολμήσω πράματα που δεν ήθελα, θα' τανε

δίκιο στο τόλμημ' αυτό να μας παρασταθείς κι εσύ με τις ευχές σου, ώστε, αφού μας οδηγήσεις και πετύχουμε τη δύναμη του λόγου και τη σπιρτάδα της σκέψης, να φανούμε πως κάμαμε κάτι για την επιθυμία σου και να μη ταπεινώσουμε την υπόθεση. Γιαυτό και παρακαλώ όλους, όσοι θα διαβάσουν το άσοφο αυτό έργο μας, να μας συμπαθήσουν καλόβολα, φέρνοντας στο νού τους την ολοπρόθυμη υπακοή μας. Φτάσαμε στην απόφαση αυτή όχι γιατι βασιστήκαμε στο χάρισμα της διήγησης, γιανα μας κατηγορήσει με το δίκιο του όποιος θέλει (είναι αλήθεια πως μας λείπουν πολλά γιανα ξέρουμε ιστορίες και να νομίζουμε πως τις μεταχειριζόμαστε με μαστοριά), μα στην επιθυμία αυτουνού που μας παρακάλεσε και στη γνώμη πως δεν έχει φταίξιμο αν κάποιος προσφέρνει την αξιάδα του σε κάτι χρειαζούμενο· γιατι νομίζουμε πάντοτε πως είναι ακατηγόρητος ένας όποιος προσπαθεί κάθε φορά να καταπιάνεται με διήγησες, κατά τη μπόρεσή του, όχι γιανα φαντάξει, μα για να μην παραπετάξουμε στη σιγή του τάφου, όσα αξίζουν να τ' ακούμε. Και θα τα πω απλά κι ευκολονόητα, μα φυσικά και με λίγα λόγια, όσο γίνεται, σύμφωνα με την παραγγελιά σου και θα διηγηθώ μόνο τ' απαραίτητα και όσα, βέβαια, νομίζεις πως αν τ' αφήσω, ζημιώνουν την υπόθεσή, επειδή θα τ' ακούς μ' ανοιχτό το στόμα.

**2.** Αν τύχαινες λοιπόν να 'σαι κανένας απ' αυτούς που δεν έχουν ιδέα απ' την πολιτεία και δεν ήξερες τα κατατόπια της ένα ένα, όπως οι ξενομερίτες που εγκατασταίνουνται για πρώτη φορά σε μιαν άλλη πολιτεία, ώσπου να περάσει ο καιρός και να τη μάθουν καλά, θα χρειαζόμουν πολλά λόγιανα πω εδώ, για να μη σου ξεφύγει τίποτες απ' τα κατατόπια της. Επειδή ωστόσο μιλώ σε θρέμμα της και τα ξέρει αυτά καλύτερα από πολλούς άλλους, είναι ανώφελα γι' αυτά τα πολλά λόγια και η ακριβολογία για τη θέση και για την άπλα της και την ομορφιά και τη σιγουριά του κάστρου κι ακόμα για το καλό της κλίμα[2] και για τ' άλλα , τη στιγμή κιόλας που πριν από χρόνια πολλά μίλησαν για την πολιτεία άλλοι πολύ δουλευτάρηδες με δύναμη λόγου και με μαστοριά ρητορικής χάρης πράματα ξεκαθαρισμένα και πάσκι-

σαν με πολλά επιχειρήματα ν' αποδείξουν αυτήν ωραιότερη απ' όλες τις άλλες πολιτείες ύστερ' απ' την Κωσταντινούπολη[3]. Εγώ ωστόσο θα διηγηθώ και θα προσθέσω σ' αυτά μόνο όσα υπόφερε η πολιτεία στην τωρινή της άλωση, όπως μας είπες κι εσύ, γιατι έφυγες από δω λίγο πριν απ' αυτήν και γιαυτό δεν ξέρεις καλά πώς προχώρησε το κακό. Τις κακοπάθησές μας απ' τους Βενετσιάνους ξέρω πως τις ξέρεις κι εσύ πολύ καλά, γιατ' ήσουνα στην πολιτεία κι έβλεπες κάθε μέρα το τί γινόταν[4].

Υπόφερνε λοιπόν η πολιτεία, όταν την είχαν οι Βενετσιάνοι, όπως ξέρεις καλά, και μέρα με τη μέρα μας πλάκωναν βάσανα από παντού κι ενώ ανταλλάζαμε πολλές σκέψες μεταξύ μας πώς να γλυτώσουμε απ' αυτά, δε βρίσκαμε κανέναν τρόπο, που να μας σώσει απ' τις συμφορές αυτές. Γιατι ούτε οι Τούρκοι ήθελαν να ειρηνέψουν με τους Βενετσιάνους, κι ας τους έστειλαν πολλές φορές πρεσβευτές, για το σκοπό αυτόν και τους παρακάλεσαν, ούτ' εμείς μπορούσαμε να κάμουμε αυτό που σκεφτόμασταν, επειδή είχαμε μείνει πολύ λίγοι κι ο καθένας είχε τη γνώμη του, χάσαμε την ομόνοιά μας, όπως, φυσικά, το ξέρεις κι εσύ αυτό, αφού ήσουν μαζί μας και γεύτηκες τα βάσανά μας εκείνα σαν τους άλλους[5].

**3.** Ενώ λοιπόν βρισκόμασταν σ' αυτά τα χάλια και κάθε στιγμή που περνούσε μας έφερνε μύρια βάσανα κι απελπιζόμασταν για τη σωτηρία μας, ξάφνου μας βρήκε άλλη συμφορά, που μπορούμε να πούμς πως πλήγωσε καρδιά σκληρότερη κι από πέτρα. Αυτή ήταν ο θάνατος του Καλού Ποιμένα, με θέλημα Θεού, που σαν τον Πρώτο Ποιμένα θυσίαζε αψήφιστα κάθε μέρα τη ζωή του για το ποίμνιό του. Ο θάνατός του ήτανε βέβαια, καλό για κείνον, ήτανε όμως μεγάλη συμφορά σ' εμάς, γιατί στερηθήκαμε τις παράκλησές του στο Θεό, που μας προστάτευαν.

Μα πως ο θάνατος του ήτανε θέλημα Θεού, άκου τί είδε στ' όνειρό του, όταν ακόμα ζούσε, ο μακάριος εκείνος. Του φάνηκε δηλαδή, πριν ακόμα πέσει η πολιτεία με πόλεμο, πως έμπαινε σ' ένα σπίτι αρχοντικό και θεόρατο και πως ψιλοκοίταζε ολόγυρα ένα ένα τα μέρη του και θαύμαζε και την ομορφιά και το ύψος του κι εκεί που το κοίταζε, ακούστηκε απ' έξω μια φωνή που

έλεγε: «το σπίτι αυτό, Δεσπότη μου, που ψιλοκοιτάζεις ένα ένα τα μέρη του, γιατι είναι πολύ φανταχτερά κι ωραία και τα θαυμάζεις, πέφτει στη στιγμή και γιανα μην πέσει και σε πλακώσει, έβγα απ' αυτό αμέσως». Αυτό είδε και δεν άργησε να γίνει. Γιατι εκείνος , γιανα φανεί δίκιος και να πάρει την δούλεψή του για τους πολλούς κόπους της αρετής του, πολύ σωστά έτσι, και πριν απ' την κοινή συμφορά, τράβηξε για τον Κύριο που ποθούσε. Επειδή ο Θεός δεν το 'χε βρει δίκιο να περάσει τέτοια βάσανα και να γευτεί τα ίδια μ' εμάς. «Γιατι ανόμοια με των άλλων ανθρώπων ήταν η ζωή εκείνου και διαφορετικοί οι δρόμοι», γιανα πω το λόγο του Σολομώντα, «ενώ εμείς είμαστε βουτηγμένοι μέσα στην κακία κι ακολουθούμε καταπόδι τις πονηρές σκέψες της καρδιάς μας», όπως λέει ο Ιερεμίας και «γρινιάρηδες σαν τους αρχαίους Ισραηλίτες», γιανα μη μπορούμε να χαρούμε τη ζωή μας όπως θέλουμε , δίκια έχουμε περάσει τόσο μεγάλη δυστυχία και στερηθήκαμε αυτόν τον άνθρωπο που μας είχε απομείνει μόνη παρηγοριά σε τέτοια μαύρα και τόσο πικραμένα χρόνια .Γιατι όλοι μας τον πιστεύαμε μέσα μας σα μια δύναμη ζωογόνα και το θάνατό του για τίποτ' άλλο δε μπορούσαμε να τον πάρουμε παρά σαν ένα μήνυμα για την πιο δίκαιη τιμωρία μας απ' το Θεό. Ο θάνατός του είναι ακόμα η πιο φανερή απόδειξη ενάντια σ' όσους θέλησαν να τον κατηγορήσουν κι αποστομώνει δίκια όσους τον καταλλαλούν αδικία, που δε σκέφτηκε να προδώσει, ακόμα κι όσους καμώνουνται πως τον ένιωσαν βαθύτερα. Γιατι εγώ νομίζω πως θέλησε να δείξει ο Θεός τί λογής ήταν εκείνος ο άγιος άνθρωπος και πώς άξιζε να τον ανταμείψει, και τί λογής εμείς και πώς αξίζαμε να μας τιμωρήσει. Γιαυτό και όρισε για τον καθένα μας, όπως μας ταίριαζε[6].

**4.** Αυτό λοιπόν το φοβερό κακό, το θάνατο του Δεσπότη λέω, όταν το προσθέσουμε στ' άλλα και πως όλοι όσοι ήταν στην πολιτεία, άντρες, γυναίκες, παιδιά και Βενετσιάνοι κι αυτοί οι Εβραίοι, άλλαζαν μεταξύ τους κουβέντες λυπητερές και τ' άλλα, βέβαια , όσα δηλαδή τους βασάνιζαν τα 'ριχναν στη λησμονιά, είχαν όμως στο νου τους πως έχασαν το Δεσπότη κι ολοένα

μνημόνευαν κι έλεγαν και πίστευαν πως αυτό ήτανε *σημείο* και για τον παιδεμό από το Θεό, όπως είπα πριν, και για την άλωση. Ενώ λοιπόν τα πράματα ήτανε κάπως έτσι και πέρασε στο μεταξύ λίγος καιρός, χειροτέρεψαν περισσότερο από πριν και παντού βασίλευε ανακατωσούρα, γιατι ο καθένας σκέφτουνταν το δικό του και δε μπορούσανε σε τίποτε να μοναοιάσουν. Και παθαίναμε κάτι ανάλογο μ' αυτούς που τους δέρνει η φουρτούνα πάνω στο καράβι, όταν λείπει ο καπετάνιος. Ενώ δηλαδή εκεί όλα είναι όλο αναμπουμπούλα και το καράβι δεν έχει αυτόν, που να το πάει ενάντια στην ορμή των ανέμων, δε μπορεί να πάει μπρος δίχως κίντυνο. Εκεί λοιπόν που οι περισσότεροι αγαναχτούσαν που δε μπορούσαν να προδώσουν την πολιτεία στους Τούρκους, γιατι φοβούνταν ίσως αυτό που έγινε αργότερα, έφτασε ένας αγγελιαφόρος που μηνούσε πως ο Μουράτ ξεκίνησε ενάντια μας, αφού μάζεψε όσον περισσότερο στρατό μπορούσε κι ετοιμάστηκε καλά σε όλα.

΄Αλλοι, βέβαια, νόμισαν πως η είδηση ήτανε κάπως σωστή κι πιθανή, άλλοι όμως όχι, και μάλιστα οι Βενετσιάνοι είτε γιατι καμώνονταν πως δε φοβούνται είτε γιατι δεν είχαν ιδέα από Τούρκους κι αυτό εγώ τουλάχιστο πιστεύω περισσότερο. Γιατι από πού να 'χουν αυτοί ιδέα από συγκρούσεις και μάχες που κάμνουν οι Τούρκοι, αφού στη θάλασσα και γεννιούνται και ζουν ως τα γερατειά τους, και δεν τα καταφέρνουν και ούτε μπορούν παρά να φύγουν με τις γαλέρες τους σε ξένη χώρα, όποτε και όπου θα 'θελαν; Δεν πέρασε πολύ και φτάνει ξανά άλλος αγγελιαφόρος που μηνάει κι αυτός τα ίδια με τον πρώτο και βεβαίωνε τα λεγόμενα του με όρκους σίγουρους. Σ' αυτά εμείς πιστέψαμε, γιατι δεν περιμέναμε τίποτ' άλλο παρ' αυτό (γιατι αυτό μας δίδασκε η πολύχρονη πολιορκία και η κατάσταση), τα πίστεψαν όμως κι οι Βενετσιάνοι κι αποφάσισαν να κουνηθούν και να ετοιμαστούν.

**5.** Και λοιπόν πρώτα πρώτα βάλθηκαν στα σοβαρότερα ν' αποτελειώσουν το έργο που είχαν αρχίσει πριν. Αυτό ήτανε να φροντίσουν για τις επάλξεις του· γιατι λίγο νωρίτερα είχαν

φροντίσει για τις επάλξεις ολάκερου του κάστρου, να τις φράξουν με σανίδες, σα με ασπίδες, που θα μπόδιζαν τους έξω εχτρούς να πληγώνουν με σαΐτες τους μέσα, επειδή θα χρειαζότανε να σκύψουν· αυτούς πάλι που στέκουνταν πάνω στα κάστρα, να τους δίνουν μεγάλη άνεση να χτυπούν από πάνω, χωρίς να φαίνουνται, με πέτρες, όσους ορμούσαν ενάντια τους και κάθε άλλο που τύχαινε και θα 'θελαν να πλησιάσουν. Έπειτα σκέφτηκαν πως έπρεπε να μετρήσουν τους πολεμιστές και να δουν καλά, αν φτάνουν για τις επάλξεις ολάκερου του κάστρου και για το διάδρομο, που έβλεπε κατά τη στεριά. Τους βάζουν λοιπόν όλους να σταθούν απάνω στα κάστρα με ό,τι όπλα είχε ο καθένας, γιανα 'χουν μάρτυρες και τα ίδια τους τα μάτια. Σαν έγινε λοιπόν αυτό, μπορούσε να δει κανείς πάνω σε δυο και τρεις επάλξεις να στέκεται ένας πολεμιστής κι οι περισσότεροί τους μήτε όπλα να 'χουν (γιατι τα πούλησαν πριν, από ανέχεια) μήτε ικανοί για μάχη και πόλεμο· γιατι, με τις ατέλειωτες συμφορές και τη στερημένη ζωή, έχασαν τη φυσική τους δύναμη. Οι Βενετσιάνοι όμως, επειδή δε μπορούσαν να κάμουν κι αλλιώς (γιατι άλλους άντρες μάχιμους δεν είχαν παρά μόνο αυτούς που ήτανε μέσα στην πολιτεία), νόμισαν, από ανάγκη, πως έπρεπε να 'ναι όλοι έτοιμοι για πόλεμο.

[Βρήκαν κιόλας απαραίτητο να μετακινήσουν και την αγορά, γιανα φυλάξουν καλύτερα την πολιτεία, αν και ίσως αυτό να μην πρόφτασε να γίνει, γιατι οι εχτροί όρμησαν ξαφνικά και γρηγορότερα απ' όσο περιμέναμε όλοι[7]· «γιατι», είπαν μερικοί, «αν μπλοκάρουν την πολιτεία οι εχτροί και πολεμούν ασταμάτητα κι εμείς πάμε στην αγορά που θα 'ναι μακριά, γιαν' αγοράσουμε ό,τι μας χρειάζεται, επειδή τα κάστρα θα 'ναι έρημα, θα τους παραδώσουμε την πολιτεία, χωρίς να κάμουν κανέναν κόπο»].

Σαν ετοιμαστήκαμε λοιπόν όλοι μας καλά με κάθετι και όπως μπορούσαμε, δείξαμε όλοι την ίδια προθυμία να πάθουμε τα πάντα για την πατρίδα, και στηρίξαμε την πάσαν ελπίδα μας στο Θεό και στο Μυροβλύτη Μάρτυρα· ύστερα πηγαινοερχόμασταν και καραουλίζαμε νύχτα και μέρα την επίθεση των βαρβάρων και

τους περιμέναμε κάθε μέρα κατά τα μηνύματα.

**6.** Πέρασαν λίγες μέρες κι έρχεται πια ένας τρίτος αγγελιαφόρος στην πολιτεία και μηνάει πως ο Μουράτ έφτασε κιόλας στο Λαγκαδά και πως δε φτάνει εκείνος ο κάμπος, μ' όλη του την άπλα για ένα τόσο μεγάλο πλήθος στρατό[8]· μηνούσε ακόμα πως και η προετοιμασία του ήταν απίστευτα μεγάλη και ούτ' εύκολο να την πεις. Πάλι εμείς λοιπόν στις φούριες μας και πάλι σε φροντίδες μεγάλες.'Εφτασε, τέλος, η Κυριακή και κατά τα μεσάνυχτα γίνεται ένας μεγάλος σεισμός στην πολιτεία και γέμισε τρομάρα τις ψυχές ολωνών και το πήραν όλοι αυτό σαν απόδειξη για όχι καλά πράματα.'Ετσι λοιπόν οι σεισμοί εκείνοι που από καιρό τώρα τράνταζαν συθέμελα την πολιτεία προετοίμασαν τους ανθρώπους και τους έκαμαν να πιστέψουν κάτι τέτοιο, επειδή κι εκείνοι είχαν προμηνύσει αναστατώσεις κι έφεραν πλήθος συμφορές στην πολιτεία. Κι αυτό, βέβαια, την νύχτα. Σαν άρχισε όμως να ξημερώνει και πριν ακόμα αγγίσουν τη γης οι αχτίδες του ήλιου, άρχισε να φαίνεται ένα μέρος απ' το στρατό να προβάλλει στην πολιτεία, δίχως ούτε σημαία, όπως ήταν συνήθιο, να 'χουν υψωμένη ούτε να περπατούν συνταγμένοι. Κι ο σκοπός· ο Μουράτ το βρήκε σωστό εμάς τους Θεσσαλονικιούς να μας καλοπιάσει πρώτα με λόγια φιλικά, ώστε να μη γίνει τίποτες απ' όσα έγιναν αργότερα και πάρει την πολιτεία μας με μάχη[9]· γιατι τον ξεγελούσαν κάποιες ελπίδες πως με τα λόγια του θα λυγίσει αυτή αμέσως και δε θα προτιμούσε να πέσει με μάχη. Αυτό το 'καμε για δυο λόγους: και γιανα μην πολεμήσει εκείνος ο αμέτρητος στρατός κι ύστερα, σα δε νικήσει, να μείνει με μια μεγάλη ντροπή, και γιατι πίστεψε στα λόγια αυτωνών που τον παρακινούσαν να 'ρθει ενάντια στην πολιτεία· κι αλήθεια, υπήρχαν άνθρωποι που ολοένα πάσκιζαν να τον παρακινήσουν και να τον πείσουν πως και μόνο που θα φαινόταν, θα την έπαιρνε αμέσως δίχως μάχη και κόπους. 'Επιασε λοιπόν κι έστειλε μερικούς επίσημους χριστιανούς απ' άλλες πολιτείες, γιανα μας συμβουλέψουν πώς να σωθούμε και να μας ξεσηκώσουν, όπως μπορούσαν ενάντια στους Βενετσιάνους. Αυτοί όμως μ' όλο που

ήρθαν, επειδή φοβούνταν μην πληγωθούν απ' τις σαΐτες που έπεφταν απ' τα κάστρα, γυρίζουν πίσω, χωρίς να πουν τίποτες ή λίγα σ' ένα μέρος, όπου μπόρεσαν να πλησιάσουν. Γιαυτό και όταν γύρισαν, μερικοί τους κατηγόρησαν· «γιατι έπρεπε», είπαν, «να γυρίσουν πολλές φορές σε πολλά μέρη του κάστρου και να τους τα πουν ένα ένα, όσα έταξε ο Μουράτ και να μεταχειριστούν λόγια συμβουλευτικά, ώστε να τους κάμουν πρόθυμους με σκοπό να μαζευτούν όλοι σε μια σύναξη και να συζητήσουν το συμφέρο τους. Αυτοί ωστόσο δε μας φέρθηκαν καλά, επειδή αδιαφόρεσαν για το πρόσταγμα». Αυτοί, μια φορά, έτσι φάνηκαν πως έπραξαν είτε θέλοντας είτε μη θέλοντας.

7. Κι ο Μουράτ, σαν είδε πως καταπιάστηκε, απ' την άποψη αυτή, με πράματα αδύνατα να γίνουν (γιατι μερικοί όχι μόνο δεν πίστευαν σ' όσα τους ορμήνευαν απ' έξω, μα δε δείλιαζαν κιόλας και να τον λούζουν με βρισιές από ξεροκεφαλιά και παράλογη αδιαντροπιά) αγρίεψε απ' την οργή του και πρόσταξε το στρατό του να μετατοπιστεί και να στρατοπεδέψει γύρω απ' την πολιτεία.΄Αρχισαν οι Τούρκοι να προχωρούν σα σμάρι μέλισσες, γιατι διψούσαν πολύ για το αίμα μας και λαχταρούσαν να μας καταπιούν ολουνούς μονορούφι.΄Οταν ύστερα ζύγωσαν κοντά στην πολιτεία κι έστησαν τις σκηνές, όπως συνήθιζαν, την έζωσαν ολάκερη σα φρούριο, ώστε να μη φαίνεται σχεδόν πουθενά τόπος αδειανός απ' ανθρώπους.΄Υστερα έπιασε κι έβαλε τους στρατηγούς τον καθένα σ' ορισμένο μέρος της πολιτείας, γιανα πολεμήσουν, κι ο ίδιος στήνει τις σκηνές του αντίκρυ στην Ακρόπολη, γιανα μπορεί να τους βλέπει μέσα. Εμείς πάλι, σαν είδαμε αυτά, πρόθυμοι ν' αγωνιστούμε με κάθε θυσία για τη σωτηρία μας (μα φυσικά δε μπορούσε να γίνει κι αλλιώς) με ό,τι όπλα είχαμε ο καθένας μας τρέχαμε πάνω στο κάστρο και συνεριζόμασταν ο ένας να προσπεράσει τον άλλο στη γρηγοράδα και σα να θέλαμε να δείξουμε παλικαριά ενάντια στους εχτρούς, επειδή δεν ξέραμε πού θα μας βγάλει η βιασύνη εκείνη. Μόλις όμως ανεβήκαμε σ' αυτά, αποφασισμένοι να περνούμε μέρα νύχτα εκεί, οι Βενετσιάνοι έπιασαν και μας

χώρισαν, Βενετσιάνους και Ρωμιούς, βάζοντας ανάμεσά μας αυτούς που είχαν επάγγελμά τους τη ληστεία (γιατι φανερά δεν είχαν εμπιστοσύνη σ' εμάς) και φοβέρισαν με θάνατο όσους θα σκέφτουνταν την προδοσιά. Αυτούς η λαϊκή γλώσσα τους έλεγε *Τζετάριους* (Τσέτες)· ήταν ένα μπουλούκι ληστές μαζένοι από διάφορα μέρη, και τους έβαλαν απάνω μας φύλακες γι' αυτόν το σκοπό[10].

**8.** Σαν το πήραμε απόφαση λοιπόν όλοι μας να πολεμήσουμε και να φανούμε άντρες ενάντια στους εχτρούς, κάτι άλλο πάλι φάνηκε πως έκαμε ο Μουράτ, αντίθετο μ' αυτό που υποψιαζόμασταν εμείς. Όταν δηλαδή όλοι εμείς είδαμε τόσον πολύ[11] και καλοαρματωμένο στρατό και τόσο πολλές πολιορκητικές μηχανές (ελεπόλεις) που κουβαλούσαν κάθε μέρα πλήθος γκαμήλες και αραμπάδες, φανταστήκαμε πως δε θα συγκρατηθεί και θα ορμήσει με το πρώτο και με μανία ενάντια στο κάστρο και θα προστάξει να το χτυπούν με τον τεχνητό θόρυβο των πετροβολητών και να μποδίζουν αυτούς που ήταν από πάνω να στέκουνται στο κάστρο με τις σαΐτες που πετούσαν και πως θα μεταχειριστούν κάθε τρόπο, γιανα πάρουν την πολιτεία. Αυτός όμως δεν έδειξε τίποτες απ' αυτά. Σαν ξεκουράστηκε λιγάκι ωστόσο και κοίταξε ένα γύρω την πολιτεία, έστειλε και πάλι αγγελιαφόρους και μας έταξε λευτεριά κι άλλα προνόμια και τα βεβαίωνε κιόλας αυτά με τους δικούς τους όρκους, αν δίναμε βάση στα λόγια του και του παραδίναμε την πολιτεία· μα πρόσθετε, τ' αντίθετα πάλι μ' αυτά και χειρότερά τους, αν δεν υπακούαμε σ' αυτό.

[Εδώ ωστόσο θα ρωτήσω λίγο αυτούς που κατηγορούν το δείνα και τη δείνα. Πού τελοσπάντω ήσασταν εσείς, όταν ο Μουράτ έταξε κάτι τέτοια; Δεν ήσασταν στην πολιτεία και δεν ακούσατε με τ' αφτιά σας αυτά που έταξε; Γιατί λοιπόν δεν ακολουθήσατε τις σκέψες σας; Γιατί όσα κατηγοράτε τους άλλους πως δεν έχουν κάμει, δεν τα κάματε εσείς, ενώ το καλούσε η περίσταση και δεν ήταν αυτοί που σας μποδίζανε; Τότε δεν υπήρχε αρχιεπίσκοπος (είχαν περάσει, αλήθεια, έξι μήνες από

τότες που είχε πεθάνει) ούτε κατάρες ούτε όσα άλλα αραδιάζετε. Ποιο ήτανε λοιπόν που σας μπόδισε;΄Η ποιανού έργο ήτανε, όσα έγιναν; Κανενός, θα μπορούσε να πει ο καθένας που σκέφτεται με ευσέβεια, παρά της αμαρτίας του καθένα μας. Αυτή έκαμε τον άκακο να θυμώσει μαζί μας και να μας παιδέψει, επειδή φταίμε αδιόρθωτα, για να'ρθούμε στα συγκαλά μας και να βάλουμε μυαλό από δω και πέρα. Αν ωστόσο θυμηθεί κανείς τα παλιότερα χρόνια και δε συμφωνεί πάλι μαζί μας και κατηγορήσει τον αρχιεπίσκοπο με όσους θέλησαν να προδώσουν, ενώ δε σκέφτηκε και δεν αποφάσισε τα ίδια, δεν είναι θαρρώ, στα καλά του. Γιατι πρώτα πρώτα δεν ταιριάζει στο σχήμα του Δεσπότη να καταπιάνεται με ζητήματα στρατιωτικά και τον ένα σαν τύρρανος να τον διώχνει απ' την εξουσία και να βάζει στη θέση του άλλον και να φαίνεται αίτιος για πολλές ανακατωσούρες, για φόνους και προστίματα, τέτοια δηλαδή που γίνουνται, όταν αλλάζουν οι αρχές. Γιατι δεν τον ανεβάζουν σε θρόνο τυραννικό, μα σε θρόνο ιερατικό και Δεσπότη πράου και που διδάσκει την ειρήνη. Και πρέπει αυτόν να τον μιμούμαστε με κάθε τρόπο και να τον ακολουθούμε και με λόγια και με έργα.΄Επειτα τι είναι αυτό που έχει κάμει; Που μας παρακινούσε να μένουμε σταθεροί στους νόμους του Θεού και μας συμβούλευε να μην παραμελήσουμε την ευσέβεια; Που δίδασκε να μην ξεσηκωνόμαστε ενάντια στους άρχοντες, μα να τους υπομένουμε, επειδή μας τους έχει στείλει ο Θεός; Και τί άλλο, τουλάχιστο, ταίριαζε σ' εκείνον που του εμπιστεύτηκε ο Θεός ψυχές ανθρώπων;΄Ομως αυτός, και μ' όλο αυτό το βάρος, σχεδόν κάθε χρόνο ήθελε ν' αφήνει την πολιτεία και να πηγαίνει στην πατρίδα του, ίσως γιανα φροντίσουμ' εμείς για τον εαυτό μας. Μα ούτ' έτσι στρέγατε.΄Ετσι μερικοί έχουν διαμορφώσει μια νοοτροπία που να 'χει μέσα της το στοιχείο της αλλαγής και να προσαρμόζεται ανάλογα με τις συνθήκες και τις περιστάσεις.΄Ομως αυτοί που έχουν τη μανία να λένε τέτοια πράματα, στοχάστηκαν καμιά φορά πού μπορούν να οδηγήσουν αυτά; Εμείς ωστόσο ας ξαναγυρίσουμε στη διήγησή μας[12]].

**9.** Ο Μουράτ λοιπόν, μ' όλο που έκαμε και το πρώτο και το δεύτερο, που είπαμε, κι έριξε μέσα και πλήθος προκήρυξες με σαΐτες που ήτανε δεμένες κι αυτές με τους ίδιους όρκους κι έταζαν κι αυτές τα ίδια πράματα, δεν πετύχαινε ωστόσο τίποτε περισσότερο[13]· (γιατι οι Θεσσαλονικιοί, όσο κι αν ήθελαν, δε μπορούσαν να κάμουν άφοβα αυτό που σκέφτουνταν, απ' το φόβο των Βενετσιάνων και περισσότερο των ληστών που στέκουνταν δίπλα τους, γιανα τους φυλάγουν)· αναγκάζεται τότες να πολεμήσει, μα και τότες όχι τόσο που δεν τον υπάκουγαν οι Θεσσαλονικιοί και του αντιστέκουνταν, όσο από τούτο δω: φάνηκε ένα Βενετσιάνικο εμπορικό καράβι φορτωμένο στάρι, για τη Θεσσαλονίκη που είχε μεγάλη ανάγκη. Οι Τούρκοι, μόλις το είδαν, υποψιάστηκαν πως έχει σύμμαχους και όπλα για τον πόλεμο κι επειδή φοβήθηκαν μη νικηθούν, αν ερχότανε συμμαχική βοήθεια στην πολιτεία, νόμισαν πως έπρεπε να μεταχειριστούν όλη τους τη δύναμη και την πολεμική τους τέχνη, πριν αράξει το καράβι. Λίγο πρωτύτερα κιόλας, όταν έστελνε και τους ντελάληδες, ένα μέρος πολεμιστές (Τούρκοι) μπαίνοντας κρυφά απ' το *προτείχισμα*[14] αργά τη νύχτα και σκάβοντάς του τα θεμέλια με την ησυχία τους (γιατι ούτε απάνω του ήτανε φρουροί, επειδή δεν έφταναν οι μέσα, ούτε μπορούσε να τους κυνηγήσει κανείς με κανέναν τρόπο, μια κι ήταν έξω αυτό) γκρέμισαν πολλά μέρη του, ώστε να μπορούν να μπαίνουν μεγάλο πλήθος στον τόπο που ήταν ανάμεσα στα κάστρα, να κουβαλήσουν μέσα μ' ευκολία σκάλες και ν' ανεβούν μ' αυτές στο μεγάλο κάστρο. Μ' αυτόν τον τρόπο λοιπόν έκαμαν βατό το έξω *διατείχισμα* και συχνά τη μέρα μα και τη νύχτα δεν άφηναν το δοξάρι, όταν προχωρούσαν, γιανα γκρεμίσουν το μικρό το κάστρο (το *προτείχισμα*)· γιατι πώς θα μπορούσαν να σκάβουν τα θεμέλια του με μεγαλύτερη άνεση, αν δε μπόδιζαν με τις σαΐτες αυτούς που ήταν απάνω, στο μεγαλύτερο κάστρο, να μην προχωρούν κι αυτοί το ίδιο ενάντια τους και να μην κάμνουν τα ίδια; Ωστόσο κι έτσι ούτε κι εμείς αμελούσαμε, κατά τη δύναμή μας, το έργο μας. Περισσότερο απ' τ' άλλα όπλα μεταχειριζόμασταν τα πυροβόλα (*σκευή*) που ακούγαμε μόνο το βρόντο τους, αποτέλεσμά τους

όμως φανερό δεν είδαμε ποτές κανένα, τη στιγμή κιόλας που είχαμε μπόλικο μπαρούτι και το ξοδεύαμε αλογάριαστα με κάθε ευκαιρία[15].

10. Αυτά λοιπόν γίνουνταν μέσα στις τρείς μέρες και τότες μερικοί, κατά τα μεσάνυχτα, γυρίζοντας σε κάποια μέρη έξω απ' το κάστρο, επειδή ενδιαφέρουνταν για τη σωτηρία μας, μας ειδοποιούν πως όλος ο στρατός έχει ετοιμαστεί για επίθεση, ακόμα και όσο πεζικό ήτανε με το Μουράτ και πως, μόλις χαράξει η Τετάρτη μέρα, θέλει να προχωρήσει ενάντια μας με όλη του τη δύναμη (τη στρατιωτική) και πως αρμάτωσε και καράβια, γιανα παν απ' τη θάλασσα και να μας αναγκάσουν μ' αυτά να 'χουμε διπλές φροντίδες. Αυτό μας αναστάτωσε πάρα πολύ και μας έφερε σε πολύ δύσκολη θέση, γιατι μπορούσε να μας κάμει φοβερή ζημιά. Επειδή λοιπόν πήραμε την είδηση αυτή κι όλοι μας ήμασταν σε στεναχώριες και φροντίδες πώς θα τα βγάλουμε πέρα στην επίθεση ,όλοι σχεδόν, μικροί και μεγάλοι, μείναμε άγρυπνοι και κάμναμε πολύωρες παράκλησες στο Θεό και στο Μυροβλύτη Μάρτυρα όλην εκείνη τη νύχτα (γιατι όλοι ήξεραν πως ο κίντυνος ήτανε κοντά). Οι Βενετσιάνοι πάλι, επειδή νοιάζουνταν για το λιμάνι με τις τρεις γαλέρες που ήτανε στην πολιτεία, μην έρθουν οι Τούρκοι και τις κάψουν, τους τοξότες τους που είχαν μοιρασμένους, γιανα φυλάγουν τα κάστρα, τους παρακινούσε ν' αποτραβηχτούν, χωρίς να ξέρουν οι άλλοι το σκοπό τους και τί ήθελε να πει εκείνο το φευγιό απ' τα κάστρα. Γιατι αν τους ελεγαν καθαρά την πάσαν αλήθεια, γιανα φυλάξουν το λιμάνι και τις γαλέρες, τους κατεβάζουν απ' τα κάστρα, θα 'χαν μιαν ελπίδα αυτοί που έμεναν και δε θα υποψιάζουνταν πως έφευγαν. Μα δεν έγινε καθόλου έτσι. Γιαυτό και η φευγάλα τους απ' το κάστρο μας κατατρόμαξε ολουνούς και μέσα στα ίδια τα μεσάνυχτα άρχισαν πολλοί να φεύγουν κρυφά και να πηγαίνουν στα σπίτια τους, αφήνοντας έρημο όχι λίγο μέρος απ' τα κάστρα. Αυτό φάνηκε η μεγαλύτερη αιτία, όσο κόβει του ανθρώπου το μυαλό, για το κακό που ακολούθησε τη μέρα. Μα κι αν μέναμε όλοι απάνω στα κάστρα με μια ψυχή κι αποφασισμένοι να πεθάνουμε,

γιανα φυλάξουμε την πατρίδα, με δυσκολία και πάλι θα μπορούσε να κρατηθεί η πολιτεία. Πώς ύστερ' απ' το περιστατικό αυτό δε θα μπορούσε να πέσει εύκολα;

Μια λοιπόν και τα κατάφεραν έτσι οι Βενετσιάνοι κι ετοίμασαν μια γαλέρα για ναυμαχία, γιατι περίμεναν ξαφνικά τα τούρκικα καράβια, φάνηκαν πως είχαν πει την αλήθεια αυτοί που μας έφεραν την είδηση αυτή. Γιατι, όταν χάραξε, τα τούρκικα καράβια βιάζουνταν με όλα τους τα δυνατά να φτάσουν στο λιμάνι, γιανα κάμουν αυτά που αποφάσισαν. Μα σαν έφτασαν κοντά, επειδή αυτοί που ήτανε μέσα δεν ήξεραν την παγίδα που τους είχαν στήσει και η γαλέρα, μ' όλη της τη γρηγοράδα, προχωρεί αμέσως ενάντια τους και τα 'φερε σε τόσο δύσκολη θέση και τα κυνήγησε, ώστε να πέσουν απάνω στη στεριά και να βγει μάταιη κι εκείνη η πονηριά των Τούρκων. Απ' αυτό ωστόσο βγήκαμε ανώτεροι· μακάρι να βγαίναμε ανώτεροι κι απ' το κακό της μέρας!

11. Όταν λοιπόν ξημέρωσε η τετάρτη μέρα κι ο ήλιος δεν είχε χαρίσει ακόμα καθαρά το φως του στους ανθρώπους, βλέπουμε, σύμφωνα με την είδηση, όλο το πλήθος να τραβάει κατά το κάστρο , κουβαλώντας άλλοι σκάλες, άλλοι σανίδες, άλλοι ασπίδες πλεγμένες από κλαδιά, όλοι, γενικά, κουβαλώντας πολιορκητικές μηχανές κι αρματωμένοι κατά το συνήθιο τους και σα μανιασμένοι απ' το πάθος τους να μας ξεπαστρέψουν, παρακινώντας ο ένας τον άλλο. Αμέσως κι εμείς, όσο μπορούσαμε, ξεσηκωθήκαμε κι όλοι μας το πήραμε απόφαση να πολεμήσουμε και να πεθάνουμε. Κι αυτό, βέβαια, έκαμαν οι άντρες· οι γυναίκες πάλι κι αυτωνών ακόμα των αρχοντάδων, καταπιάστηκαν μαζί μας στη μάχη κουβαλώντας πέτρες με όλα τους τα δυνατά, γιαν' αντισταθούμε στους εχτρούς. Πολλές τους κιόλας, ξεχνώντας πως ήτανε γυναίκες, καταπιάστηκαν με έργα των αντρών και συμπαραστέκοντάς τους ολοπρόθυμες αγωνίζουνταν σκληρά μαζί τους ενάντια στους εχτρούς. Ξεκίνησε λοιπόν ο στρατός και ζύγωσε τόσο κοντά στο κάστρο, ώστε να μπορούν κι εκείνοι να μας πετούν από κάτω πέτρες με τα χέρια. Ύστερα οι στρατηγοί τους σκάρωσαν έναν τρόπο, που έδινε σ' αυτούς, βέβαια, ξεκούραση

αρκετή, σ' εμάς όμως κούραση ατέλειωτη και πόλεμον ασταμάτητο. Πρώτα δηλαδή βρήκαν σωστό πως έπρεπε να μάχουνται γύρω απ' ολάκερο τον κύκλο της πολιτείας, μ' όλο που τους ήτανε πολύς ο κόπος να γυρίζουν από παντού μια τόσο μεγάλη πολιτεία και να παρακινούν τους δικούς τους να πολεμούν ηρωικά, αν καμιά φορά απόκαμναν· ύστερα χώρισαν σε ομάδες όλο το στρατό, γιανα μπορούν να ξεκουράζουνται μεταξύ τους απ' τον κόπο με βάρδιες. Και τότες είναι που πρόσταξαν να ζώσουν ολάκερο το ανατολικό και το δυτικό το κάστρο από πάνω απ' την Ακρόπολη ως κάτω στη θάλασσα. Είδαν πως ευκολόπαρτο ήτανε το ανατολικό μέρος του, γιατί ήτανε πιο σκάρτο σε πολλά μέρη[16]· γιαυτό και τον περισσότερο και μαχητικότερο στρατό τον είχαν παρατάξει αυτού, γιανα πολεμήσει. Ο Μουράτ πάλι με το προσωπικό του πεζικό που το χώρισαν κι αυτό σε ομάδες, σαν τον άλλο στρατό από κει που το λένε Τριγώνι ως εκεί που είναι το μετόχι του Χορτιάτη, δεν έπαψε ούτ' αυτός να πολεμάει[17]· κατάλαβε πως από κει θα 'παιρνε την πολιτεία ευκολότερα, σαν είδε πως και το κάστρο ήτανε σκάρτο και πως από κείνο το μέρος η πολιτεία ασφάλιζε τη σιγουριά της μ' ένα κάστρο.

12. Άρχισε λοιπόν η μάχη, όπως έχουμε πει, με τα ξημερώματα. Κι εκείνοι, μοιρασμένοι σε ομάδες και παίρνοντας ο ένας τη θέση του αλλουνού, επειδής ήτανε πολλοί, τους κουρασμένους τους αντικατασταίναν άλλοι ξεκούραστοι και ξεκουράζουνταν μεταξύ τους. Κι άλλοι μεταχειρίζουνταν το δοξάρι τόσο πετυχημένα, που κανένας μας να μην τολμάει να σκύψει απ' το κάστρο· άλλοι όμως, επειδή δεν υπήρχαν ανθρώποι, προχωρώντας με θάρρος κάτω απ' τα ίδια τα κάστρα, σκάρωναν λογής λογής σύνεργα, γιανα τα γκρεμίσουν και σοφίζουνταν μ' εξυπνάδα κάθε πολιορκητικό μηχάνημα και κάθε σύνεργο για το σκοπό αυτόν· άλλοι, τέλος, σκίζουνταν άφοβα ν' ανεβούν με τις σκάλες. Και τα μεταχειρίζουνταν όλα. Γιατι οι Τούρκοι με το πρώτο που άρχισε η μάχη, όσους ήταν απ' το μέσα μέρος του Τριγωνιού, σχεδόν όλους τους άφησαν μισοπεθαμένους με τις σαΐτες, που τις έριχναν στον αέρα σαν τουλούπες χιόνι· κι αμέσως το μέρος εκεί-

νο έμεινε αδειανό, γιατι δεν ήταν άλλοι, γιανα τους βάλουν φρουρά και ν' αποκρούσουν την επίθεση των εχτρών. Εμείς πάλι ήμασταν λίγοι και ούτε όλοι απάνω στο κάστρο για την αιτία που είπαμε λίγο πριν· και μ' όλο που αγωνιζόμασταν και πέρ' απ' τη δύναμή μας, εμείς ωστόσο ήμασταν τίποτε μπροστά τους. Ο στρατός τους δε μεταχειριζότανε μόνο σαΐτες, μα κι αυτό που έλεγαν πυροβόλο· όμως αυτό ήτανε μικρό, γιανα κομματιάσει τους ξύλινους φράχτες απάνω στις επάλξεις και να μη μπορεί να σταθεί κανείς στο μέρος που χτυπούσαν[18]. Έτρεχε καβάλα κι ο στρατηγός της Δύσης και ανεβοκατέβαινε το ανατολικό μέρος της πολιτείας, οπλισμένος σαν αστακός, ξανάβοντας ολουνούς με λόγια, και παρακινώντας τους για παλικαριά και τάζοντάς τους ακόμα και μπαξίσια. Και όχι μόνο αυτό· γιανα τους κάμει ακόμα πιο πρόθυμους και να τους ρίξει σαν παθιασμένους ενάντια στη σωτηρία μας, πρόσταξε να κουβαλήσουν εκεί στη μέση μερικά μεταξωτά ρούχα και τα όρισε μπαξίσι σε όσους θα ξεθεμελιώνουν το κάστρο και θα μπορέσουν να του φέρουν απ' αυτό μια πέτρα, φωνάζοντας κιόλας δυνατά πως κάθε φορά που θα το κάμνει κανείς αυτό, θα παίρνει και το μπαξίσι του. Μα κι αυτόν που θα μπορέσει ν' ανεβεί πρώτος στο κάστρο, τον περίμεναν κάποια πολλά μπαξίσια και μύρια τάματα. Και τότες είναι που μπορούσες να τους δεις να κάμνουν πράματα άξια να τα θαμάζεις· γιατι ξεχνώντας πως έχουν ανθρώπινο σώμα που δε μπορεί ν' αντέξει καθόλου σε χτύπημ' άσκημο με συνακόλουθο το θάνατο, προχωρούσαν ενάντια στο κάστρο σαν τίποτες άγρια θεριά και το ζύγωναν τόσο πολύ, που και με πέτρες να γκρεμίσουν όχι λίγους ξύλινους φράχτες. Αυτοί λοιπόν πολεμούσαν έτσι· όσοι όμως σύρθηκαν κρυφά κάτω απ' το κάστρο, όπου το 'βρισκαν πιο μπόσικο, το 'σκαβαν βιαστικά και το γκρέμιζαν. Κι εμείς απ' τις απανωτές σαΐτες δε μπορούσαμε να πετάξουμε κατά πάνω τους ούτε πέτρες, ούτε τίποτ' άλλο· γιατι ήτανε τόσο πυκνές οι σαΐτες, που ούτε το χέρι του μπορούσε να ξαμώσει κανείς απ' τις επάλξεις, γιανα πετάξει πέτρα. Τόσο μόνο μπορούσαμε όλοι μας: να πετούμε πέτρες, χωρίς να μας βλέπουν, σ' αυτούς που χώνουνταν κάτω απ' το κάστρο , ώστε να τοὓς μποδίζουμε ν'

ανεβούν με τις σκάλες. Και δε μπορούσε αυτό που κάμναμ˜ εμείς να το πάρει κανείς για μάχη· γιατι τί κακό θα μπορούσε να κάμει μια πέτρα που την πετούσε άσκοπα ένα χέρι μουδιασμένο, χωρίς κιόλας να μπορεί να βλέπει αυτός που την πετούσε σε ποιον και πού την πετούσε;

Έτσι λοιπόν οι εχτροί φαίνουνταν δυνατοί από κάθε άποψη και δεν παρατούσαν καθόλου τη μάχη, ενώ όλοι εμείς βρισκόμασταν σε μεγάλη ταραχή και φόβο και άλλοι πίστευαν πως ο Μουράτ θα σταματήσει τη μάχη, άλλοι όμως περίμεναν το χαμό μας κι υποστήριζαν πως δε μπορούσε να γίνει αλλιώς παρά να πέσει η πολιτεία. Ενώ λοιπόν αυτή ήταν η κατάσταση κι η σύγχυσή μας ήτανε πολύ μεγάλη, αφού άλλοι ίσως καταγίνουνταν ακόμα με τη μάχη, άλλοι είχαν μουδιάσει ολότελα, άλλοι είχαν πεθάνει απ᾽ τα τραύματα με τις σαΐτες, μερικοί κιόλας είχαν φύγει απ᾽ τα κάστρα, γιατι δε μπορούσαν να μένουν πια εκεί απ᾽ το φόβο, δεν είχε περάσει ακόμα η τρίτη ώρα της Τετάρτης κι οι εχτροί, αλίμονο, πήραν την πολιτεία μ᾽ αυτόν τον τρόπο.

13. Αφού κουβάλησαν τις σκάλες σε πολλά μέρη κι αλλού δε μπορούσαν να τις πάνε κοντά στο κάστρο, επειδή τους χτυπούσαν, όσοι ήτανε πάνω σ᾽ αυτό, ώσπου τους μούδιασε αυτούς ο φόβος, αλλού όμως τις ακούμπησαν, μερικοί, μ᾽ όλο που ανέβηκαν μερικά σκαλιά, δε μπόρεσαν ωστόσο ν᾽ αποτελειώσουν το σκοπό τους. Επειδή στα μέρη εκείνα βρέθηκαν μερικοί δικοί μας ψυχωμένοι περισσότερο απ᾽ τους άλλους και με κοτρώνια, τους έριξαν κάτω μαζί με τις σκάλες, και σκότωσαν πολλούς. Μια λοιπόν κι έγιναν έτσι όλ᾽ αυτά κι εκείνοι ήταν όλο θυμό (γιατι στοχάζουνταν πως δε θα ᾽τανε λίγη η ντροπή αν τους νικούσαμε), σκέφτηκαν πιο προσεχτικά κι ακούμπησαν μια σκάλα στο Τριγώνι, όπου ήτανε μια γωνιά από πύργο και δε μπορούσε κανείς να μποδίσει αυτόν που προσπαθούσε ν᾽ ανεβεί και τύχαινε να μην υπάρχει ψυχή[19]. Κάποιος απ᾽ τους άλλους πεζούς έδειξε τόλμη, άρπαξε το σπαθί με τα δόντια του και προτιμώντας το θάνατο απ᾽ τη ζωή, φτάνει μόνο να κερδίσει δόξα για παλικαριά, ανέβηκε στο κάστρο με όσο θάρρος μπορούσε να πει κανείς, χωρίς να τον πάρει μυρουδιά κανένας απ᾽ αυτούς που

ήτανε μέσα και φύλαγαν σ' άλλο μέρος μην ανεβούν οι εχτροί. Επειδή λοιπόν βρήκε αμέσως στις πολεμίστρες έναν Βενετσιάνο, πληγωμένο πριν από λίγο, που ξεψυχούσε, του έκοψε το κεφάλι και το πέταξε στη μέση των Τούρκων κι έδειξε πως και το μέρος εκείνο το 'χε πάρει και πως όλοι παράτησαν τα κάστρα κι έφυγαν δίχως να γυρίσουν. Ήτανε τότες 29 του Μάρτη κι άρχιζε το 6938 (1430)[20]. Παρακινώντας λοιπόν εκείνος κάθε πεζό, φώναζε ν' ἀνέβει γρήγορα καί βεβαίωνε, πως δεν ήταν από μέσα κανένας. Αυτοί πάλι ακούμπησαν αμέσως όλες τις σκάλες όπως μπορούσαν κι έτρεχαν όλοι με φωνές και με νταούλια ν' ανεβούν μ' αυτές· γιατί φέρνει κι αυτό μεγάλη τρομάρα στους πολέμους. Πολλοί κιόλας παράτολμα πάσκιζαν να σκαρφαλώ-σουν πρόθυμα, από δίψα για το πολύ το κέρδος, και βιάζουνταν να πηδήσουν μέσ' απ' τις πολεμίστρες. Όσοι όμως δε μπορούσαν με τις σκάλες, ξεχύνουνταν τρεχάτοι στην πολιτεία[21] απ' τα λαγούμια που είχαν ανοίξει και που ήτανε πολλά, προσπαθώντας να προσπεράσει ο ένας τον άλλο στη γρηγοράδα, με τα σπαθιά στα χέρια, και σα να συνερίζουνταν ποιός να φτάσει πρώτα στο πυκνοκατοικημένο μέρος της πολιτείας και πρώτ' απ' όλα κατά τη θάλασσα[22]· γιατί σ' αυτό το μέρος νόμισαν πως είχαν πάει οι περισσότεροι και πρώτοι πρώτοι οι Βενετσιάνοι, γιατί σ' αυτό, ήταν οι γαλέρες τους. Όλοι εμείς λοιπόν, όσο γρήγορα μπορούσε ο καθένας, άλλοι τρέχαμε στα σπίτια μας, άλλοι πηγαίναμε στους ιερούς ναούς, άλλοι σε λαγούμια και μνήματα κι αν ήτανε κάτι βολικό για τη σωτηρία μας με κομμένα τα ήπατα αγωνιζόμασταν να χωθούμε σ' αυτό, άλλοι προσπαθούσαν να πιάσουν το λιμάνι, γιατί νόμιζαν τάχα πως θα μπουν στις γαλέρες ή σ' άλλα πλεούμενα μ' όση τρομάρα θα μπορούσε να πει κανείς·νόμιζαν πολλοί πως δεν είχαν μπει ακόμα οι εχτροί από κει. Μα είχε γίνει το αντίθετο κι αυτοί που το πίστευαν αυτό βγήκανε γελασμένοι. Αυτό το είδαν όλοι πως έγινε και στον πύργο Σαμαρία. Ενώ δηλαδή έλπιζαν πως, όταν πάρουν την πολιτεία, αυτός δε θά' πεφτε αμέσως, εξόν αν τον έπαιρναν στα γρήγορα με μάχη, επειδή ήτανε δίπλα στην ακρογιαλιά κι ήτανε ταμπουρωμένος καλά και μ' ενδιάμεσα ντουβάρια και με όπλα και μ' όλα τ' απαραίτητα.

Επειδή λοιπόν εμείς είχαμε αυτή τη μάταιη ελπίδα απ' τα παλιά τα χρόνια, έτρεξαν όχι λίγοι και σ' αυτόν, γιανα γλυτώσουν το κεφάλι τους· ωστόσο κι εδώ γελάστηκαν. Γιατί, μόλις οι Βενετσιάνοι, όσοι ήταν επίσημοι, καί λίγοι τζετάριοι, μαζί μ' εκείνους που ήταν από πριν για φρουρά, μπήκανε σ' αυτόν, μπόδισαν αμέσως και τους άλλους να μπουν. Αυτοί απ' το διατείχισμα που χωνότανε μέσα στη θάλασσα (όλοι μας είχαμε συνηθίσει να το λέμε *Τζερέμπουλο)*, μπαίνουν στις γαλέρες που είχαν αράξει σ' αυτόν απ' το λιμάνι πριν από λίγο, μαζί μ' άλλους επίσημους.

14. Μόλις μπήκαν λοιπόν οι εχτροί μέσα στην πολιτεία με τις σκάλες και απ' τα λαγούμια, όπως είπαμε, άλλοι άρχισαν να τρέχουν κατά τα σπίτια και τους ανθρώπους, άλλοι στις πόρτες της πολιτείας, γιανα τις ανοίξουν και να μπει ο Μουράτ μ' όλο του το στρατό. Και τους έβλεπες να μπαίνουν σα μέλισσες ή άγρια θεριά ουρλιάζοντας και διψώντας για το αίμα μας και να τρέχουν αράδα μέσα στην πολιτεία άλλοι πεζοί κι άλλοι καβάλα. Μόλις γέμισε ολάκερη η πολιτεία κι όλα είχαν μέσα τους Τούρκους, και ιεροί ναοί και θεϊκά μοναστήρια και σοκάκια και σπίτια, τότες είναι πια που άρχισε να γίνεται η αξιοθρήνητη και πολυδάκρυτη εκείνη συμφορά. Γιατί σα μοιράστηκαν την πολιτεία ολάκερη, όπως είπαμε, και ρίχτηκαν απάνω μας σα θεονήστικοι λύκοι, άρχισαν να τρέχουν και ν' αρπάζουν τα πάντα όπως τους είχε τάξει ο Μουράτ· γιατι τους είχε τάξει, όταν μάχουνταν, πως, αν, βέβαια, έπαιρνε την πολιτεία κι έβλεπε πως έγινε το θέλημά του, νά 'χει ο καθένας για δικό του ό,τι θα 'παιρνε και να μη μπορεί να του το πάρει κανένας. Έσερναν λοιπόν ανάκατα άντρες, γυναίκες, παιδιά, ανθρώπους κάθε ηλικίας, δεμένους σα ζώα, και τους κουβαλούσαν όλους στο στρατόπεδο έξω απ' την πολιτεία. Και δε μιλώ για όσους έπεσαν και δεν έχουν μετρημό και στα κάστρα και στα στενοσόκακα και δεν αξιώθηκαν ούτε θάψιμο, μόνο «κείτονται θροφή για τα σκυλιά και για κάθε είδος όρνιο», όπς λέει ο Όμηρος, όχι μόνο τους άντρες μα και τις γυναίκες κι απ' αυτούς κιόλας και τους γεροντότερους και τους πιο ανήμπορους. Επειδή δηλαδή κάθε εχτρός, απ' το πλήθος τους σκλάβους που πήρε, βιαζότανε να τους πάει έξω γρήγορα και να

τους παραδώσει στους συντρόφους του, μην του τους πάρει κάποιος δυνατότερος, όποιον σκλάβο έβλεπε πως από γερατειά ή και από κάποια αρρώστια ίσως δε μπορούσε να περπατάει σαν τους άλλους, αυτουνού έκοβε το κεφάλι και πολύ λίγο το λογάριαζε αυτό για ζημιά. Τότες για πρώτη φορά χώριζαν αξιοθρήνητα παιδιά από γονήδες, γυναίκες από άντρες και φίλοι από φίλους και συγγενήδες από συγγενήδες. Κι υποψιαζόμασταν πως θα πεθάνουμε άδικα. Κι αναστατώθηκε, η πολιτεία κι απ' όλα ανέβαινε μιαν οχλοβοή ανάκατη κι όλα ήτανε γεμάτα αχό και θρήνο. Γιατί άλλοι Τούρκοι έβγαιναν σέρνοντας δεμένους τους δύστυχους σκλάβους, άλλοι ξεχύνονταν μέσα και προσπαθούσαν ν' αρπάξουν τους προηγούμενους σκλάβους που τους ξέφυγαν. Ωστόσο δε βγήκαν όλοι το ίδιο κερδισμένοι· γιατί ο στρατός ήτανε τόσο πολύς, που ένα μέρος τους άδειασε την πολιτεία απ' τους ανθρώπους και τα πράματά τους και μάλιστα όσο πεζικό μπήκε στην αρχή με τις σκάλες.

Αφού λοιπόν όλ' αυτά πήραν αυτό το δρόμο και μας έβγαλαν απάνω κάτω εφτά χιλιάδες, μετρημένους μαζί γυναίκες και παιδιά, μας πήγαν όλους στο στρατόπεδο και μας έβαλαν να μένουμε στις σκηνές, δεμένοι κι εκεί, και κάθισαν και λογάριασαν την τιμή του καθένα και παντού θρήνοι και δάκρυα. Γιατί τα μωρουδάκια, όσαν ήταν ακόμα στην αγκαλιά της μάνας τους και βύζαιναν, θρηνούσαν γοερά και τις αποζητούσαν· κι αυτές γύριζαν και δέρνουνταν και τ' αναζητούσαν με ματωμένα μάγουλα. Και οι άντρες βλέποντας τις γυναίκες τους να τις έχουν πάρει άλλοι, απ' την ίδια τη συζυγική στοργή κι αγάπη θρηνούσαν κι αυτοί το χωρισμό· οι γυναίκες πάλι αναζητώντας τους άντρες τους γύριζαν από σκηνή σε σκηνή και ρωτούσαν γι' αυτούς με ποτάμι τα δάκρυα. Μα και τα παιδιά, επειδή τους πήραν τους γονήδες τους, δε μπορούσαν να υποφέρουν τον αποχωρισμό με κανένα τρόπο· οι γονήδες πάλι αναζητώντας τα, απ' τη φυσική τους λαχτάρα που τους πίκραινε ως τα τρίσβαθα, γέμιζαν θρήνους τον αέρα κι ο στεναγμός τους δεν είχε τελειωμό κι απαρηγόρητο ήτανε το κλάμα[24]. Τότες και πολλά κορίτσια που δεν τα 'χε δει ακόμα άντρα μάτι και ούτε είχαν πάρει το θάρρος

να βγουν έξω απ' το πατρικό τους σπίτι, μόνο τα φύλαγαν οι γονήδες τους για το νόμιμο γάμο και δεν τα 'ξερε ο κόσμος, τα κρατούσαν άντρες στα χέρια τους κι έμεναν μ' αυτούς στις σκηνές. Και μπορούσε να δεις σε κάθε σκηνή γυναίκες ανακατεμένες μ' άντρες Θεσσαλονικιούς και άντρες το ίδιο με γυναίκες των σκλάβων· επειδή δηλαδή η αρπαγή ήτανε κοινή, το ίδιο και για τ' αντρόγυνα και για τα παιδιά και για τους συγγενήδες, άλλος άρπαζε τη γυναίκα, άλλος τον άντρα κι άλλος τα παιδιά και φυσικά ήταν ανακατεμένοι όλοι και δεν ήξερε ο ένας τον άλλο. Όταν πάλι έσερναν καλογέρους με γυναίκες, πράμα που το 'παιρναν για μεγάλη ντροπή, κι αυτούς που τους έσερναν τους έκαμνε να γελούν με την καρδιά τους· επειδή δηλαδή ήξεραν ή είχαν μάθει πως αυτοί ζουν μόνοι τους κι έχουν αρνηθεί ολότελα να ζουν μαζί με γυναίκες, το 'παιρναν για δική τους αρεσιά, όταν τους έβλεπαν να περνούν μ' αυτές τη συμφορά τους και να ζουν μαζί τους απ' ανάγκη.

15. Ενώ λοιπόν αυτά είχαν πάρει το δρόμο τους έτσι και όσα άλλα συνακόλουθά τους θα μπορούσε να φανταστεί κανείς και οι Τούρκοι μάζεψαν στις σκηνές τους όλο το πλιάτσικο, ο στρατηγός της Δύσης ξαναμπήκε πάλι στην ίδια την πολιτεία, γιανα την ερευνήσουν καλύτερα και μην τους ξεφύγει τίποτε κρυμμένο, όπου κι αν ήταν. Και τότες δα είναι που όλα στην πολιτεία από θεμέλιο κι αφανίστηκαν κι άλλαξαν και τίποτες ούτε ναός ιερός ούτε μοναστήρι ούτε σπίτι και το πιο φτωχότερό τους έμεινε απείραχτο. Η αιτία είναι πως όσοι Θεσσαλονικιοί είχαν θησαυρό και δεν τον ξόδεψαν με την πολύχρονη πολιορκία, σαν άκουσαν πως θα επιτεθούν οι Τούρκοι -κάτι που το φοβούνταν και το 'παθαν- τον έκρυψαν άλλοι σε ναούς ιερούς, άλλοι σε μνήματα, άλλοι όπου μπορούσαν, ώστε, αν τους τύχαινε να πεθάνουν, όπως περίμεναν, να τον βρούν κάποιοι απόγονοι, όπως συμβαίνει, και να τους ρίξουν κανένα τρισάγιο· αν πάλι ξέφευγαν το θάνατο, να τον βρουν και να τον μεταχειριστούν για τη λευτεριά τους. Μα τους ξεγέλασε η ελπίδα τους. Γιατι σα μας έπιασαν σκλάβους, μια κι ο Θεός έδειξε τη συμπόνοια του, ξεφύγαμε τον άδικο θάνατο, εξόν από λίγους, όπως είπαμε παραπάνω· να μεταχειριστούν

όμως τα χρήματά τους, γιανα λευτερωθούν, δεν το πέτυχαν. Επειδή δηλαδή οι Τούρκοι είναι πολύ ικανοί και πάρα πολύ επιδέξιοι να σκαρώνουν πολλά πράματα, απ' την πλούσια πείρα τους σε τέτοια ζητήματα, όσους Θεσσαλονικιούς πήραν σκλάβους και πρώτα πρώτα τις γυναίκες που είναι πιο ευκολόπιστες, με λόγια πολύ πλανερά τους έταξαν απόλυτη λευτεριά, αν τους μαρτυρούσαν χρήματα δικά τους και ξένα. Αυτές πάλι, επειδή ξεγελάστηκαν και μόνο απ' τ' όνομα της λευτεριάς, βάλθηκε η καθεμιά τους να μαρτυρήσει αμέσως στον αφέντη της και τα δικά της και του γείτονά της, αν ήξερε τίποτε γι' αυτά. Μόλις έγινε αρχή του κακού και πολλοί Τούρκοι βρήκαν χρήματα, επειδή ήξεραν οι γυναίκες πού ήτανε κρυμμένα, διαδίνεται σ' όλο το στρατό κι όλοι όσοι είχαν σκλάβους ξεσηκώνουνται γιά τόν ίδιο σκοπό· κι άλλους τους παραπλανούν και τους ξεγελούν με τάματα όλο απάτη κι άλλους με άλλα όμοια λόγια, γιανα τους φανερώσουν τα δικά τους χρήματα. Όσους πάλι τους έβλεπαν πιο δυσκολόπιστους απ' τους άλλους (γιατί πολλοί πιο μυαλωμένοι έλπιζαν πως με τα καλοπιάσματα και με τα πολλά εκείνα τα λόγια τα πλανερά θα λύγιζαν οι Τούρκοι κι έτσι θα φύλαγαν τα κρυμμένα τους χρήματα) γι' αυτούς μεταχειρίζουνταν λογής λογής παιδεμούς, ώσπου τους ανάγκασαν κι αυτούς και λύγισαν. Γιαυτό και πολλοί αρχόντιοι, άλλοι γιατί λύγισαν με τα καλοπιάσματα, άλλοι γιατί δε μπορούσαν να υποφέρουν τους παιδεμούς, βιάστηκαν να φανερώσουν τα κρυμμένα τους χρήματα και χωρίς να το θέλουν. Μπροστά σε κάθε ανάγκη, όταν κιόλας η ανάγκη αυτή φέρνει θάνατο, η ανθρώπινη φύση εύκολα συνηθίζει να λυγίζει. Αυτή στάθηκε η αιτία να καταστρέψουν τους ιερούς ναούς και τα μοναστήρια. Μερικοί δηλαδή, επειδή δε μπορεί κανείς να το υποψιαστεί, έκρυψαν χρήματα σε ιερούς ναούς και στα ίδια τα άδυτα κιόλας (τα άγια των αγίων), κάτω απ' τις ίδιες τις ιερότατες τράπεζες και βρέθηκαν στην ανάγκη, να τα μαρτυρήσουν στους βασανιστές τους, οι Τούρκοι προσπαθούσαν ν' αφανίσου την ομορφιά τους και τις άγιες τράπεζες, που απάνω τους γινόταν η θεία ευχαριστία, απ' τη δίψα για τό χρήμα, τις αναποδογύρισαν χέρι χέρι και τις πέταξαν, αλίμονο, σ' όσους

ήθελαν να τις τσαλαπατήσουν· γιατί υποψιάστηκαν πως κάτω από κάθε πέτρα είναι χρήματα και γιαυτό τ' αναποδογύρισαν όλα. Αυτή η καταστροφή έγινε και στα εικονίσματα σα μια βρισιά κι άλλα τα πέταξαν στη φωτιά, μόνο γιανα μας βλάψουν που δε θα τα προσκυνούσαμε, άλλα τα μεταχειρίστηκαν, γιανα βάζουν απάνου τους ανεμπόδιστα τα ψώνια στη μέση της αγοράς, Θεέ μου πως το άντεξες! άλλα μερικά ίσως και να τα κράτησαν, όσοι αγαπούσαν περισσότερο απ' τους άλλους τα χρήματα και τα πούλησαν για ένα νόμισμα ασημένιο.

16. [Τί θα μπορούσες πάλι να πεις για τη μυροδόχο τίμια λειψανοθήκη του συντοπίτη μας Τροπαιούχου και Μάρτυρα; Δεν άφησαν ούτε κι αυτήν απείραχτη και στη θέση της, όπως ήτανε πριν, οι εχτροί μας, από υπερβολική μανία, σαν άγρια θεριά που λύσσιαξαν. Ούτε ωστόσο για την ίδια αιτία, που άνοιξαν και γκρέμισαν και τ' άλλα τα μνήματα που είχαμε κάμει εμείς στα παλιά τα χρόνια και σκόρπισαν καταγής τα λείψανα που ήτανε μέσα τους. Σ' αυτά δηλαδή, επειδή, πολλοί Τούρκοι πέτυχαν χρήματα που είχαν κρύψει Θεσσαλονικιοί με την ελπίδα που είπαμε παραπάνω, γιαυτό τ' άνοιξαν σχεδόν όλα και τα κατάστρεψαν. Κι εδώ για δυο αιτίες: και για τα πολλά στολίδια που είχε γύρω της κι ήταν από όχι λίγο μάλαμα κι ασήμι και διαμάντια και μαργαριτάρια[25] και για το άγιο μύρο που γιάτρευε[26]. Γιατι άλλοι την ξεγύμνωσαν μόνο απ' τα στολίδια· άλλοι από κακία, για τ' άφθονα μύρα και τη γιατριά τους θέλησαν να μας τα στερήσουν κι αυτά, ώστε να μη μπορούμε να τα μεταχειριζόμαστε από δω και πέρα, όσες φορές θα τα χρειαζόταν ο καθένας μας. Γιαυτό και κατέβασαν τις μαρμαρένιες πλάκες από πάνω της και προσπαθούσαν χέρι χέρι να της αδειάσουν τα μύρα και να βγάλουν το ιερό κι άγιο λείψανο του Μάρτυρα· γιατι νόμιζαν πως θα πετύχουν το σκοπό τους αυτόν και θα μας άφηναν και θα μας στερούσαν ολότελα τ' αστέρευτα μύρα της. Στο τέλος ωστόσο δεν έγινε το θέλημά τους, όπως αστόχαστα λογάριαζαν αυτοί. Αντλούσαν λοιπόν το μύρο με τα δυο τους τα χέρια για μέρες πολλές. Κι άλλοι το 'παιρναν σαν κάτι στα χωρατά· όσοι όμως ήτανε πιο μυαλωμένοι απ' τους άλλους, αυτοί φρόντισαν να το

κουβαλήσουν στην πατρίδα τους και να το αγγίζουν με ευλάβεια και με σεβασμό· γιατ' είχαν ακούσει απ' τους παλιούς πως είναι πιο αποτελεσματικό κι απ' τα γιατρικά για όποιαν αρρώστεια κια αν το πάρει κανείς. Ωστόσο δεν μπορούσαν να ξεράνουν την πηγή των μύρων και να την κάμουν κατάστεγνη, μ' όλο που υδροκόπησαν πολύ γιαυτό. Και πολύ σωστά· γιατι δεν είναι ίσια με τ' ανθρώπινα, όσα χαρίζει ο Θεός στους άξιους, επειδή, φυσικά, ούτε οι ίδιες οι συνθήκες τα ορίζουν.

Το ίδιο αμαρτωλό φέρσιμο έδειξαν και στο ιερότατο λείψανο της οσίας και μυροβλύτιδας Θεοδώρας[27], που, επειδή ήταν απάνω απάνω, το πέταξαν καταγής (τί αποκοτιά και τί αμαρτωλά χέρια!) και το 'καμαν κομμάτια· τα κομμάτια λοιπόν αυτά τα μάζεψαν μερικοί θεοσεβούμενοι και στην αρχή τα κουβάλησαν, άλλος εδώ κι άλλος εκεί σαν ένα γιατρικό ανέξοδο. Ύστερα όμως τα μάζεψαν κι αυτά, γιατι αυτοί που τα 'χαν πάρει, άλλοι τα πούλησαν με χρήματα κι άλλοι τα χάρισαν, γιατι ήταν θεοφοβούμενοι· αυτά τα συνταίριασαν πάλι σ' ένα ακέριο σώμα με τη δύναμη του θαύματος και πηγάζουν άφθονα κάθε μέρα, γιανα δοξάζουν και πάλι Αυτόν που ρυθμίζει τα πάντα με κάθε τρόπο ανείπωτης τάξης.]

17. Αφού λοιπόν πήραν τέτοιον δρόμο αυτά κι έγινε κάθε βαρβαρότητα (γιατι σ' όλα στην πολιτεία είχε απλωθεί η καταστροφή) απ' αυτά ο Μουράτ νιώθει συμπόνοια για την πολιτεία. Και πρώτα πρώτα τους Τούρκους που μπήκαν μαζί με το στρατηγό της Δύσης και μοίρασαν μεταξύ τους τα σπίτια των σκλάβων κι είχαν ελπίσει πως θα τα 'χουν σ' όλη τους τη ζωή, τους διώχνει απ' την πολιτεία κι ας μην το 'θελαν, λέγοντας κι από πάνω τους: «πώς φτάνουν τα χρήματα κι οι σκλάβοι που αποχτήσατε, χωρίς να το ελπίζετε· την πολιτεία όμως θέλω να την κρατήσω εγώ, γιατι γι' αυτήν έχω κάμει πολλές μέρες δρόμο και κουράστηκα όσο ξέρετε»[28]. Έπειτα, όταν πήγε κατά το ποτάμι Γαλικό, που τρέχει κοντά στην πολιτεία και μάλιστα κατά το χειμώνα , πήρε απόφαση και για όλους ολότελ' ανέλπιστη και τιμητική για τη σκλαβωμένη πολιτεία. Σαν είδε δηλαδή μια πολιτεία τόσο μεγάλη και σε τέτοια θέση και δίπλα στη θάλασσα

και κατάλληλη για όλα, τη λυπήθηκε και θέλησε να βάλει να την ξανακατοικήσουν. Πρώτα λοιπόν πρόσταξε να λευτερώσουν μερικούς ανθρώπους απ' τους πιο επίσημους από σόι και συμπεθεριό, δίνοντας ο ίδιος τα λύτρα, και να τους εγκαταστήσουν στην πολιτεία κι ύστερα, τα μέρη της που είχαν πέσει στον πόλεμο, να τα ξαναχτίσουν αμέσως και να τα αποκαταστήσουν, όπως ήταν πριν. Και η προσταγή του ήταν αυτή· αυτός μετακίνησε πάλι το στρατό του κοντά στους όχτους του Βαρδαριού, όπου και μοιράστηκαν πια οριστικά τους σκλάβους. Όσοι σκλάβοι λοιπόν είτε με λύτρα που είπαμε είτε από μόνοι τους είτε από άλλους χριστιανούς που μαζεύτηκαν από διάφορους τόπους και πολιτείες, βρήκαν τρόπο να λευτερωθούν, λευτερώθηκαν τον καιρό που ο Μουράτ έμενε ακόμα στο Γαλικό. Όσοι όμως από φτώχεια δε βρήκαν τότες τρόπο , αυτούς τους έστειλαν ο καθένας στις πατρίδες και στους τόπους τους, γιανα περάσουν τον κάνονα της σκλαβιάς τους, ώσπου να γυρίσουν και να κανονίσουν τις τιμές τους· (πόσο άξιζε ο καθένας)· δε μπορούσαν να τους σέρνουν κι αυτούς μαζί τους, τη στιγμή που έφευγαν μακριά και για πόλεμο άλλον. Μπορούσες λοιπόν να δεις τους δόλιους σκλάβους να σκορπίζουν άλλοι για τα μέρη της Ανατολής κι άλλοι για τα μέρη της Δύσης· γιατι άλλοι Τούρκοι έπαιρναν τους γονήδες, άλλοι τα παιδιά κι άλλοι τις γυναίκες κι όσους έσμειξε η φύση τους χώρισε η συμφορά.

18. Αυτά είναι που μας βρήκαν, μακάρι που να μη μας έβρισκαν! και τέτοιο τέλος πήραν κοντά στους όχτους του Βαρδαριού. Από κει ο Μουράτ χώρισε σε δυο μέρη το στρατό του κι έστειλε το 'να κατά τα Γιάνινα κι αυτός με τ' άλλο τράβηξε για τόπους άλλους, γιανα τους καταχτήσει και να τους σκλαβώσει κι αυτούς. Πριν ξεκινήσει όμως έπιασε κι έστειλε ντελάληδες σ' όλα τα τουρκοκρατούμενα μέρη, όσους πριν από πολλά χρόνια και πριν απ' την πολιορκία άφησαν τη Θεσσαλονίκη κι εγκαταστάθηκαν σ' άλλα μέρη, να τους αναγκάσουν να ξαναγυρίσουν γρήγορα σ' αυτήν και να 'χουν την περιουσία τους, όπως πριν. Γιατι είχε πάρει απόφαση πάρα πολύ καλή κι άξια για κάθε έπαινο, να ξαναδώσει δηλαδή πάλι την πολιτεία στους κατοίκους

της και να την αποκαταστήσει πέρα πέρα, όπως ήτανε και πριν. Και θα γινόταν αυτό σε λίγο, αν δε μπόδιζαν οι αμαρτίες μας στο Θεό[29]. Από πόθο δηλαδή να ξαναδώσει ζωή στην πολιτεία πήρε μια φιλάνθρωπη απόφαση και ήθελε να χαρίσει σ' όλους λευτεριά και να τους δώσει, όπως είπα πριν, την πολιτεία και τα σπίτια τους, όπως πριν, και να τα 'χουν δίχως κανένα φόβο, και ό,τι άλλο ακίνητο είχαν. Γιαυτό και λένε μερικοί πως είπε στους ακολούθους του με όρκο πως «θα 'ταν άδικο για τους νικημένους, μαζί με τα πράματά τους, να πάρουμε κι αυτούς δεμένους και να τους πάμε μακριά απ' την πατρίδα τους. Ας τους λευτερώσουμε, λοιπόν, αν θέλετε, ή παίρνοντάς τους δίχως λύτρα ή δίνοντάς τα εμείς». Όσοι τον ακούσαν, άλλοι παίνεψαν την πρότασή του και τον παρακίνησαν να τη βάλει μπρος. Μόνο ένας απ' τους άλλους στρατηγούς, ο ανώτατος, όχι μόνο δε δέχτηκε την πρότασή του για τη λευτεριά, μα προσπάθησε και μ' ό,τι επιχειρήματα μπορούσε να μποδίσει τη θέληση του και φαίνεται πιθανό πως τους έπεισε, επειδή ήταν ανώτατος. Ήταν ωστόσο κι αυτό της δικής μου αμαρτίας αποτέλεσμα, όπως πιστεύω εγώ, όπως, βέβαια, και τ' άλλα όσα έγιναν. Μ' όλο που ίσως μερικοί τη γνώμη αυτή, επειδή δεν την ακούν μ' ανοιχτά τ' αφτιά τους ούτε νομίζουν τους εαυτούς τους φταίχτες, περιφρονώντας τις θεϊκές εντολές, φορτώνουν στους ανθρώπους τις αιτίες για όσα γίνουνται· εγώ ωστόσο βρίσκω πως όλα είναι τιμωρία απ' το Θεό, γιανα διορθωθώ. Γιατι όλες οι μεγάλες κοσμοχαλασιές, όπως δασκαλεύουν κι εξηγούν τα ιερά βιβλία, γίνουνται, γιανα βάζουν μυαλό οι κατοπινοί, επειδή ο Θεός την ομαδική κακία την τιμωρεί με ομαδικές συμφορές.

Αφού λοιπόν οι Τούρκοι μοίρασαν μεταξύ τους, όπως είπα, ό,τι πήραν απ' την πολιτεία, ο Μουράτ κράτησε μόνο την πολιτεία, έρημη από ανθρώπους, και πρόσταξε όλα τα σπίτια να τα πάρουν οι πρώτοι τους νοικοκύρηδες που λευτερώθηκαν κι όλη την άλλη ακίνητη περιουσία τους· στα κακά που είχαν γίνει τότες, αυτός πρόστεσε μόνο τούτο: και το μεγάλο ναό της Αχειροποιήτου Παρθένου και Θεοτόκου, στη μέση της πολιτείας[30], και το ιερό μοναστήρι που στα παλιά τα χρόνια το

τιμούσαν στο όνομα του Τιμίου Προδρόμου[31]· το ναό σαν σύμβολο της νίκης και της άλωσης που είχε γίνει, το μοναστήρι, γιατι το 'χαν πάρει οι Τούρκοι και πριν από χρόνια και τα 'καμε και τα δυο τζαμιά τους· και επειδή έχτισε στην Ανδριανούπολη ένα λουτρό από θεμέλιο, έστειλε να ξηλώσουν και να κουβαλήσουν χίλια μάρμαρα, γιανα στρώσουν το πάτωμα του[32]· τα μάρμαρα αυτά , οι άνθρωποι που έστειλε τα ξήλωσαν απ' τους ιερούς ναούς και τα μοναστήρια σπάταλα.

19. Οι ντελάληδες ωστόσο έφυγαν και πήγαν σε πολλά τουρκοκρατούμενα μέρη, όπως είπαμε, και τους Θεσσαλονικιούς που ήτανε σ' αυτά τους ανάγκασαν με τη βία να ξαναγυρίσουν, όχι μόνο αυτούς που είχαν φύγει απ' τη Θεσσαλονίκη πριν από χρόνια απ' τ' ατέλειωτα βάσανα, μα κι απ' αυτούς που ήτανε σκλάβοι και κέρδισαν όπως όπως τη λευτεριά τους. Κι αλήθεια, είχαν λευτερωθεί αρκετοί, γιατι κινήθηκαν πρόθυμα να μας σώσουν πολλοί θεοφοβούμενοι και πιο πολύ ο άρχοντας των Σέρβων[33], που το πιο ξεχωριστό του χάρισμα είναι να κάμνει κάθε φορά το καλό σ' όσους έχουν ανάγκη· αυτός, αλήθεια, έδωσε χρήματα σε μερικούς που τους είχε μπιστοσύνη και τους πρόσταξε να τα δώσουν, γιανα λευτερώσουν τους σκλάβους. Κι αυτοί δεν έκαμαν διαφορετικά απ' ό,τι ήθελε· αυτοί δηλαδή που είχε ορίσει για το σκοπό αυτόν αγόρασαν μ' αυτά τα χρήματα πολλούς, που ξαναγύρισαν, φυσικά, στην πολιτεία κι όπως μπορούμε να συμπεράνουμε, ως τα τώρα είναι μαζί με όσους ήρθαν απ' άλλους τόπους, κάπου χίλιοι. Αν κιόλας θα 'θελε κανείς να μετρήσει μαζί μ' αυτούς και τους Τούρκους που εγκαταστάθηκαν στην πολιτεία, θα μπορούσε να 'ναι αυτοί ως δυο χιλιάδες. Σκεφτόμασταν ωστόσο να ξαναβρεί και πάλι η πολιτεία την πρώτη τάξη της και να λουλουδιάσει η θεοσέβεια και ν' απλώσει σαν και πρώτα. Κι ίσως γινόταν αυτό, αν δεν είχε μποδίσει και πάλι το πλήθος τα λάθη μας και δεν έπιανε η κακία μας τόπο. Γιατι από τότες που σκλαβώθηκε η πολιτεία μας κι ο Μουράτ χάρισε φιλότιμα τα πάντα[34]: και χτίσματα και χτήματα και τους ιερούς ναούς και τα μοναστήρια και τα εισοδήματα τους σ' εμάς που γυρίσαμε, αφού γλυτώσαμε όπως όπως απ' τη

σκλαβιά, και με φερμάνια και με προφορικές προσταγές, και να 'ναι λεύτεροι παντού όσοι έρχουνται, όλοι πήραν και τα σπίτια τους και όσα ακίνητα είχαν κι άρχισε να μπαίνει κάθε νοικοκυροσύνη και όλα τα ισνάφια της πολιτείας άρχισαν να προκόβουν και να ξαναγεννιούνται για δεύτερη φορά. Χειροτονήσαμε και αρχιεπίσκοπο κι η Εκκλησία[35] οργανώθηκε και ξαναβρήκε την παλιότερη νοικοκυροσύνη της, οι καλόγεροι καταπιάστηκαν με τα μοναστήρια τους κι αμέσως φρόντισαν για την προκοπή τους κι όλοι μας ζούσαμε με καλές ελπίδες· κοντολογής, ξεχάσαμε τις συμφορές που ακολούθησαν την άλωση και χαιρόμασταν για όσα ανέλπιστα πετύχαμε κι ελπίζαμε πως η πολιτεία θα ξαναβρεί την παλιά της ευτυχία. Τότες, λέει η παροιμία, παν οι ελπίδες μας κι όλα μας βγήκαν ανάποδα.

20. Ο Μουράτ λοιπόν ξαναγύρισε στη Θεσσαλονίκη (θαρρώ πως περπατούσε τότες ο δεύτερος καν ο τρίτος χρόνος ύστερ' απ' την άλωση), με σκοπό να τη δει και να μελετήσει καλύτερα τις ανάγκες της και ν' απολάψει τ' αγαθά της και να της κάμει μεγάλα καλά και να μιμηθεί στο φιλότιμο τον παππού του που πήρε κι εκείνος τη Θεσσαλονίκη και της έκαμε πολλές χάρες[36]. Ενώ λοιπόν ήρθε με τέτοια μυαλά και με τέτοιο σκοπό, τον παράσυραν με κακές συμβουλές, μετανιώνει κι αλλάζει την παλιότερη γνώμη του κι όσα δε μας έκαμε τον καιρό που σκλαβωθήκαμε, βάλθηκε να μας τα κάμει τον καιρό εκείνο. Και λοιπόν σαν έβλεπε την πολιτεία και τα μέρη της ένα ένα και χόρταινε σ' αυτήν κάθε καλοπέραση και χαίρουνταν με το παραπάνω όλα τ' αγαθά της και με όχι λιγότερη στοργική διάθεση απέναντι της, θα μας έκαμνε όλους μας να ελπίζουμε τα καλύτερα για μας. Πρώτα πήρε απόφαση που, και στ' όνειρό του να την έβλεπε κανείς δε θα την έλπιζε ποτέ. Αυτή ήτανε να πάρουν όλα τα μοναστήρια και τους ναούς, όλα τα εισοδήματά τους, να τους πάρουν τα χτήματά τους, και να βρεθούμε σε πολύ δύσκολη θέση· κι αυτό δεν άργησε να γίνει. Ύστερα προστάζει να γραφτούν όλα τα σπίτια και ό,τι άλλο είχαν μέσα στην πολιτεία και να τα μετρήσουν χωριστά όσων ή,ταν εκεί, χωριστά όσων έλειπαν. Γιατι πήρε απόφαση ή του τη δασκάλεψαν άλλοι, τα σπίτια αυτω-

νών που ήταν εκεί να τ' αφήσουνε σ' όσους τα πήραν, μ' όλο που αυτό δεν το φύλαξαν αυστηρά· αυτωνών όμως που έλειπαν, είτε ζούσαν είτε πέθαναν, άλλα να τα δώσουν στους Τούρκους που θέλησαν ή τους ανάγκασαν να εγκατασταθούν στην πολιτεία, άλλα να τα φυλάξουν για όσους θα 'ρθουν αργότερα, όπως κι έγινε. Αφού λοιπόν τα 'γραψαν με μεγάλη προσοχή όλα τα χτήματα της πολιτείας, επειδή μερικοί δικοί μας στάθηκαν μάνα για το σκοπό αυτό και το σκέφτηκαν αυτό, θαρρώ, απ' την πιο σατανική και φτονερή σκέψη, τα μέτρησαν με μεγάλη φροντίδα και προσοχή και τα χώρισαν στα δυο, σύμφωνα με τη διαταγή. Τότες λοιπόν τα μοναστήρια, όσα, φυσικά, ήτανε μεγαλύτερα και πιο φανταχτερά, τα δώρισε στους δικούς του που είχαν και αξιώματα. Το ίδιο και τα σπίτια, όσα βέβαια, ήτανε καλύτερα απ' τ' άλλα, και ομορφότερα και μεγαλύτερα. Σ' εμάς άφησε μόνο τους τέσσερις ναούς που τους λέμε και *καθολικούς*, επειδή φρόντισε πάρα πολύ γι' αυτούς ο αρχιεπίσκοπος[37].

Όλα τ' άλλα τα σπίτια και τους ναούς σχεδόν όλους όρισε να τα δώσουν στους ξενομερίτες, που θα προτιμούσαν ίσως τη Θεσσαλονίκη απ' την πατρίδα τους και στους Τούρκους που ξεσήκωσαν κι έφεραν απ' τα Γιανιτσά[38]. Ο τόπος αυτός είναι όλο κάμπος, μια μέρα δρόμο μακριά απ' τα δυτικά της πολιτείας, κι είχε πολλούς κατοίκους Τούρκους είτε γιατ' ήτανε πρόσφορος είτε γιατι βιάστηκε αυτός που τον διάλεξε απ' την αρχή για εγκατάσταση. Σ' αυτόν λοιπόν τον τόπο, και δεν ξέρω πώς, γιανα σεργιανίσει και να κυνηγήσει εκεί ήρθε ο Μουράτ τον καιρό που έμενε ακόμα στη Θεσσαλονίκη και σχεδόν τον ερήμωσε απ' τους κατοίκους του και πρόσταξε να σηκωθούν όσο γίνεται πιο γρήγορα και να εγκατασταθούν στη Θεσσαλονίκη. Την προσταγή λοιπόν αυτή, όσους όρισε για το σκοπό αυτόν, φάνηκαν πως την έκαμαν με μεγάλη προθυμία, χωρίς καθόλου να χασομερήσουν, μόλις έφυγε ο Μουράτ· και όλους τους Τούρκους, όταν πήγαν εκεί, περισσότερο κακοτροπής παρά καλοτροπής, τους έφεραν στη Θεσσαλονίκη και τους έδωσαν άλλα σπίτια αντίς για τα δικά τους, σύμφωνα με την προσταγή. Αυτά τα δυο λοιπόν, θαρρώ, τα σκέφτηκε ο Μουράτ και πρόσταξε να γίνουν έτσι, γιανα 'ναι

ασφαλισμένη η πολιτεία και να φυλάγεται μ' αυτόν τον τρόπο καλύτερα, επειδή είναι στο ακροθαλάσσι και γιαυτό έχει ανάγκη από πολύν πληθυσμό. Ακόμα με την αγορά γεμάτη μ' όλα τ' αγαθά που θα κουβαλούν σ' αυτήν, να τους τραβάει όλους κοντά της και να τους προσφέρνει κάθε λογής πραμάτειες κι εμπορεύματα και να πλουτίζει εύκολα[39].

21. Αφού λοιπόν αυτά πήραν αυτόν τον δρόμο κι οι Τούρκοι που εγκαταστάθηκαν στην πολιτεία, μετρημένοι ήταν ως χίλιοι κι όλοι τους πήραν σπίτια και ναούς αντί για σπίτια κι έτυχε να κατοικήσουν ανάκατα μέσα στην πολιτεία, η Θεσσαλονίκη ντύθηκε την ασκήμια σαν ένα πένθιμο φόρεμα κι έχασε τον αέρα της που θα' χε , αν δεν έπιανε η κακιά συμβουλή, και τη στόλισή της, που δεν τη χάρηκε πολύ, την έχασε ολότελα κι αναστενάζει σπαραχτικά που δεν την κατάχωσε σεισμός ή δεν την κατάπιε φωτιά ή δεν τη σκέπασε νερό που τινάχτηκε απ' τη γης ή που ξέσπασε απ' τα σύννεφα και δεν την πλημμύρισε και δεν την κατάκλυσε· αυτό τουλάχιστο θα 'τανε πιο υποφερτό, γιατι, βέβαια, θα 'ταν προτιμότερο να μην υπήρχε με κανένα τρόπο απάνω στη γης παρά να τη βλέπεις σ' αυτό το κατάντημα. Άλλους λοιπόν ιερούς ναούς τους έκαμαν λαϊκές κατοικίες, όπως είπαμε, και γιανα πούμε το προφητικό «με τσεκούρι και κασμά γκρέμισαν τους ναούς του Θεού», άλλοι μόνο απομεινάρια της πρώτης τους ομορφιάς και της θέσης τους φυλάγουν ακόμα, μερικοί κιόλας, και καλύτερα, οι περισσότεροι, έχουν πέσει ολότελα, ώστε να μη φαίνεται ούτε πού ήτανε κάποτε· γιατι τους πήρανε τα υλικά τους και τα 'βάλαν στο λαϊκό λουτρό που βλέπουμε τώρα στη μέση της πολιτείας[40]. Και σχεδόν μόνο απ' τους γεροντότερους άντρες μπορείς ν' ακούς πως εδώ ήταν ο ναός ο δείνα, εκεί ο δείνα και όσες είχε ο καθένας κι ομορφιές και χάρες[41]. Κι αυτό είναι το κατάντημα των ναών που είναι σκόρπιοι σ' όλην την πολιτεία· τα μοναστήρια πάλι, που αναφέραμε πριν, γίνουνται αφορμή για θλίψη σ' όσους τα βλέπουν όχι μόνο που έμειναν έρημα από καλόγερους, γιατι τους έδιωξαν βάρβαρα κι εγκαταστάθηκαν σ' άλλες πολιτείες, μα και γιατι τους έχουν πάρει κάθε τους ομορφιά: και τα μάρμαρά τους δηλαδή τα ξήλωσαν από θεμέλιο κι

όλα τ' άλλα τους τα υλικά, που μεταχειρίστηκαν απ' την αρχή, γιανα τα χτίσουν και να τα στολίσουν, τ' άφησαν να τ' αρπάζει όποιος ήθελε και τώρα φαντάζουν σ' όλους σαν ένα θέαμα αχαμνό και παρακινούν τις ψυχές ολωνών στο κλάμα. Πολλοί, βέβαια, θα προτιμούσαν τη Θεσσαλονίκη απ' την πατρίδα τους και θα 'τανε πια γεμάτη θεοφοβούμενους ανθρώπους, γεμάτη καλόγερους, γεμάτη χαρά και διάθεση που ταιριάζει στους χριστιανούς, αν ο Μουράτ δεν είχε πάρει μια τέτοια καταραμένη απόφαση ενάντια της και δεν πήγαινε έτσι η κατάστασή της. Τώρα όμως όχι μόνο, όσοι λαχταρούσαν από χρόνια να εγκατασταθούν σ' αυτήν, μετάνιωσαν για την προθυμία τους, μα κι εμείς μετανιώσαμε που γυρίσαμε σ' αυτήν, που πέσαμε φανερά έξω στην ελπίδα μας· γιατι όλα έγιναν *άνω κάτω* που λέει ο λόγος κι η πολιτεία σαν κανένα καράβι στριμωγμένο μέσα σ' ένα πέλαγο συμφορές βωλοδέρνει, όπως όταν κάθε μέρα φυσούν ανέμοι και το τραντάζουν και το γεμίζουν πολλή αναγούλα και ζαλάδα και δεν τ' αφήνουν να πετύχει καλοκαιριά ούτε ν' απλώσει τ' άρμενα της ειρήνης και της μπουνάτσας πως έφτασε σε καλοδεχούμενο λιμάνι και να ποντίσει άγκυρα σιγουριάς και να μένει ασάλευτο. Του Θεού λοιπόν θα μπορούσε να 'ναι αυτό και της σωστής καθοδήγησης του, να καταπραΰνει δηλαδή τα ορμητικά κύματα των συμφορών που έρχουνται απάνω μας, να μας οδηγήσει στη γαλήνη, να μας χαρίσει σωτηρία και να δώσει να ξαναπάμε στο καλό από δω και μπρος και να «κάμουμ' απ' την αρχή δεύτερο ταξίδι, όπως λένε», αλλάζοντας όλα στο καλύτερο και σ' ό,τι θα ωφελήσει την πολιτεία, αφού μεσιτέψει ο Τροπαιούχος και Μάρτυράς μας και ξαναπάρει πάλι, στα χέρια του το τιμόνι της πατρίδας και μεταχειριστεί τη δύναμή του για την τόσο απέραντη θάλασσα των συμφορών. Άμποτε να μην αργήσει να γίνει αυτό, αν ο Θεός μας δει με μάτι σπλαχνικό και δείξει συμπόνια, όπως πάντα, για όσα τον κάμνουμε να θυμώνει.

22. Αυτά έχουν γίνει ως εδώ, αν και μερικά απ' αυτά εμείς με τη θέλησή μας, απ' τις περιστάσεις και απ' την αδυναμία μας στη διήγηση, βρήκαμε σωστό να τα παραλείψουμε. Κι επειδή, βέβαια, δε μπορούσαμε ν' αρνηθούμε την επιθυμία σου και ν'

αποφύγουμε την κατηγόρια πως δε σε υπακούσαμε, καταπιαστήκαμε με τη διήγηση αυτή, όσο μπορούσαμε· αυτό υποσχεθήκαμε και στην αρχή, χωρίς τίποτε περισσότερο να προβάλουμε απ' τη δύναμή μας. Γιαυτό, αν φανούμε πως κάμαμε κάτι άξιο και για την επιθυμία σας και για την υπόθεση, αυτό θα 'τανε δικό σου και των προσευχών σου για μας. Αν πάλι φανούμε πως σταθήκαμε άτυχοι σ' όλα, κάτι που είναι κάθε ανάγκη να το πάθουμε, όποια κι αν θα 'ναι πάλι η αμοιβή μας, θα 'τανε δίκιο να πάρεις κι εσύ το μερτικό σου, γιατί εμάς, ενώ δεν είμαστε σπουδαγμένοι, μας παρακάλεσες για ένα έργο τόσο σπουδαίο, επειδή μας νόμισες πως είμαστε κάτι, ενώ δεν είμαστε τίποτες κι αυτό το υποστηρίζουμε παντού. Εγώ ωστόσο, τιμιότατε πάτερ, σε θερμοπαρακαλώ για αμοιβή να μου χαρίσεις, τις παράκλησές σου· επειδή έχω καταλάβει πολλά ψεγάδια στον εαυτό μου, γιανα τα ξεπλύνω, χρειάζομαι να με βοηθήσουν οι παράκλησες σου.

## Σημειώσεις

*1.* Ποιος είναι αυτός ο Θεσσαλονικιός που παρακάλεσε τον *Αναγνώστη* να του διηγηθεί την τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης, δεν ξέρουμε. Ξέρουμε όμως πως οι Βυζαντινοί λόγιοι συνήθιζαν ν' αφιερώνουν τα έργα τους σε κάποιο επίσημο πρόσωπο (αυτοκράτορα, πατριάρχη, αρχιεπίσκοπο κ.ά.). Μερικές φορές κιόλας τα πρόσωπα αυτά ήτανε φανταστικά. Εδώ ο Θεσσαλονικιός αυτός ίσως να 'ναι πρόσωπο αληθινό.

*2.* *Ο Κυδώνης* χαραχτηρίζει τη θέση της Θεσσαλονίκης «καλλίστην άμα και υγιεινοτάτην (*Κυδώνης, Δ.* Μονωδία επί τοις εν Θεσσαλονίκη πεσούσι», Migne, PG. 109, στήλ. 641 B). Άλλο η θέση της όμως κι άλλο το κλίμα της. Η Θεσσαλονίκη με τα έλη του δυτικού της κάμπου που άρχιζαν απ' την άκρη του κάστρου της κι έφταναν ως τη λίμνη των Γιανιτσών, δε μπορούσε να' χει κλίμα υγιεινό. Ακόμα και σήμερα μ' όλα τ' αποστραγγιστικά έργα και για τη λίμνη και για τα έλη, δεν έχει πάλι κλίμα υγιεινό. Το λέει όμως υγιεινό ο *Κυδώνης*, γιατι το σχετίζει με τα θερμά της λουτρά που ήτανε πολλά μέσα της. (Πβ. και *Χατζηιωάννου,* Αστυγραφία 42-43).

*3.* Για τη Θεσσαλονίκη έχουν γράψει πολλοί συγγραφείς, γιατ' ήτανε πια κανόνας, όποιος έγραφε εγκώμιο για τον Άγιο Δημήτριο, να εγκωμιάζει ταυτόχρονα και τη Θεσσαλονίκη, όπως, φυσικά, και το αντίθετο. (Βλ. *Tafrali, O.* Thessalonique au quatorzieme siècle, Paris 1913, 149-169. Πβ. και Λαούρδας,

Ισιδώρου Ομιλίαι 71-72). Μα ο Αναγνώστης εδώ θέλει να πει για τον Ιωάννη Καμενιάτη που διηγήθηκε πώς πήραν τη Θεσσαλονίκη οι *Σαρακινοί* κουρσάροι στα 904 (Βλ. *Ιωάννου κληρικού και κουβουκλεισίου του Καμινιάτου* εις την άλωσιν της Θεσσαλονίκης, έκδ. *Böhlig G.* Βερολίνο - Εδιμβούργο 1973), για το μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ευστάθιο, που διηγήθηκε πώς την πήραν οι Νορμανδοί της Σικελίας στα 1185 (Βλ. *Ευστάθιος Θεσσαλονίκης*, La expugnazione di Thessalonica, έκδ. *Κυριακίδης, Στίλπ.* Palermo 1961) και για το λόγιο Δημ. Κυδώνη γενικά για τη Θεσσαλονίκη.

*4.* Μιαν εικόνα της Βενετσιανοκρατίας στη Θεσσαλονίκη (1423-1430) δίνουν τα αιτήματα της Κοινότητας που έφεραν στη Βενετσιάνικη Γερουσία οι δυο πρεσβείες της: η μια τον Ιούλιο του 1425 κι η άλλη τον Ιούλιο του 1429 (Μέρτζιος, Μνημεία 46-61 και 72-87). Αντικειμενική, όσο κι αν είναι χρωματισμένη ζωηρά, τη δίνει κι ο Δυτικόφιλος Δούκας (έκδ. 247,6-251,21). Βλ. Τσάρας, Γ. Η Θεσσαλονίκη από τους Βυζαντινούς στους Βενετσιάνους (1432-1430), «Μακεδονικά» 17, 1977, 85-122. Πβ. και Βακαλόπουλος, Ιστορία της Μακεδονίας 77-85. Balfour, Symeon 172-174.

*5.* Οι Βενετσιάνοι πολλές φορές προσπάθησαν να ειρηνέψουν με τους Τούρκους, μα τούτοι για τη Θεσσαλονίκη δε δέχουνταν καμιά συζήτηση. (*Δούκας*, 249,7-13. *Φραντζής*, 298,20-23. *Αναγνώστης*, 8, 2-4. *Μέρτζιος*, Μνημεία 38-39, 45, 65 κ.κ.

*6.* Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης την εποχή αυτή ήταν ο *Συμεών*. Αυτός είναι κι ο τελευταίος Αρχιεπίσκοπος της βυζαντινής Θεσσαλονίκης. Ο *Συμεών* γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη γύρω στα 1370. Έγινε μοναχός και ιερέας και στα 1416/17 Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Πέθανε το Σεπτέμβρη του 1429, έξι μήνες δηλαδή πριν πέσει η Θεσσαλονίκη στα 1430. Η Εκκλησία τελευταία τον ανακήρυξε άγιο και γιόρτασε τη μνήμη του για πρώτη φορά, με δοξολογία στο ναό της Αγίας Σοφίας στις 15 του Σεπτέμβρη του 1981. Για τη ζωή και το έργο του Συμεών βλ. *Φουντούλης Ιωάννης*, το το λειτουργικόν έργον Συμεών του Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1966, 21-28. *Balfour Dav.* Politico - Historical Works of Symeon Archbishof of Thessalonica, Wien 1979, 19-35 και 101 κ.κ.

*7.* Η αγορά της Θεσσαλονίκης, η *Μεγάλη Αγορά* ή η *Μεγαλοφόρος*, όπως την έλεγαν οι Βυζαντινοί, ήτανε νοτιότερα απ' το ναό του Αγίου Δημητρίου και συνέχιζε την αρχαία Αγορά, όπως μαρτυρούν και τα ερείπια που υπάρχουν σήμερα στην *Πλατεία της Αρχαίας Αγοράς*. Μα και το σημερινό Μπεζεστένι, το Καπάνι, η Αγορά Βλάλη, η Αγορά Μοδιάνο με όλη αυτή την περιοχή ήτανε τμήματά της (Βλ. Αρχαιολογικό Δελτίο 22, Β², 1967, 377-391. Μοσχόπουλος , Ν. Η Ελλάς κατά τον Εβλιά Τσελεμπή ΕΕΒΣ 14,1940, 350-351. *Ξανθοπούλου-Κυριακού Άρτ.* Περιγραφή της Θεσσαλονίκης στα 1734 από τον *Père Zean Baptiste Souciet*, «Μακεδονικά» 8, 1968, 191. *Δημητριάδης Β.*, Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης 1983 (έκδ. Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών) σ. 28, 199-202.

*8.* Το όνομα *Λαγκαδάς* το συναντούμε στους τύπους και στο γένος:ο *Λαγκαδάς*, τα *Λαγκαδά*, η *Λαγκαδά (Κοσμάς Ν.* Ο Λαγκαδάς, Θεσσαλονίκη

1968, 9). Το συναντούμε ωστόσο και στον τύπο: ο, η *Λαγκαζάς*.

*9.* Οι Τούρκοι, όπως ξέρουμε, πριν πάρουν μια πολιτεία, πρότειναν στους κατοίκους της να τους την παραδώσουν κι αυτοί θα τους έδιναν ορισμένα ανταλλάγματα, ορισμένα προνόμια. Αυτό έκαμε κι ο Μουράτ Β΄ στους Θεσσαλονικιούς, όταν πολιόρκησε τη Θεσσαλονίκη την άνοιξη του 1430. Ο *Μουράτ* όμως τώρα ήταν αποφασισμένος να πάρει όπως όπως οριστικά τη Θεσσαλονίκη. Γιαυτό και πρότεινε στους Θεσσαλονικιούς «ελευθερία...και φιλοτιμίας ετέρας», όπως λέει ο *Αναγνώστης*. Ποια ήτανε τ' άλλα προνόμια, εξόν από την «ελευθερίαν» δεν ξέρουμε. Τον Οχτώβρη όμως της ίδιας χρονιάς που ο *Συνάν πασιάς*, φεύγοντας απ' τη Θεσσαλονίκη, πήγε να πάρει τα Γιάννινα, έστειλε στους Γιανιώτες έναν *Ντουγρά (ορισμό)* και τους έταξε για προνόμια μαζί με άλλα: «ο μητροπολίτης να έχει την κρίσιν του την ρωμαϊκήν (δηλαδή τη δικαστική εξουσία που είχε και στα χρόνια τα βυζαντινά) και όλα τα εκκλησιαστικά δικαιώματα. Οι άρχοντες όσοι έχουν τιμάρια πάλιν να τα έχουσιν. Τα γονικά τους, τα υποστατικά τους και τα πράματα τους όλα να τα έχουν χωρίς τινος λόγου». (*Άμαντος Κ.*,Οι προνομιακοί ορισμοί υπέρ των χριστιανών, «Ελληνικά» 9, 1936, 119-120).

*10.* Για τους *Τζετάριους*, κοντά στο χαραχτηρισμό του *Αναγνώστη*, υπάρχει κι ο χαραχτηρισμός της Β΄ Αντιπροσωπίας της Κοινότητας που έστειλε στη Βενετιά στις 7 Ιουλίου του 1429 και που λέει πως ήταν «άτομα κατωτάτης υποστάθμης» (*Μέρτζιος*, Μνημεία 75). Η λέξη *tseta* υπάρχει και στα σλάβικα με την έννοια *τάγμα*. Γιαυτό κι είναι πολύ πιθανό πως τους *Τζετάριους* τους στρατολογούσαν οι Βενετσιάνοι για μισθοφόρους τους απ' τα παράλια της Αδριατικής .Απ' τους Βενετσιάνους πρέπει να πήραν τη λέξη και οι Τούρκοι.

*11.* Πόσος ήταν ο στρατός του Μουράτ δεν ξέρουμε. Ο *Αναγνώστης* μιλάει για *πάρα πολύν*, (12, 8-9 16, 3-5 42, 7-10), δίχως να τον ορίζει. Ο *Δούκας* (έκδ. *Grecu* 249, 22-23) λέει πως οι Θεσσαλονικιοί απέναντι στους Τούρκους ήταν 1 στους 100. Τη γνώμη αυτή τη δέχεται κι ο *Hammer (Hammer, P.* (von) Geschichte des Osmanischen Reiches, τ. 1.Pesth 1834, 333), μα κι αυτός ο αριθμός είναι ανεύθυνος. *Η Έκθεση* των Βενετσιάνων Διοικητών της Εύβοιας, τέλος, μιλάει για 190.000 (*Μέρτζιος*, Μνημεία 90)

*12.* Σε αρκετά σημεία του το κείμενο του Χρονικού μιλάει για προδοσιά (πβ. 10,15· 12,6-7· 20,6· 22,13· 38,21). Κι υπάρχει παράδοση πως η Θεσσαλονίκη έπεσε με προδοσιά. (*Χαλκοκονδύλης*, έκδ. Darkò I, 14, 4-15). Απ' τους νεότερους την παράδοση της προδοσιάς τη δέχουνται ο *Σάθας* (Documents inèdits relatifs à histoire de la Gréce au mogen âge, τ. 4, σ. XVII, σημ. 2) που στηρίζεται στον Ιέρακα και στο Δωρόθεο και ο *Struck (Struck, A.* Die Eroberung Thessalonikes durch die Sarazenen im Jahre 904, BZ 14, 1905, 557, σημ. 1). Μα για μια τριήμερη πολιορκία και μια τρίωρη μάχη (όσο κι αν είναι συμβατικός ο αριθμός τρία), τι χρειαζόταν η προδοσιά; (Πβ. και *Στογιόγλου, Γ.* Η εν Θεσσαλονίκη Ιερά Μονή των Βλατάδων, Θεσσαλονίκη 1971, 162-173). Μια παράδοση λέει πως η Θεσσαλονίκη έπεσε, γιατι την πρόδωσαν οι καλογέροι της *Μονής Βλατάδων*. Αυτοί, λέει. δασκάλεψαν το σουλτάνο Μουράτ να κόψει το νερό της πολιτείας απ' το κανάλι

που περνούσε από κοντά κάπου εκεί στο Μοναστήρι τους κι η Θεσσαλονίκη θα πέσει απ' τη δίψα. Την έπλασε ο λαός στα χρόνια της τουρκοκρατίας που, μη θέλοντας να εξηγήσει τα προνόμια που έδωσαν οι Τούρκοι στο Μοναστήρι, τα πήρε για τα *αργύρια* της *προδοσίας* τους. Την παράδοση αυτή που είναι παμπάλαιη και την ξέρουμε απ' τα παραμύθια, δεν τη δικαιώνει η ιστορική αλήθεια για τη Θεσσαλονίκη. 'Ηταν εύκολο όμως να την πιστέψει, γιατι οι Τούρκοι μπήκαν στη Θεσσαλονίκη, όπως λέει ο Αναγνώστης, απ' τ' ανατολικά της, απ' το Τριγώνι, που είναι κοντά στη Μονή Βλατάδων. Απ' τ' ανατολικά της ωστόσο μπήκαν και πήραν τη Θεσσαλονίκη και οι Σαρακηνοί κουρσάροι στα 904 και οι Νορμανδοί της Σικελίας στα 1185, μα κανένας δε μίλησε για προδοσία ούτε την πρώτη ούτε τη δεύτερη φορά.

Για τουρκόφιλο κατηγόρησαν και τον αρχιεπίσκοπο *Συμεών* (1417-1429), χωρίς να υπάρχουν φανερές αποδείξεις για την τουρκοφιλία του. Σα θεολόγος ωστόσο και το πολύ σαν αρχιεπίσκοπος της Θεσσαλονίκης δε μπορούσε παρά ν' ακολουθήσει τη γραμμή της Εκκλησίας της, όπως την καθόρισε λίγο πριν, ο αρχιεπίσκοπος *Ισίδωρος* και τη συνέχισε ο διάδοχός του *Γαβριήλ* (1396-1417). Αυτή ήταν κι η γενική γραμμή της Εκκλησίας απέναντι στους Τούρκους. Μα τον *Συμεών* τον κατηγόρησαν και για βενετσιανόφιλο. Και πρέπει να ήτανε βενετσιανόφιλος, ίσως από σκοπιμότητα, γιανα προστατέψει το ορθόδοξο ποίμνιό του της Θεσσαλονίκης από πιέσεις κι επιδράσεις του καθολικισμού. Τη βενετσιανοφιλία του τη βεβαιώνει το γεγονός πως η Βενετσιάνικη Γερουσία, το καλοκαίρι του 1429, του έστειλε ένα κομμάτι ύφασμα zambelotto με τους πρεσβευτές της Κοινότητας της Θεσσαλονίκης που είχαν πάει στη Βενετιά, γιανα τη συναντήσουν. Εδώ χαραχτηριστική είναι η φράση που μεταχειρίζεται η Γερουσία, γιανα δείξει την αφοσίωσή του σ' αυτήν: «Archiepiscopi Salonichi, *qui est fidelissimus noster*» (*Μέρτζιος*, Μνημεία, σ. 87). Μα για να στείλει η Γερουσία δώρο στον αρχιεπίσκοπο μόνο στα 1429, ύστερα δηλαδή από εφτά χρόνια βενετσιανοκρατίας στη Θεσσαλονίκη, θα πει πως οι πρεσβευτές της είχαν βεβαιωθεί για τη βενετσιανοφιλία του. Ο ίδιος αρχιεπίσκοπος, ανάλογα με τις περιστάσεις, ήτανε και πολιτικός αρχηγός, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε απ' την εποχή της βενετσιανοκρατίας. Και ξέρουμε πως, λίγο πριν από αυτόν, ο αρχιεπίσκοπος *Ισίδωρος Γλαβάς*, κοντά στις θρησκευτικές, έκαμνε και πολιτικές Ομιλίες. (*Ισιδώρου* Ομιλίαι, έκδ. *Λαούρδας*, σ. 55-65). Στην ιστορία μας γενικά δεν είναι ασυνήθιστο να καταγίνουνται με την πολιτική ανώτεροι κληρικοί. Ξέρουμε ακόμα την πολιτική δραστηριότητα του Πατριάρχη της Κωσταντινούπολης *Νικολάου του Μυστικού* (*Κωνσταντινίδης Γιάννης*, Νικόλαος Α΄ ο Μυστικός (852-925 μ.Χ) Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (901-907, 912-925) Αθήνα 1967, χ. 64-74, 190-194). 'Η δεν είναι γνωστή η πολιτική δραστηριότητα του αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ευστάθιου, όταν πήραν την πολιτεία αυτήν οι Νορμανδοί της Σικελίας στα 1185; Στα χρόνια μας κιόλας ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών *Δαμασκηνός Παπανδρέου*, ο από Κορινθίας (1941-1949), έγινε αντιβασιλιάς, ενώ ο αρχιεπίσκοπος Ιωαννίνων *Σπυρίδων Βλάχος*, ο από Ιωαννίνων, (αρχιεπίσκοπος Αθηνών 1949-1956) την άνοιξη τους 1941, ενεργώντας σαν αντιπρόσωπος των ελληνικών πολιτικών αρχών, συνθηκολόγησε με τους Γερμανούς, γιανα πάρουν την Ελλάδα δίχως μάχες.

*13.* Ο Μουράτ έστειλε στους Θεσσαλονικιούς ανθρώπους, που να τους συμβουλέψουν να παραδοθούν δίχως μάχη, ενώ τον ίδιο καιρό έζωνε την πολιτεία από παντού. Μαζί όμως με τις ενέργειες τους αυτές έριξε και πλήθος προκήρυξες μέσα στην πολιτεία, γιανα βεβαιώσει και με όρκους όσα τους έταζε. Τί έλεγαν οι προκήρυξες αυτές δεν ξέρουμε· το πνεύμα τους ωστόσο θα πρέπει να ήταν ανάλογο με ό,τι έλεγαν οι προκήρυξες που έριχναν οι Τούρκοι σε κάθε πολιτεία που πήγαιναν να πάρουν. Το πνεύμα αυτό το βλέπουμε καθαρά στις προκήρυξες που έριξε ο *Σινάν πασιάς* στα Γιάνινα τον Οχτώβρη της ίδιας χρονιάς που πήγε να τα πάρει φεύγοντας απ' τη Θεσσαλονίκη. Στις προκήρυξες λοιπόν αυτές ανάμεσα στα άλλα γράφει και τούτα: «Να ηξεύρετε...ότι οποίον κάστρο και χώρα προσκυνήσει με το καλόν να μηδέν έχει κανένα φόβον ούτε κουρσεμόν, αλλ' ούτε κανένα χαλασμόν...οποίον κάστρο και χώρα δεν προσκυνήσουσιν...καθώς εχαλάσασιν και τους Θεσσαλονικαίους...να μην έχετε κανένα φόβον μήτε αιχμαλωτισμόν, μήτε πιασμόν παιδίων, μήτε εκκλησίας να χαλάσωμεν, μήτε μασγίδι να ποιήσωμεν...ο μητροπολίτης να έχει την κρίσιν του την ρωμαϊκήν και όλα τα εκκλησιαστικά δικαιώματα, οι άρχοντες όσοι έχουν τιμάρια, πάλιν να τα έχουσιν· τα γονικά τους, τα υποστατικά τους και τα πράγματα τους...ώσπερ εδιαγουμίσαμεν την Θεσσαλονίκην και εχαλάσαμεν ταις εκκλησίαις και ερημώσαμεν και αφανίσαμεν τα πάντα» (*Άμαντος, Κ.* οι προνομιακοί ορισμοί του μουσουλμανισμού υπέρ των χριστιανών, «Ελληνικά» 9, 1939, 119-120. Βλ. και σημ. 9)

*14.* Το *προτείχισμα* ήταν ένα δεύτερο, μα χαμηλότερο κάστρο της Θεσσαλονίκης μπροστά απ' το μεγάλο. Ανάμεσα στο προτείχισμα και στο μεγάλο κάστρο υπήρχε μιαν απόσταση 5-6 περίπου μέτρα, όπου σε δύσκολες ώρες, μαζεύουνταν οι κάτοικοι της περιοχής με τα ζώα τους. Μπροστά του υπήρχε κι ένα μεγάλο χαντάκι, που ανάλογα με τις εδαφικές συνθήκες ήτανε γεμάτο νερό. Η αμυντική σημασία του προτεχίσμτος ήτανε σοβαρή όχι μόνο γιατι οι Θεσσαλονικιοί μπορούσαν να προβάλλουν σ' αυτό μια πρώτη άμυνα ενάντια στον εχτρό, μα και γιατι μπορούσαν να τον χτυπούν από πιο χαμηλά κι από πιο κοντά. Ακόμα και γιατ' ήτανε κι ένας δύσκολος φράχτης για τις πολιορκητικές μηχανές, ώστε να μη μπορούν να πλησιάζουν εύκολα. Απομεινάρια του βλέπει κανείς ακόμα και σήμερα εκεί που τελειώνει το ανατολικό κάστρο, στο επάνω μέρος της Εγνατίας, κοντά στο Συντριβάνι, όπως και στα δυτικά του παλιού Δημοτικού Νοσοκομείου, του σημερινού «Άγιος Δημήτριος». Ίσως και κάπου αλλού. Ο Αναγνώστης το λέει *προτείχισμα*, το λέει όμως και *έξω διατείχισμα*. Ο Καμενιάτης το λέει *προτείχισμα*, αλλά και *μετέωρον τείχος*, ενώ ο Ευστάθιος μόνο *περίτειχος*.

*15.* Όπως βλέπουμ' εδώ, απ' τα 1430 κιόλας είχαν αρχίσει να μεταχειρίζουνται το *μπαρούτι* και το πυροβόλο. Μόνο που αυτά δεν είχαν ακόμα την αποτελεσματικότητα που θα 'χουν αργότερα στη μάχη για την άλωση της Κωσταντινούπολης. (*Δούκας*, έκδ. *Grecu* 265, 3-4. *Καλομενόπουλος, Ν.* Η στρατιωτική οργάνωσις της Ελληνικής Αυτοκρατορίας του Βυζαντίου, Αθήνα 1937, 174-175· πβ. και 154-155. Χρονικόν περί των Τούρκων σουλτάνων, έκδ. *Ζώρας, Γ.* Αθήνα 1958, 19-20. *Ζώρας, Γ.* Η άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως (κατά τον Βαρβερινόν ελληνικόν κώδικα ΙΙΙ της Βατικανής Βιβλιοθήκης) περ. «Ελληνική Δημιουργία» 5, 1950, 854α). Ο *Χατζηιωάννου* ωστόσο αναφέρνει σαν

ιστορικό γεγονός πως στα δυτικά της Θεσσαλονίκης ,εκεί απ' όπου άρχιζε το παλιό της λιμάνι, ήταν ο πύργος *Μπαρούτ Χανές* (poudrière) που τον είχαν χτίσει οι Τούρκοι και πως μέσα σ' αυτόν είχαν μαζέψει τα όπλα των υπερασπιστών της. Λέει ακόμα πως οι Θεσσαλονικιοί στα χρόνια του, δηλαδή γύρω στα 1880, πίστευαν πως τα όπλα αυτά «κόρυθες και δόρατα και πανοπλίαι απολελιθωμέναι» βρίσκουνταν στην Ακρόπολη (*Χατζηιωάννου*, Αστυγραφία, σ. 28-29). Η είδηση αυτή είναι μια απλή διάδοση, δίχως καμιάν ιστορική βάση και δεν έχει τη θέση της σε βιβλία ιστορικά, γιανα την πάρουμε σαν μιαν ιστορική αλήθεια. Σε μιαν εποχή που είχαν αρχίσει να μεταχειρίζουνται το μπαρούτι για τον πόλεμο, είχαν αρχίσει ν' αλλάζουν και τα όπλα και η μορφή των πολέμων. Δε μπορούσαν λοιπόν οι Τούρκοι να μεταχειριστούν πύργο που έχτισαν οι ίδιοι, για αποθήκη, όπου να φυλάγουν τα άχρηστα πια όπλα των Βυζαντινών. Ακόμα και το όνομα *Μπαρούτ Χανές* (=σπίτι του μπαρουτιού, *de la poudrière)* του πύργου, δείχνει πως η αποθήκη αυτή ήτανε για μπαρούτι και για τ' ανάλογα όπλα της εποχής.

*16.* Η ανατολική μεριά του κάστρου της Θεσσαλονίκης ήταν ανέκαθεν το πιο μπόσικο μέρος του. Από δω έκαμαν την επίθεση τους στις 31 του Ιούλη του 904 οι Σαρακηνοί κουρσάροι και την πήραν (*Καμενιάτης*, έκδ. *Bölhlig* 29, 2-3 και 26, 29-27. Από δω την πήραν οι Νορμανδοί της Σικελίας τον Αύγουστο του 1185 (*Ευστάθιος*, έκδ. *Κυριακίδη* 94, 6-7· πβ. και 8,10-12 και 102, 20-22). Από δω, απ' το *Τριγώνι*, μπήκαν στην πολιτεία και οι Τούρκοι στις 29 του Μάρτη του 1430, (*Αναγνώστης* 30, 23-33 και 36, 11-20. Πβ. και σημ. 12).

*17. Ο Αναγνώστης* μιλάει για *μοναστήρι του Χορτιάτη*, ενώ αυτό είναι μετόχι του μοναστηριού *του Χορτιάτη*. Ήτανε στα ΒΑ της Θεσσαλονίκης, λίγα μέτρα ανατολικότερα απ' τις σημερινές φυλακές του Εφταπυργίου (*Βακαλόπουλος, Απ.* Η μονή του Χορταΐτου, ΕΕΒΣ 15, 1939, 285-286. Πβ. και Zanin, R. Les églises et les monastèses des grands centres bygantins, Paris 1975, 414-415).

*18.* Στρατηγός της Δύσης ήταν ο *Σινάν πασιάς*, ο τελευταίος *μπεϊλέρμπεης* της Ελλάδας. Ο ίδιος, ύστερ' απ' τη Θεσσαλονίκη, στις 9 του Οχτώβρη της ίδιας χρονιάς (1430) πήρε και τα Γιάνινα. (*Φραντζής*, έκδ. *Grecu* 300, 12. Άμαντος, Οι προνομιακοί ορισμοί 119-120).

*19. Το Τριγώνι* δηλαδή είναι μια τριγωνική θέση στα ΝΑ της Ακρόπολης, ανάμεσα στην Πύλη της *Άννας Παλαιολογίνας* και στον πύργο το στρόγγυλο (τζιντζιρλί κουλέ των Τούρκων), όπου σήμερα είναι στημένο το κανόνι για τους επίσημους κανονιοβολισμούς (πβ. και *Tafrali*, Topographie 80-81)

*20.* Το έτος 6938 είναι *από κτίσεως κόσμου*. Για να βρούμε τη χριστιανική χρονολογία βγάζουμε απ' αυτό το 5508 για τους μήνες Σεπτέμβρη, Οχτώβρη και Νοέβρη και το 5509 για τους άλλους μήνες. Η βυζαντινή χρονολογία άρχιζε απ' τα 5507.

*21. Ο Χαλκοκονδύλης* (έκδ. *Darkò* II, 14, 7) ακολουθώντας, φαίνεται, κάποια παράδοση που έχει σχέση με προδοσιά, υποστηρίζει πως τα λαγούμια αυτά τ' άνοιξαν απ' μέσα προς τα έξω οι προδότες Θεσσαλονικιοί, γιανα διευκολύνουν τους Τούρκους. Ο *Αναγνώστης*, αντίθετα, (βλ. σ. 24, 23, 33 32,31

34,9) λέει πως τ' άνοιξαν απ' έξω οι Τούρκοι. (Την ίδια γνώμη έχει κι ο Βενετσιάνος Ιστορικός *Marco Zanuto*, βλ. *Zinkeisen, Geschichte* 1, 564, σημ. 1).

*22. Ο Χατζηιωάννου*, μιλώντας για τις συνοικίες της Θεσσαλονίκης, γράφει: «Διάφορον μέρος της πόλεως ήτο ο λιμήν, όστις αποτελεί οιονεί ιδιαιτέραν τινά πόλιν» (*Χατζηιωάννου*, Αστυγραφία 38). Μα και ως το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πόλεμου το λιμάνι ήτανε η πιο πυκνοκατοικημένη περιοχή της Θεσσαλονίκης, γιατι αυτό ήταν η καρδιά της εμπορικής της ζωής. Ακόμα και σήμερα , όσο κι αν οι λογής λογής εμπορικές επιχειρήσεις έχουν σκορπίσει σε διάφορα μέρη της Θεσσαλονίκης, μέσα ή έξω από αυτήν, όλες απ' το λιμάνι ξεκινούν. Τα εργαστήρια, οι αποθήκες με τα εμπορεύματα, τα μαγαζιά, με τη χοντρική πούληση ανέκαθεν ήτανε γύρω απ' το λιμάνι. Κι αυτό ίσια ίσια θέλει να τονίσει η φράση του *Αναγνώστη* «το της πόλεως οικούμενον μέρος και μάλιστα το προς θάλασσαν». Γιατι και η λέξη *θάλασσα* το *λιμάνι* θέλει να πει. Το λιμάνι πάλι είχε άμεση σχέση με τον πύργο της *Σαμαρία* και με τον *Τσερέμπουλο*, το μόλο της πρωτεύουσας. Πβ. *Τσάρας, Γ.* Τοπογραφικά της Θεσσαλονίκης II, «Μακεδονικά» 22, 1982, 42-93.

*23.* Ο πύργος *Σαμαρίας* ήτανε το αμυντικό φρούριο του λιμανιού στη ΝΔ γωνιά του κάστρου (*Τσάρας, Γ.* Τοπογραφικά της Θεσσαλονίκης II, 64-74).

*24.* Με το ίδιο πνεύμα σ' ανάλογη περίσταση, μίλησε κι ο *Καμενιάτης:* «Κι αν τύχαινε ανάμεσά τους (δηλαδή ανάμεσα στις γυναίκες) και καμιά κοπέλα που δεν είχε βγει ακόμα απ' το σπίτι μόνο τη φύλαγαν στα σίγουρα, γιανα την παντρέψουν κι είχε μάθει να 'ναι ντροπαλή, άφησε να πέσει απ' το πρόσωπό της η ντροπή και, χωρίς να σκεφτεί πως είναι γυναίκα, περνούσε μέσ' απ' την αγορά, έκλαιγε μαζί με τις άλλες γυναίκες και ξεφώνιζε γοερά (*Καμενιάτης*, έκδ. *Böhlig* 35, 66-70).

*25.* Κάπως ανάλογα είχαν μεταχειριστεί τη λειψανοθήκη του Αγίου Δημητρίου στα 1185 και οι *Νορμανδοί*, όπως διηγιέται ο *Ευστάθιος* που όχι μόνο την έσπασαν με τσεκούρια, μα και «τον τε πέριξ επιπολάζοντα κόσμον εξ αργύρου κατέκοψαν και τον υπέρ κεφαλής δε περιείλοντο χρύσεον στέφανον» (*Ευστάθιος*, έκδ. *Κυριακίδη*, 116, 13-14) *Σωτηρίου Γ. και Μ.* Η Βασιλική του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Αθήνα 1952, σ. 10-15 και σ.10.

*26. Σωτηρίου*, Η βασιλική του Αγίου Δημητρίου, 20-23. Βλ. Εγκώμιον του *Δημητρίου Χρυσολωρά* εις τον ΄Αγιον Δημήτριον, έκδ. *Λαούρδας, Β.* «Γρηγόριος Παλαμάς» 80, 1957, 353, σημ. 4. *Παπαδόπουλος, Αν.* Ο ΄Αγιος Δημήτριος εις την Ελληνικήν και Βουλγαρικήν παράδοσιν, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 116-118. Πβ. και *Zanin*, Les Èglises et les Monastères, 365-372.

*27.* Για το Μοναστήρι της Αγίας Θεοδώρας βλ. *Zanin*, Les Églises et les Monastères 374-375 και 406, σημ. 1. *Δημητριάδης*, Τοπογραφία, 267-268.

*28.* «Αρκεί μεν υμίν τα χρήματα και ους παρ' ελπίδα δούλους εκτήσασθέ την δε γε πόλιν έχειν έγωγε βούλομαι (*Αναγνώστης* 52, 3-5 Πβ. και σ. 56, 8-9.

*29.* Σύμφωνα με τη θεοκρατική αντίληψη του Μεσαίωνα για τις συμφορές τους φταίνε οι ίδιοι οι άνθρωποι, που κάμνουν αμαρτίες, γιατι η «αμαρτία είναι δημιουργός του θανάτου».(Πβ. Προς *Ρωμ.* κεφ. 5. *Ιακ.* κεφ. 1,15).

*30.* Zanin, Les Èglises et les Monastères 375-380

*31.* Τη θέση του μοναστηριού του *Τίμιου Προδρόμου* ο Καθηγητής *Γ. Θεοχαρίδης* την ορίζει «εις την συνοικίαν της *Αχειροποιήτου*, περί τον σημερινόν δηλαδή ναόν της Αχειροποιήτου». (*Θεοχαρίδης, Γ.* Μία εξαφανισθείσα μεγάλη μονή της Θεσσαλονίκης, η μονή του Προδρόμου, «Μακεδονικά» 18, 1978, 16, 17-18) και δέχεται πως την πήραν οι Τούρκοι ανάμεσα στα 1391-1403 (4-5), σε μιαν ιστορική περίοδο δηλαδή που έχει ακόμα σκοτεινά σημεία. Πβ. και *Zanin*, Les Èglises et les Monastères 406). *Δημητριάδης*, Τοπογραφία, σ. 279-280.

*32.* Βλ. *Aslanara, O.* Edirnede osmanli devri Alibeleli, Istambul 1949, 136. Το βιβλίο μου το υπέδειξε και μου το δάνεισε ο μακαρίτης *Γ. Μαμέλης*, Γεν. Επιθ. Μ. Ε. που το συγγραφέα του τον είχε μαθητή στο Γυμνάσιο Κομοτηνής.

*33.* ΄Αρχοντας των Σέρβων την εποχή αυτή ήταν ο *Γεώργιος Μπράνκοβιτς*. Για τον τίτλο του και την πολιτική του βλέπε την πολύ καλή μελέτη του Βαλκανολόγου *Γιάννη Παπαδριανού*, «Η άλωση της Θεσσαλονίκης στα 1430 και ο Σέρβος δεσπότης *Γεώργιος Μπράνκοβιτς*», «Μακεδονικά» 8, 1968, 401-405.

*34.* *Ο Μουράτ* ήθελε να συνεχίσει τη ζωή της η Θεσσαλονίκη και για το σκοπό αυτόν χρειαζόταν τους παλιούς *Σαλονικιούς*, τα ισνάφια τους.

*35.* *Τσάρας, Γ.* Το Συνοδικό της Θεσσαλονίκης και ο διάδοχος του αρχιεπίσκοπου Γρηγόριου, «Μακεδονικά» 12, 1972, 264-269.

*36.* ΄Οπως είδαμε στα Εισαγωγικά και ο *Βιαγιαζίτ Α΄* και ο εγγονός του *Μουράτ Β΄* μόνο συμφορές χάρισαν στη Θεσσαλονίκη. Τα λέει αυτά όμως ο Αναγνώστης, γιατι γράφει το Χρονικό του μέσα στην υπόδουλη Θεσσαλονίκη, όπου υπήρχαν Θεσσαλονικιοί που είχαν αναπτύξει «επωφελείς» σχέσεις με τους Τούρκους κι ο Αναγνώστης δε μπορούσε να μιλήσει διαφορετικά.

37. Ποιοί είναι οι τέσσερις αυτοί καθολικοί ναοί που άφησε ο Μουράτ στους Θεσσαλονικιούς, δεν ξέρουμε. Δε μπορεί όμως να 'ναι οι γνωστοί μας καθολικοί ναοί της βυζαντινής Θεσσαλονίκης -οι ναοί της Αγίας Σοφίας, της Αχειροποιήτου και του Αγίου Δημητρίου- όπως είπαν, γιατι αυτοί ήτανε τρεις και απ' την πρώτη μέρα που μπήκαν οι Τούρκοι στη Θεσσαλονίκη έμειναν δυο, μια και το ναό της Αχειροποιήτου τον μεταχειρίστηκε ο Μουράτ αμέσως για τις θρησκευτικές ανάγκες των Τούρκων (*Δημητριάδης*, Τοπογραφία, 33, 287-288). Οι τέσσερις αυτοί ναοί θα πρέπει να ήταν οι πιο φτωχοί κι οι παρατημένοι ναοί της Θεσσαλονίκης σε τέσσερα διαφορετικά σημεία της, ανάλογα με την πυκνότητα των Θεσσαλονικιών που γύρισαν κι εγκαταστάθηκαν σ' αυτήν. Τους είπαν ωστόσο καθολικούς, γιατι αυτούς είχαν για όλα τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, γιορτή καθημερινή, και φυσικά, και για τις χρονιάρες μέρες (βλ. *Τσάρας Γ.* Οι τέσσερις καθολικοί ναοί στο Χρονικό του Ιωάννου Αναγνώστη, Δ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1983, 131-144.

*38.* Φαίνεται πως στα Γιανιτσά και στην περιοχή τους την εποχή αυτή ζούσαν πολλοί Τούρκοι. Μέσα στους χίλιους που λέει ο *Αναγνώστης* δεν πρέπει να λογαριάσουμε τις γυναίκες και τα παιδιά.΄Οσο για την πληροφορία του πως ο *Μουράτ* άφησε τον τόπο έρημο είναι ένας λόγος.

*39.* Η Θεσσαλονίκη ήταν ένα λιμάνι απάγκιο κι απλόχωρο, σταυροδρόμι ανάμεσα σε στεριά και θάλασσα και με μια καρπερή και πλούσια ενδοχώρα. Η θέση της αυτή, κοντά στα άλλα, την κάμνει κι ένα πολύ σημαντικό εμπορικό κέντρο, που το χρειαζότανε τόσο ο Μουράτ, μα το ίδιο σημαντικό και κέντρο διαμετακομιστικό

*40.*΄Οσα λέει ο *Αναγνώστης* εδώ για το κατάντημα των ναών είναι υπερβολικά κι εκφράζει τη συναισθηματική του κατάσταση που βρέθηκε, όταν αντίκρισε γενικά τη Θεσσαλονίκη, γυρίζοντας απ' τη σκλαβιά. Οι Τούρκοι ξεγύμνωσαν, βέβαια, τους ναούς κι αλλωνών κατάστρεψαν διάφορα μέρη τους, όπου υποψιάζουνταν πως μπορούσε να 'ναι κρυμμένοι θησαυροί. Για την ίδια αιτία θα κατάστρεψαν, το δίχως άλλο, πολλά παρεκκλήσια και ναούς οικογενειακούς. Μα τους ναούς σαν ιδρύματα θρησκευτικά τους σέβουνταν. Απόδειξη είναι πως για τζαμιά τους δε μεταχειρίστηκαν σπίτια αρχοντάδων, μα ναούς. Αν ωστόσο δεν έμειναν πολύ περισσότεροι ναοί της βυζαντινής εποχής ως τα σήμερα, είναι γιατι οι ναοί ήτανε πολλοί και οι χριστιανοί, τουλάχιστο τους δυο πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας, πολύ λίγοι.΄Ητανε πολύ φυσικό λοιπόν αρκετούς ναούς να τους παραμελήσουν ή να τους παρατήσουν και να ερειπωθούν, ώστε με τον καιρό να πέσουν μόνοι τους. Αρκετοί όμως πρέπει να έχουν πέσει κι απ' τους σεισμούς. Γενικά, για τους ναούς και τα μοναστήρια της Θεσσαλονίκης βλ. *Zanin, R.* Les Èglises et les Monastères des Grands centres bygantins, Paris 1975, 341-419 και 454-456. *Δημητριάδης,* Τοπογραφία, σ. 251-258.




*Ο Πύργος του Τριγωνίου και η Πύλη της Άννας Παλαιολογίνας.*

### γ) Σχόλιο
### στο κείμενο του Χρονικού

Ο Αναγνώστης καταπιάστηκε να γράψει το Χρονικό με την άλωση της Θεσσαλονίκης και να διηγηθεί όσα υπόφερε αυτή τις μέρες εκείνες. Και το τονίζει, θαρρείς, επίτηδες αυτό, λέγοντας: «Εκείνοις δ' εμαυτόν έγωγε μόνον διηγούμενος δώσω, ώνπερ η πόλις εν τω *της νυν αλώσεως* χρόνω πεπείρατο». (Αναγνώστης, σ. 6 24-26). Λέει ακόμα πως «ποιήσομαι δε τον λόγον... και συνεσταλμένον τ' αναγκαία μόνον περιλαβών» (Αναγνώστης σ. 6,4-7). Τα ίδια βεβαιώνει και στον Επίλογο του Χρονικού του. Διηγήθηκε, λέει, μόνο «όσα μπόρεσε να παρακολουθήσει ο ίδιος απ' την άλωση και πως μερικά άλλα, που δεν άξιζε να τα διηγηθεί, τα παράλειψε».

΄Οταν ωστόσο εξέδωκα το Χρονικό στα 1958 και διατύπωσα τη γνώμη πως το κείμενό του ήτανε διασκευασμένο, υπήρξαν βυζατινολόγοι που έγραψαν με αγανάκτηση κι άλλοι συζήτησαν μαζί μου πως η διασκευή των βυζαντινών κειμένων είναι μια *παλιά θεωρία*, που δεν έχει πέραση πια. Μα η διασκευή ενός κειμένου δεν είναι μια *θεωρία* ούτε *παλιά* ούτε *νέα* και δεν τη συναντούμε μόνο στη βυζαντινή λογοτεχνία. Είν' ένα φαινόμενο, μια πράξη που τη συναντούμε σ' όλες τις λογοτεχνίες και σ' όλες τις εποχές και σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό στη δική μας εποχή. Δεν ξέρω λοιπόν αν μπορούμε να μιλούμε για *θεωρία διασκευής ενός κειμένου* σήμερα κιόλας που, επειδή η λογοκλοπή έχει καταντήσει φαινόμενο συνηθισμένο, αναγκάστηκαν τα κράτη να βάλουν νόμους, που να προστατεύουν την πνευματική ιδιοχτησία.΄Επειτα, ας μην ξεχνούμε πως το Μεσαίωνα δεν υπήρχε η έννοια της πνευματικής ιδιοχτησίας κι ένας χρονικογράφος το νόμιζε χρέος του να γράψει όσα περισσότερα μπορούσε στο έργο του, αντιγράφοντας και από άλλα έργα ό,τι του φαινόταν

απαραίτητο για να το προσθέσει στο δικό του.

΄Οταν λοιπόν αρχίσουμε να μελετούμε το Χρονικό του Αναγνώστη και προχωρήσουμε λιγάκι στη διήγησή του, σκοντάφτουμε ξαφνικά και σε είδησες που δεν έχουν καμιάν οργανική ενότητα με το τμήμα του κειμένου, όπου τις βρίσκουμε. Δεν έχουν όμως ούτε και με το σκοπό του Αναγνώστη που είχε, όταν άρχισε να γράφει το Χρονικό του. Σημειώνω μόνο μερικές τέτοιες ειδήσεις:

**8,12 - 10,20.** Ο Αναγνώστης για το θάνατο του μητροπολίτη Συμεών, που ήταν ένα περιστατικό τόσο ανθρώπινο και τόσο φυσικό, μίλησε με λίγα και σεμνά λόγια, όπως ήτανε και το σωστό για το Χρονικό του. Την πληροφορία του αυτή ωστόσο την ακολουθεί στο κείμενό του ένα όνειρο του Συμεών που δεν έχει σχέση ούτε με το θάνατο του ούτε με την προσωπικότητά του. Το τμήμα αυτό του Χρονικού με τ' όνειρό του είναι μια κατοπινή προσθήκη που ήθελε να προβάλλει και να τιμήσει το Συμεών.

**14, 17-25**. Η πληροφορία για την αλλαγή της αγοράς. Θ' άλλαζαν τη θέση της αγοράς οι Θεσσαλονικιοί, γιανα διευκολύνουν τους πολεμιστές, αν η πολιορκία βαστούσε μήνες κι η αλλαγή αυτή παρουσιαζότανε σαν μιαν ανάγκη σοβαρή. Μα για μια τριήμερη πολιορκία, τι θα μπορούσε να προσφέρει η αλλαγή της αγοράς; Ακόμα κι αυτός που πρόσθεσε την πληροφορία αυτή αμφιβάλλει αν έγινε η αλλαγή αυτή. Γιαυτό και συνοδεύει την πληροφορία του με τα λόγια τούτα: «ει και πέρας *ίσως* τούτο λαβείν ουκ έσχεν». Είναι κι αυτή μια διάδοση αδέσποτη απ' αυτές που κυκλοφορούν σε ανάλογες περιστάσεις.

**20,28 - 24,5**. Τον τελευταίον αιώνα, πριν πέσει η Θεσσαλονίκη, ας πούμε απ' τα 1350 και δώθε, είχε ξεσηκωθεί μια μεγάλη καταλαλιά ενάντια στους Κοινοτικούς ΄Αρχοντες της Θεσσαλονίκης, που , όπως ξέρουμε, ήθελαν να συμβιβαστούν με τους Τούρκους και να τους παραδώσουν τη Θεσσαλονίκη. Μιαν ανάλογη πείρα είχαν και από άλλες πολιτείες. Συμβιβάστηκαν όμως αργότερα με τους Βενετσιάνους κι έβαλαν το δεσπότη τους Ανδρόνικο να τους την πουλήσει. Γιαυτό και τα σκάγια της καταλαλιάς αυτής πήραν και το μητροπολίτη Συμεών που απ' τη

θέση του ήτανε και τουρκόφιλος και βενετσιανόφιλος. Αυτή ήτανε κι η γραμμή της Εκκλησίας.

Η προσθήκη λοιπόν αυτή, σε κάποιο όχι κατάλληλο σημείο του κειμένου του Χρονικού, είναι μιαν υπεράσπιση του Συμεών ενάντια σ' όσους τον κατηγορούσαν για προδότη. Ίσια ίσια που, όπως λέει η προσθήκη, αυτός συμβούλευε τους Θεσσαλονικιούς να 'ναι θεοφοβούμενοι, να μην κάμνουν αμαρτίες και να σέβουνται και να τιμούν τους Κοινοτικούς Άρχοντες, που κι αυτούς τους είχε στείλει ο Θεός για δικό τους καλό. («Ότι μη κατεξανίστασθαι των αρχόντων, αλλά τούτοις ως εκ Θεού προβληθέντας εδίδασκε στέργειν») (Αναγνώστης, σ. 22, 26-27). Κι αυτό λοιπόν το τμήμα του Χρονικού είναι μια προσθήκη που δεν παρουσιάζει καμιάν οργανική ενότητα ούτε με τα προηγούμενα ούτε με τ' ακόλουθα. Αυτό έρχεται να το βεβαιώσει και το τέλος του χωρίου που κλείνει με τη φράση «ημείς δε των προκειμένων εχώμεθα») (σ. 24,5), που είναι κι αυτή βασικό γνώρισμα των διασκευαστών κειμένων της βυζαντινής εποχής.

**48,13 - 50,15**. Οι Τούρκοι είχαν ακουστά για τα πολύτιμα αφιερώματα στη λειψανοθήκη του Αγίου Δημητρίου (μαλαματικά, ασημικά, πετράδια πολύτιμα λογής λογής). Γιαυτό κι ήτανε φυσικό να ορμήσουν κατά το ναό του , μόλις μπήκαν στην πολιτεία. Ο Αναγνώστης όμως, εξόν απ' το ναό της Αχειροποιήτου και το μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου που το είχαν πάρει και παλιότερα οι Τούρκοι (επί Βαγιαζίτ Α΄, 1391), δε μίλησε για κανέναν άλλο ναό. Ωστόσο, όπως ξέρουμε, δε μπορούσε βυζαντινό κείμενο να μιλάει για τη Θεσσαλονίκη και να μη μιλάει ταυτόχρονα και για τον πολιούχο της Αϊ-Δημήτρη, ούτε όμως και το αντίθετο. Κι εδώ βρίσκεται η αιτία για την προσθήκη αυτή.

**50, 16-27**. Μια και μίλησαν όμως για το Μυροβλύτη Αϊ-Δημήτρη ήτανε τόσο φυσικό να μιλήσουν και για τη Μυροβλύτισσα Αϊ-Θοδώρα. Ήταν οι μόνοι άγιοι της Θεσσαλονίκης, που απ' τον τάφο τους ανάβρυζε μύρο.

**64,1 - 66,30**. Με το κεφάλαιο 21 το Χρονικό θέλει να δώσει τη γενικήν εικόνα που παρουσιάζει η Θεσσαλονίκη, όταν είχε αρχίσει να παίρνει πια την οριστική μορφή μιας συνηθισμένης

τούρκικης πολιτείας και τη χρωμάτιζαν πολύ περισσότερο οι καταρειπωμένοι της ναοί.

Το κατάντημά τους αυτό το δίνουν οι δυο πρώτοι αρχιεπίσκοποι, Γρηγόριος με έγγραφό του απ' τον Ιούλιο του 1432 και Μεθόδιος με έγγραφό του απ' τον Οχτώβρη του 1453. Όπως είδαμε λίγο πιο πάνω, ο Μεθόδιος κιόλας μας πληροφορεί πως «μετά την άλωσιν ταύτης της πόλεως πολλοί των ιερών ναών, *μάλλον δε σχεδόν πάντες*, οικείοι των Τούρκων εγένοντο». Η υπερβολή εδώ είναι φανερή Μιλώντας πάλι παρακάτω για το κατάντημα του ναού της Αγίας Παρασκευής, μεταχειρίζεται τη φράση: «ώσπερ εμάθομεν». Έτσι όμως μας βεβαιώνει πως όλ' αυτά που λέει δεν τα ξέρει, γιατι τα είδε με τα ίδια του τα μάτια, μόνο τα 'μαθε από πληροφορίες που του έχουν δώσει άλλοι. Στη Θεσσαλονίκη, αντίθετα, υπήρχαν τόσα πολλά και τόσα ωραία σπίτια, ώστε οι πρώτοι χίλιοι περίπου Τούρκοι, που εγκαταστάθηκαν σ' αυτήν, να προτιμήσουν σπίτια παρά ναούς, γιανα κατοικήσουν. Επειδή κιόλας, ύστερ' απ' την άλωσή της, έφυγε ο στρατός και πληθυσμός τούρκικος δεν ήτανε πρόθυμος να εγκατασταθεί σ' αυτήν, όσοι Τούρκοι εγκαταστάθηκαν, θα μπορούσανε να διαλέξουν τα καλύτερα σπίτια.

Η πληροφορία του Μεθοδίου για την καταστροφή των ναών έχει αλλού την αιτία της. Όταν μπήκαν στη Θεσσαλονίκη οι Τούρκοι μεταχειρίστηκαν και σπίτια και ναούς για το στρατό και τα μεταγωγικά τους, όπως λένε στη στρατιωτική γλώσσα. Αυτό έφερε μια μεγάλη αναστάτωση στην πολιτεία με αποτέλεσμα να μη μπορεί να ξεδιαλύνει κανείς την τύχη των ναών και των μοναστηριών.

Την καταστροφή τους ωστόσο στο βαθμό που την παρουσιάζει το Χρονικό του Αναγνώστη, δε μπορεί να την έχουν κάμει οι Τούρκοι τον πρώτο καιρό κιόλας που πήραν τη Θεσσαλονίκη. Οι Τούρκοι κατάστρεψαν ναούς σε μερικά μέρη τους μόνο, γιανα βρούνε μέσα τους κρυμμένους θησαυρούς. Αυτό το 'καμναν σε κάθε πολιτεία που έπαιρναν είτε με το σπαθί τους είτε με συμβιβασμό. Μα η καταστροφή αυτή δε μπορούσε να 'ναι τόσο γενική. Οι Τούρκοι έκαμαν μιαν αρχή. Τους ναούς ωστόσο τους

κατάστρεψε η ερήμωση της πολιτείας. Οι Θεσσαλονικιοί, που μπόρεσαν να γυρίσουν όπως όπως στην πατρίδα τους ύστερ' απ' την άλωση της, ήτανε λίγοι και οι ναοί πολλοί. Επειδή πάλι οι Τούρκοι τους μεταχειρίστηκαν για τις ανάγκες του στρατού τους, οι ναοί ήθελαν συντήρηση και οι λίγοι πρώτοι Θεσσαλονικιοί δε μπορούσανε να τους συντηρήσουν, γιατ' είχανε χάσει τα εισοδήματά τους. Έπειτα η Θεσσαλονίκη, όπως λέει η παράδοση που αναφέρνει ο Χατζηιωάννου (Αστυγραφία, σ. 68) είχε 365 ναούς, όσες και οι μέρες του χρόνου, είχε δηλαδή πολλούς . Ποιούς λοιπόν απ' αυτούς να προσέξουν και πώς να τους συντηρήσουν;

Την υπερβολή του Μεθόδιου για την κατάσταση των ναών της Θεσσαλονίκης, σ' ακόμα μεγαλύτερο βαθμό, την εκμεταλλεύτηκαν στο Χρονικό του Αναγνώστη. Σ' αυτό λοιπόν βλέπουμε πως η καταστροφή των ναών ήτανε τέτοια και τόσο μεγάλη, ώστε να ξεχάσουν οι Θεσσαλονικιοί ακόμα «πως εδώ ήτανε κάποτες ο ναός ο τάδε, εκεί ο τάδε», όπως και την ομορφιά και την χάρη του καθένα τους. Ανάμεσα όμως στο έγγραφο του Μεθόδιου και στο Χρονικό του Αναγνώστη υπάρχει κοινή φρασεολογία και κοινό πνεύμα. (Πβ. Μεθόδιος: πολλοί των ιερών ναών, μάλλον δε σχεδόν πάντες», Αναγνώστης: «τας δε γε λοιπάς απάσας οικίας και τους ναούς σχεδόν πάντας» σ. 62, 78 Πβ. και τη φράση «και πάντων οικίας και ναούς αντί οικιών ειληφότων» (Αναγνώστης, σ. 64, 2-3).

Μέσα στο ίδιο κεφάλαιο (21) του Χρονικού βλέπουμε πως οι Τούρκοι ξήλωσαν οικοδομικό υλικό από ναούς κι έχτισαν καινούργια κτήρια. Έν' απ' αυτά, όπως είδαμε, είναι και το λουτρό με το σημερινό όνομα «Παράδεισος», στο κάτω μέρος της Ρωμαϊκής Αγοράς, που έχτισαν το καλοκαίρι του 1444, όπως λέει σχετική του επιγραφή. Είδαμε επίσης το Έγγραφο του Μεθόδιου που είναι απ' τον Οχτώβρη του 1453.

Κι όμως ο Αναγνώστης γράφοντας το Χρονικό του ήθελε να διηγηθεί τις κακοπάθησες της Θεσσαλονίκης τον καιρό της άλωσης («εν τω της νυν αλώσεως χρόνω», δηλαδή στα 1430). Οι ειδήσεις λοιπόν του Αναγνώστη για ναούς και σπίτια που συναντούμε στο Χρονικό του, επειδή μιλούν για περιστατικά μιας

προχωρημένης τουρκοκρατίας, όταν η Θεσσαλονίκη είχε πάρει πια οριστικά τη μορφή τουρκόπολης, μας αναγκάζουν να τις τοποθετήσουμε πολύ αργότερα απ' τα 1453.

Κάτι άλλο που κάμνει εντύπωση, τέλος, όταν μελετούμε το Χρονικό, είναι οι συχνές επαναλήψεις και ανακεφαλαιώσεις, περνώντας από έναν κύκλο νοήματα σ' έναν άλλο. Γιαυτό και τις μεταχειρίστηκαν, γιανα χωρίσουν τα κεφάλαια του Χρονικού. Απ' αυτές, ενώ περνούσαν από μιαν ενότητα της διήγησης σε μιαν άλλη, πρόσθεταν όμως και άλλες είδησες είτε απ' τις μέρες της άλωσης είτε απ' τα χρόνια της τούρκικης πια Θεσσαλονίκης. Αυτό το παρατηρούμε σταθερά απ' το 14ο κεφάλαιο κι ύστερα. Ό,τι γράφει ωστόσο ο Αναγνώστης ως το κεφάλαιο αυτό, είναι βιώματά του και τα διηγιέται άνετα, χωρίς να αισθάνεται την ανάγκη να κάμνει επαναλήψεις και ανακεφαλαιώσεις. Κι αυτές λοιπόν οι επαναναλήψεις και οι ανακεφαλαιώσεις που προδίνουν μιαν άλλη τεχνική βεβαιώνουν, με τον τρόπο τους, τη διασκευή του Χρονικού. Απ' την ίδια αιτία θα πρέπει να εξηγήσουμε και τις κάποιες αντίφασες που έχει το κείμενο.

Πλουτισμένο όμως τώρα το Χρονικό με πολύ περισσότερες είδησες και απ 'τις μέρες της άλωσης και απ' τα πρώτα χρόνια της τουρκοκρατίας έγινε ένα σοβαρό λαϊκό ανάγνωσμα της εποχής του, ενώ ταυτόχρονα από Χρονικό του Αναγνώστη έγινε Χρονικό της Θεσσαλονίκης.

## 2. Έκθεση των Βενετσιάνων Διοικητών της Εύβοιας

**α) Εισαγωγικά.** Ένα άλλο πολύτιμο κείμενο για την τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης είναι και η **Έκθεση** της Βενετσιάνικης Διοίκησης, της Εύβοιας, που έστειλε στη Γερουσία της Βενετιάς, μόλις έπεσε η Θεσσαλονίκη. Είναι γραμμένη στις 2 του Απρίλη -κι αναφέρνει το γεγονός με λίγα λόγια. Μια σύγκριση του Χρονικού του Αναγνώστη με την Έκθεση αυτή πείθει πως τα δυό τα κείμενα συμφωνούν σ' ορισμένα σημεία κι έτσι το 'να επαλη-

θεύει τ' άλλο. Συμφωνούν όμως και στις υπερβολές , όσο κι αν αυτές είναι διαφορετικές, μια και οι σκοποί των κειμένων αυτών είναι διαφορετικοί. Η Βενετσιάνικη Διοίκηση της Εύβοιας δεν έγραψε, την Ιστορία της Άλωσης. Αισθάνθηκε όμως την ανάγκη να μεταχειριστεί υπερβολές στην Έκθεσή της, γιατι αυτή έπαιξε τον αποφασιστικότερο ρόλο, γιαν' αγοράσουν οι Βενετσιάνοι τη Θεσσαλονίκη. Ας μην ξεχνούμε ακόμα πως η Έκθεση αυτή είναι, βέβαια, ένα έγγραφο επίσημο, μα δεν παύει ταυτόχρονα να 'ναι κι ένα έγγραφο διπλωματικό. Το περιεχόμενό του αυτό βεβαιώνει.

## β) Τό κείμενο της Έκθεσης

«Με μεγίστην λύπην και ανέκφραστον αδημονίαν αναφέρομεν το θλιβερόν γεγονός της απωλείας της πόλεως Θεσσαλονίκης. Εις τας 17 Μαρτίου έφτασεν εκεί ο messer Antonio Diedo υποναύαρχος, μετά τριών γαλερών, ίνα ενθαρρύνη τον λαόν εκείνον, κατατρομαγμένον από την είδησιν, ότι ητοιμάζετο αυτοπροσώπως ο μέγας Τούρκος να κατέλθη προς εκπόρθησιν της Θεσσαλονίκης. Και πράγματι ο Μουράτ με μέγιστον αριθμόν στρατού, συμποσουμένον εις 190.000 περίπου, έφθασεν εις τον ρηθέντα τόπον της Θεσσαλονίκης την 26ην Μαρτίου, ημέραν Κυριακήν, κατά την μίαν ώραν της ημέρας εμπνέων πανταχού τον τρόμον· από την ώραν εκείνην δεν έπαυσεν ημέραν και νύκτα ουδέ επί στιγμήν την επίθεσιν. Την 28ην Μαρτίου, ημέραν Τρίτην, περί την μίαν της νυκτός, εισήλθεν εντός της πόλεως από το μέρος της ξηράς ένας δωδέκαρχος, όστις, μεταβάς προς συνάντησιν των διοικητών, ανέφερεν αυτοίς ότι από το Βαρδάρι επρόκειτο να έλθουν εξ πειρατικά πλοία, τα οποία εσκόπευον να πυρπολήσουν τας γαλέρας, διότι εγνώριζον ότι δεν είχε μείνει κανείς προς φρούρησιν της παραλίας, καθόσον όλοι οι άνδρες εμάχοντο επί των επάλξεων. Τότε οι διοικηταί απεφάσισαν να ειδοποιήσουν τον υποναύαρχον messer Antonio Diedo ίνα αποσυρθή από τα τείχη, όπου εμάχετο μετά των ανδρών των πληρωμάτων, και να ανέλθουν όλοι επί των γαλερών προς φρούρησιν αυτών και του

λιμένος[1]. Τέλος την αυγή της Τετάρτης οι Τούρκοι εξαπέλυσαν μίαν επίθεσιν με τοιαύτην ορμητικότητα και τόσην σφοδρότητα, ώστε και μόνη η ιαχή των ήτο αρκετή να διασείση εκ θεμελίων μεγαλυτέραν και πολυαριθμοτέραν της Θεσσαλονίκης πόλιν. Κατά την πρώτην μάχην μέχρι της τρίτης έπεσαν νεκροί τόσοι Τούρκοι,ώστε με τα πτώματά των ηδύναντο να κάμουν «σκάλες», ίνα εισβάλουν εις την πόλιν. Εκεί, όπου εφονεύοντο δέκα, κατέφθανον αμέσως εκατόν. Αναρίθμητα ήσαν τα εκτοξευόμενα βέλη, ώστε δεν ηδύνατο κανείς να παραμείνη επί των παραπετασμάτων και των ξυλίνων πυργίσκων. Ολοέν προσήγγιζον με μεγάλας δυνάμεις, εκτοξεύοντες πληθύν βελών και υφιστάμενοι τας επιθέσεις των υπερασπιστών, οι οποίοι έρριπτον κατ' αυτών ό,τι είχον πρόχειρον εις την διάθεσιν των. Τέλος διέσπασαν τα τείχη εις πολλά σημεία και εισβαλόντες την τετάρτην ώραν της ημέρας εκείνης[2], διέπραξαν μεγίστας ωμότητας, κατατεμαχίζοντες όσους χριστιανούς συνήντων, εις τρόπον ώστε με μεγίστην αδημονίαν και προφανή κίνδυνον οι διοικηταί και τινες άλλοι διέφευγον, άλλος με χλαμύδιον και άλλος με υποκάμισον και έφθασαν εις τον λιμένα, όπου χάρις εις τα καλά μέτρα του ευγενούς Αντωνίου Diedo, διεσώθησαν επί των γαλερών. Σημειωτέον ότι οι Τούρκοι τους κατεδίωκον κατά πόδας, και αν δεν ήσαν απησχολημένοι εις την διαρπαγήν και εις την σύλληψιν γυναικών, αι οποίαι διέφυγον, ολίγοι θα διεσώζοντο. Κανείς δεν ημπορεί να καυχηθή ότι παρέλαβε μαζί του έστω και έν δηνάριον. Ο ευγενής Αντώνιος Diedo λίαν επιδεξίως μετεκίνησε και τας άλλας δύο γαλέρας, ούτως ώστε και αύται μαζί με τους επ' αυτών διαπεραιωθέντας κατέπλευσαν εις Εύβοιαν εις τας 2 του παρόντος. Από την γαλέραν του Diedo έλειψαν 50 άνδρες, φονευθέντες ή αιχμαλωτισθέντες, από την του Sagredo 70 και από την του Gradenigo περί τους 150. Διεσώθησαν από βεβαίαν σφαγήν ο σέρ Galeazzo Marcello ο σερ Αντώνιος Tajapiera, ο Βενέδικτος Vicenzis, ο Νικόλαος Segudino τραυματισθείς, και έμειναν εις την πολιν, μη κατορθώσαντες να διαφύγουν ο σερ Λεονάρδος Gradenigo κυβερνήτης μιας των τριών γαλερών, διαμένων εν Κρήτη, ο υιός τού σέρ Vidal Paradiso, ο υιός του Παύλου

Κονταρίνι, ο σερ Ζαχαρίας de Grezi και πολλοί άλλοι, οι οποίοι πιστεύεται ότι έπεσαν υπό την τουρκικήν μάχαιραν. Αναμφιβόλως έγινε μεγάλη καταστροφή και όποιος παρευρέθη εκεί και είδε με τα μάτια του τα συμβάντα δεν θα τα λησμονήση ποτέ».

*Κ.Δ. Μέρτζιου*, Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 90-92.-

## Σημειώσεις

*1.* Αναγνώστης 26, 25-34
*2.* Αναγν. 34, 32-33



*Ο άγιος Δημήτριος υπερασπίζεται τη Θεσσαλονίκη.*

## 3. Δούκας

**α. Εισαγωγικά.** Το Χρονικό του Ιωάννου Αναγνώστη είναι το μόνο κείμενο που έγραψε ένας αυτόπτης μάρτυρας για την τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης του 1430. Μα και οι βυζαντινοί ιστορικοί που ασχολήθηκαν με τα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, Δούκας, Χαλκοκονδύλης και Φραντζής βρίσκουν την ευκαιρία, ανάμεσα στα άλλα, να διηγηθούν και την άλωση της Θεσσαλονίκης, χωρίς ωστόσο κανένας τους να την έχει ζήσει. Έγραψαν όμως ό,τι άκουσαν.

Και πρώτα πρώτα ο Δούκας[1]. Για τη ζωή του ξέρουμε όσα αυτοβιογραφικά στοιχεία σημείωσε στο έργο του ο ίδιος. Απ' αυτόν λοιπόν μαθαίνουμε πως ο παππούς του, απ' τον πατέρα του, Μιχαήλ Δούκας, κρατούσε απ' το αυτοκρατορικό τζάκι των Δουκάδων που παρουσιάζουνται στην ιστορική σκηνή του Βυζαντίου απ' το τέλος περίπου του 9ου αιώνα. Μια κι έλεγαν λοιπόν τον παππού του Μιχαήλ, είναι σωστή η γνώμη πως και τον ίδιο τον έλεγαν Μιχαήλ, σύμφωνα με την σχετική παλιά ελληνική παράδοση[2]. Ο παππούς του, όπως και τ' αδέρφια του παππού του, επειδή ανακατεύτηκαν στους αγώνες του Ιωάννου Στ΄ Καντακουζηνού με του αυτοκράτορα Ιωάννου Ε΄ του Παλαιολόγου, για τον αυτοκρατορικό θρόνο, με πολύ μεγάλη δυσκολία μπόρεσαν να γλυτώσουν τη ζωή τους απ' τους οπαδούς του Καντακουζηνού, φεύγοντας στη Μικρά Ασία. Από κει σκόρπισαν, σε διάφορα μέρη της, ενώ ο παππούς του πήγε στην Έφεσο, όπου τον προστάτεψε ο Τούρκος εμίρης της.

Εδώ λοιπόν, γύρω σ' αυτά τα μέρη πρέπει να γεννήθηκε, να

μεγάλωσε και να μορφώθηκε ο ιστορικός Μιχαήλ Δούκας. Έτσι θα πρέπει να εξηγήσουμε και πώς έμαθε την τούρκικη γλώσσα και γνώρισε τόσο καλά τους Τούρκους, ώστε να τον μεταχειρίζεται ο Γενοβέζος άρχοντας (podestà) της Φώκαιας Αντούρνο για τις διπλωματικές του σχέσεις με τον Τούρκο σουλτάνο Μουράτ Β΄. Για τα τούρκικά του κιόλας μιλάει κι ο ίδιος ο Δούκας. Λέει δηλαδή πως ο Γενοβέζος άρχοντας της Φώκαιας «στέλλει γραφάς...τω Μουράτ τας ας εγώ γέγραφα»[3]. Επίσης ο ίδιος Γενοβέζος άρχοντας «στέλλει (δηλαδή στο σουλτάνο)...συν γράμμασιν αξιολογωτάτοις α κακείνα εγώ γέγραφα»[4].

Λίγο πριν πέσει η Κωσταντινούπολη, τον βρίσκουμε στο Διδυμότειχο, όπου παρακολουθεί τους Τούρκους να ετοιμάζουν τα κανόνια τους, γιανα κάμουν την οριστική επίθεση ενάντια της και θα την πάρουν[5]. Ύστερ' απ' την άλωση της Κωσταντινούπολης περνάει στην υπηρεσία των Γενοβέζων (των Γκατελούζι) της Λέσβος που τον μεταχειρίζουνται κι αυτοί για διπλωμάτη στις σχέσεις τους με το σουλτάνο Μεχμέτ Β΄.

Από κει κι εδώ δε μπορούμε να παρακολουθήσουμε τη ζωή του.

Το έργο του αγκαλιάζει την ιστορική περίοδο του βυζαντινού κράτους απ' τα 1341 ως την πολιορκία της Μυτιλήνης στα 1462. Η μελέτη του έργου του όμως δείχνει πως μόνο ύστερ' απ' τα 1421 αρχίζει να διηγιέται προσωπικά του βιώματα ή περιστατικά που μπόρεσε να μάθει ύστερ' από σχετική έρευνα. Γιαυτό κι ανάμεσα στα 1400 και 1470 κάπου πρέπει να τοποθετήσουμε τη ζωή του.

Αυτά λοιπόν τα γενικά βιογραφικά του στοιχεία ορίζουν και τη γλωσσική του μόρφωση. Πού έμαθε τα ελληνικά του ο Δούκας και πού τα σπούδαξε; Η αυτοκρατορική οικογενειακή του παράδοση, όσο κι αν η Μικρασία ήτανε πια η καρδιά της τουρκιάς, δε μπορούσε να είχε σβήσει ακόμα· θα πρέπει να

συνεχιζόταν μέσα στον οικογενειακό του περίγυρο, όπου οι μεγάλοι δίδασκαν τη γλώσσα στους μικρούς. Εδώ καλλιέργησε τη γλωσσική του μόρφωση πάνω σ' ένα βασικό σκελετό της επίσημης βυζαντινής γλώσσας. Γιαυτό και πέφτει συχνά σε σφάλματα γραμματικά και συνταχτικά που τα είπαν βαρβαρισμούς. Ο Δούκας δηλαδή σκέφτεται και γράφει με το επίσημο γλωσσικό όργανο των λόγιων της εποχής του. Όταν ωστόσο βρίσκεται στην ανάγκη ν' αναφέρει περιστατικά και να μιλήσει για σκηνές της καθημερινής ζωής, τότε μεταχειρίζεται και τις ανάλογες λαϊκές λέξεις και εκφράσεις. Άλλες φορές πάλι, κατά τις ανάγκες του, μεταχειρίζεται και τούρκικες λέξεις ή ιταλικές, όταν μιλάει για δημόσιες σχέσεις Τούρκων και Γενοβέζων ή διηγιέται κάτι ανάλογο. Αυτό λοιπόν το λαϊκό γλωσσικό στοιχείο που μεταχειρίζεται έτσι αυθόρμητα, έξω από κάθε αφύσικο γλωσσικο βυζαντινισμό, μαζί με το χάρισμα του να συνθέτει το λόγο του με μαστοριά, είναι που ζωντανεύει το γράψιμό του μερικές φορές και το κάμνει συναρπαστικό· αυτό δίνει μια ξεχωριστή γραφικότητα τότε στο λόγο του. Ίσως κιόλας ανάλογα χωρία να οδήγησαν στο συμπέρασμα πως ο Δούκας «μεταχειρίζεται *συγκερασμένην* τινα και δημοτικήν »[6].

Όταν ωστόσο διαβάζουμε την ιστορία του, έχουμε την εντύπωση πως διαβάζουμε έναν γνήσιο βυζαντινό συγγραφέα, πιστό στη λόγια βυζαντινή γλωσσική παράδοση της εποχής του, μα που δεν την ξέρει καλά, και όχι πως θέλει να πλησιάσει τη γλώσσα του λαού ή πως θέλει να κάμει ύφος. Ο Δούκας δεν είναι «δημοτικός».Ας μην ξεχνούμε πως ο κάθε βυζαντινός συγγραφέας ξέρει και μεταχειρίζεται την επίσημη γλώσσα της εποχής του, ανάλογα με τον τόπο, όπου μορφώθηκε, όπως και με τον κοινωνικό του περίγυρο, όπου ζούσε. Για γούστο, για μεράκι στη γλώσσα αυτήν, δε μπορούμε να μιλούμε. Έτσι, φυσικά, θα εξηγήσουμε και πώς γίνεται μέσα στην ίδια εποχή- στο πρώτο

μισό και κάτι του 15ου αιώνα- να 'χουμε τέσσερις ιστορικούς, το Δούκα, το Χαλκοκονδύλη, το Φραντζή και τον Κριτόβουλο, με το ιστορικό τους έργο σε τέσσερις διαφορετικές γλωσσικές μορφές, δίχως, μέσα σ' αυτούς, να λογαριάσουμε και τους συγκαιρινούς τους χρονικογράφους Κανανό, Αναγνώστη κτλ. Γιαυτό και δεν έχει νόημα ν' αναζητούμε στα έργα τους τη γλωσσική τους μορφή, μα μόνο τα λαϊκά γλωσσικά στοιχεία που συναντούμε σ' αυτά. Όσο για το Δούκα, ακόμα και οι «βαρβαρισμοί» του βεβαιώνουν με τη σειρά τους πόσο αγωνίζεται να γράψει την επίσημη βυζαντινή γλώσσα που έμαθε, μα ταυτόχρονα και πως ο λόγος του δεν είναι δημοτικός.

Παρακολουθήσαμε όλα αυτά τα στοιχεία αυτοβιογραφίας του Δούκα στο έργο του, γιανα διαμορφώσουμε το κριτήριο που θα μας βοηθήσει να ιδούμε καλύτερα πώς έδωσε την άλωση της Θεσσαλονίκης του 1430. Η άλωση λοιπόν αυτή της Θεσσαλονίκης είναι μέσα στο τμήμα του έργου του που έχει γράψει ο Δούκας ύστερ' απ' τα 1421 με βιώματά του απ' την εποχή του ή με πληροφορίες που μπόρεσε να τις ξεδιαλύνει, όσο γινότανε καλύτερα. Ο Δούκας δηλαδή την άλωση της Θεσσαλονίκης δεν την έζησε. Όπως δείχνει όμως το σχετικό τμήμα του έργου του, γιανα τη διηγηθεί, είχε κατανού το Χρονικό του Αναγνώστη και σ' αυτό στηρίζεται στα βασικά του σημεία.

Μιαν άλλη πηγή είναι πληροφορίες από πρόσωπα που μπορούσαν να μιλήσουν με ξεκαθαρισμένα στοιχεία για ό,τι είδαν και άκουσαν[7]. Για τη δεύτερη αυτή πηγή, ο ίδιος, βέβαια, δε λέει τίποτα, μα είναι σωστό να δεχτούμε πως είναι ο άμεσος περίγυρός του.

Ο Δούκας εργάζεται σα γραμματικός στους Γενοβέζους άρχοντες της Φώκαιας και ζει σ' έναν περίγυρο που έχει άμεση σχέση με λογής λογής καθολικούς χριστιανούς της Ιταλίας. Τους γνώριζε λοιπόν καλά τους καθολικούς. Ο ίδιος όμως έμενε πιστός

και σταθερός στο ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα. Κι ωστόσο πίστευε πως η Ένωση των Εκκλησιών θα βοηθούσε το Βυζάντιο, όχι μόνο να μην το νικήσουν οι Τούρκοι, μα να τους νικήσει αυτό. Δεν ήθελε να νικηθεί το Βυζάντιο και να μαγαρίσουν τα όσια και τα ιερά του οι πιστοί του μωαμεθανισμού. Έτσι λοιπόν πρέπει να έχει μάθει πολλά για τη βενετσιανοκρατία στη Θεσσαλονίκη.

Διαβάζοντας κανείς το σχετικό του κείμενο, ίσως πει πως ο Δούκας είναι σε μερικά του σημεία υπερβολικός. Υπερβολικός μπορεί να φαίνεται, μα δεν είναι. Διηγιέται τα περιστατικά που ζουν οι Θεσσαλονικιοί και συνθέτουν την εικόνα της σαν ένας αληθινός ιστορικός, όπως και είναι. Ίσια ίσια που κι αυτό είναι ένα άλλο αποδειχτικό στοιχείο πως δίνει ανάγλυφη την εικόνα της βενετσιανοκρατίας[8].

Με τη φιλική λοιπόν διάθεση στο πνεύμα για την Ένωσή των Εκκλησιών και με τον φιλικό του περίγυρο, όπου ζούσε, δε γίνεται παρά ο Δούκας να πει όλη την αλήθεια για τη βενετσιανοκρατία και να συμπληρώσει έτσι επεξηγώντας το γενικό αφορισμό του Αναγνώστη πως «έπασχεν ουν των Λατίνων (=Βενετσιάνων) κρατούντων η πόλις (=η Θεσσαλονίκη)[9].

Τους Τούρκους ο Δούκας τους είχε γνωρίσει καλά. Ως πρεσβευτής των Γενοβέζων αρχόντων της Φώκαιας με το πάνε κι έλα στην αυλή των Τούρκων σουλτάνων είχε την ευκαιρία, φαίνεται, να γνωριστεί με πολλούς Τούρκους. Απ' αυτούς πρέπει να 'χει μάθει πολλά καθέκαστα και για την πρώτη μέρα της άλωσης της Θεσσαλονίκης και για τις κατοπινές, όπως και για το φέρσιμο του Μουράτ απέναντι στους Θεσσαλονικιούς[10].

Ο Δούκας λοιπόν, όταν διηγιέται την άλωση της Θεσσαλονίκης, δεν ακολουθεί μόνο μα και συμπληρώνει το Χρονικό του Αναγνώστη. Απ' αυτόν μαθαίνουμε πως ο σουλτάνος Μουράτ εγκατάστησε στη Θεσσαλονίκη Τούρκους με τα γυναικόπαιδά τους όχι μόνο απ' τα Γιανιτσά, όπως λέει ο Αναγνώστης, μα και

απ' τα γύρω τουρκοχώρια. Μαθαίνουμε ακόμα πως ο Μουράτ μπήκε στο ναό του Αγίου Δημητρίου, θυσίασε ένα κριάρι με τα ίδια του τα χέρια και προσευχήθηκε. Πρόσταξε όμως να τον αφήσουν στους χριστιανούς και θα τους τον πάρουν οι Τούρκοι, γιανα τον μεταχειριστούν για τέμενός τους, μόλις στα 1492[11]. Και τον άφησαν, βέβαια, το ναό, αφού όμως του πήραν όλα τα ασημικά και τα χρυσαφικά και απ' τον τάφο του Αγίου και απ' το ναό και απ' τ' άγιο βήμα και του άφησαν μόνο τοίχους γυμνούς. Δε λέει ο Δούκας, ωστόσο, σε ποιους Θεσσαλονικιούς τον άφησαν, αφού όσους Θεσσαλονικιούς έμειναν, τους είχαν πάρει όλους σκλάβους.

## β. Μετάφραση του κειμένου

Ο δεσπότης Ανδρόνικος, ο τρίτος γιος του αυτοκράτορα Μανουήλ, ύστερ' απ' τον αυτοκράτορα Ιωάννη και Θεόδωρο, εξουσίαζε τη Θεσσαλονίκη· αυτός υπόφερνε από σεληνιασμό. Τον καιρό που πολεμούσε ο Μουράτ, θέλω να πω και πριν πολιορκήσει την Πόλη (Κωσταντινούπολη), από τότε που ο Μουσταφάς έφυγε απ' τη Λήμνο, πολεμούσε ενάντια στη Θεσσαλονίκη κι όλοι οι Αρχηγοί της Θεσσαλονίκης, της Αιτωλίας, της Φθίας, της Θήβας και πέρ' απ' τα Γιάνινα τη χτυπούσαν και την πολιορκούσαν και μαζί μ' αυτούς και τα παιδιά του Αβρανέζη κι ο Τουραχάν και πάρα πολλοί άλλοι. Επειδή λοιπόν αγανάχτησαν οι Θεσσαλονικιοί που τους χτυπούσαν κάθε μέρα οι Τούρκοι και δεν είχαν καμιάν ελπίδα από πουθενά -γιατι η Πόλη είχε τις δικές της συμφορές και δε βαστούσε- κι επειδή πεινούσαν και στερούνταν τα πάντα, πιάνουν και στέλνουν μερικούς προύχοντες στους Βενετσιάνους με απόφαση, είτε ήθελε είτε δεν ήθελε ο Δεσπότης, να τους παραδώσουν τη Θεσσαλονίκη. Οι ίδιοι οι Βενετσιάνοι δέχτηκαν ολόχαροι την είδηση και συμφώνησαν να φυλάξουν, να θρέψουν και να κάμουν την πολιτεία ευτυχισμένη και να την παραλλάξουν σε μια δεύτερη Βενετιά· μα και οι ίδιοι

οι Θεσσαλονικιοί δέχτηκαν να γίνουν υπήκοοι της Δημοκρατίας των Βενετσιάνων, όπως είναι αυτοί που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στη Βενετιά. Αφού λοιπόν έκαμαν τις συμφωνίες, φέρνουν δούκα στη Θεσσαλονίκη με δέκα γαλέρες, τον βάζουν μέσα και βγάζουν το Δεσπότη Ανδρόνικο. Ευχήθηκαν το νέο δούκα και οι γαλέρες γύρισαν στη Βοιωτία.

Από τότε μπορούσε να δει κανείς πολλούς πολέμους και ν' ακούει τους Τούρκους να λένε:«Η πολιτεία αυτή είναι δική μας· γιατι αν δεν την αδυνατίζαμ' εμείς, δε θα πήγαινε μαζί σας».'Ετσι μ' αυτή την πεποίθηση γινόταν σκληρός πόλεμος και νικούσαν οι Τούρκοι, ενώ πεινούσαν οι Θεσσαλονικιοί. Οι Βενετσιάνοι πάλι, επειδή φοβούνταν μη βρεθούν σ' απελπιστική θέση οι Θεσσαλονικιοί κι επαναστατήσουν και φέρουν μέσα τους Τούρκους και διώξουν τους ίδιους, γιατι την πολιτεία την εξουσίαζαν κι άλλοτε οι Τούρκοι, άρχισαν να εξορίζουν τους 'Ελληνες αρχοντάδες και να τους στέλνουν άλλους στην Εύβοια, άλλους στην Κρήτη κι άλλους στη Βενετιά. Η ψεύτικη αφορμή, που διαδίνανε, φυσικά, ήτανε πως είναι σπάνια τα χρειαζούμενα, όπως ας πούμε το σιτάρι, το κριθάρι, τα όσπρια, τα κρέατα κι όποιο φαγώσιμο· γιαν' αραιώσουν λοιπόν τα σπίτια, ας πάνε να μείνουν αλλού οι αρχοντάδες, μια και υπάρχει αυτή η στεναχώρια κι αργότερα, με τη βοήθεια του Θεού, θα ξαναγυρίσουν.'Επιασαν λοιπόν κι εξόρισαν πάρα πολλούς εδώ κι εκεί και πολλούς τους έριξαν στο βυθό της θάλασσας, άλλους τους βασάνιζαν, επειδή τάχα ήταν άπιστοι, κι όσους έμεναν τους παίδευαν με μύριους παιδεμούς.

'Οταν γύρισε ο Μουράτ απ' την Ασία στη Θράκη, οι Βενετσιάνοι έστειλαν πρεσβευτές σ' αυτόν και του ζητούσαν ειρήνη[12]. Αυτός δεν τους έδωσε καμιάν απόκριση παρά μονάχα πως: «η πολιτεία αυτή είναι πατρικό μου χτήμα και την πήρε απ' τους 'Ελληνες ο παππούς μου Βαγιαζίτ με τα ίδια του τα χέρια. Αν τουλάχιστο την είχαν οι 'Ελληνες, θα είχαν πάτημα να μου παραπονεθούν· γιατι τους αδικώ εγώ. Μα εσείς είστε Βενετσιάνοι και ήρθατε απ' την Ιταλία· με ποια δικαιολογία να πάρετε αυτά εδώ τα μέρη; Αν θέλετε, φύγετε· αλλιώς έρχομαι αμέσως». Γύρισαν λοιπόν χωρίς να πετύχουν τίποτα κι έγραψαν την απόκριση

στη Βενετιά με τις γαλέρες της γαρδίας, δηλαδή της φρουράς.

Ο Μουράτ, όταν ήρθε η άνοιξη, έφυγε απ' την Αδριανούπολη και πήγε στις Σέρρες κι εκεί μάζεψε το στρατό απ' τις δυτικές επαρχίες, έγραψε και στο Χαμζά να πάρει το στρατό κι απ' τις ανατολικές, να περάσει το κανάλι του Βόσπορου και νά 'ρθει στη Θεσσαλία (Μακεδονία). Όταν λοιπόν βρέθηκαν όλοι μαζί, τον στέλνει στη Θεσσαλονίκη με όλο το στρατό. Ο Μουράτ στο αναμεταξύ έμενε στις Σέρρες και γλεντούσε· γιατι αγαπούσε τα γλέντια κι ήταν ακόμα παλικάρι, εικοσιπέντε κάπου χρονώ. Ο Χαμζάς στεναχωρούσε τη Θεσσαλονίκη, χτυπώντας την κάθε μέρα. Αυτοί που ήτανε μέσα αναλογούσαν με τους απέξω ένας με εκατό[13]. Τότες έκαμε σκάλες και πάρα πολλές πολιορκητικές μηχανές και άλλα πολλά μηχανήματα πολεμικά κι έστειλε μήνυμα στο Μουράτ να' ρθει, γιανα κάμουν το γιουρούσι. Οι πολιορκημένοι κάθουνταν και περίμεναν τις γαλέρες απ' τη Βενετιά. Ήρθε κι ο Μουράτ και τα βρήκε όλα έτοιμα και καλά για το γιουρούσι, μα οι γαλέρες δε φαίνουνταν. Τότες ο Μουράτ διαλάλησε με τη σάλπιγγα και είπε: «να, σας τα δίνω όλα, ότι έχει και δεν έχει αυτή η πολιτεία: άντρες, γυναίκες, παιδιά, ασημικά, μαλαματικά· μονάχα την πολιτεία αφήστε σ' εμένα»[14]. Τότε χτύπησαν τα όργανα κι έβαλαν τις σκάλες, γιατι τί θα μπορούσαν να κάμουν πεντακόσιοι ή χίλιοι ή δυο χιλιάδες στρατιώτες μέσα σε μια τόσο μεγάλη πολιτεία; Μόλις σε δέκα πολεμίστρες στεκόταν ένας πολεμιστής· ανέβηκαν λοιπόν με τις σκάλες κι αμέσως βρέθηκαν μέσα, άνοιξαν μια πύλη, και σα σμάρι μέλισσες άρχισε να μπαίνει μέσα όλος ο στρατός. Κι έβλεπε κανείς ένα παράξενο πράμα. Κάθε στρατιώτης είχε στα χέρια του και τους κουβαλούσε ομάδες ομάδες άντρες και γυναίκες, με νιους και νιές, με γέρους και μωρά. Αυτοί πάλι, επειδή τους έσερναν, μονάχα το αχ ξεφώνιζαν· και δεν ήτανε κανένας, που να τους λυπηθεί και να τους βοηθήσει. Κακή αρχή και μαύρη για τις συμφορές που ήτανε να βρουν την Πόλη (Κωσταντινούπολη). Ξεγύμνωσαν σπίτια, ρήμαξαν εκκλησιές, κατάστρεψαν τη μεγαλοπρέπεια ναών, κειμήλια ιερά πέρασαν στα χέρια αντίχριστων, κοπέλες αγνές στην αγκαλιά ακόλαστων, γυναίκες στα χέρια άσογων· κι όλα πήγαν

κακήν κακώς· τι φταίει; Πώς έγιναν αυτά και γιατί; Για τις αμαρτίες μας. Μέσα σε μια μέρα λοιπόν άδειασε αυτή η τόσο μεγάλη πολιτεία κι έμεινε έρημη. Ο Σουλτάνος μάζεψε απ' τα γύρω χωριά και τις πολιτείες Τούρκους με τις γυναίκες και τα παιδιά τους και τους έβαλε στη Θεσσαλονίκη και πρόσταξε: «όποιος Έλληνας ξαγοράσει τον εαυτό του και λευτερωθεί να 'χει το δικαίωμα να 'ρθει και να ζει ξανά μέσα σ' αυτή την πολιτεία». Τα μοναστήρια πάλι τα καλύτερα, που τ' όνομά τους ήτανε παντού ακουστό, τά 'καμε ναούς της θρησκείας τους, εξόν απ' το ναό του μεγαλομάρτυρα Αϊ-Δημήτρη. Η αλήθεια είναι πως μπήκε σ' αυτόν, θυσίασε ένα κριάρι με τα ίδια του τα χέρια κι έκαμε την προσευχή του· ύστερα όμως πρόσταξε να μείνει στα χέρια των χριστιανών. Ωστόσο και τα στολίδια του τάφου και του ναού και του αγίου βήματος όλα τα πήραν οι Τούρκοι κι άφησαν μονάχα τοίχους γυμνούς[15]. Ύστερα έφυγε απ' τη Θεσσαλονίκη και πήγε στην Αδριανούπολη. Σε λίγο οι Βενετσιάνοι έστειλαν πρεσβευτές κι έκαμαν ειρήνη, γιατι φοβούνταν μη χάσουν και την Εύβοια».

## Σημειώσεις

*1.* Ducas, Istoria Turco-Bizantina, (1341-1462), έκδ. *Vasile Grecu*, Μπουκουρέστι 1958, όπου και η άλλη σχετική βιβλιογραφία.

*2. Δούκας*, 45,2 - 47,1. Πβ. και *Άμαντος Κ.* Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, (867-1204 μ.Χ.) τ. Β', έκδ. Β', Αθήνα 1957, σ. 385.

*3. Δούκας*, 211, 2-3.

*4. Δούκας*, 211, 12-13.

*5. Δούκας*, 309,28-311, 10

*6. Ο Σωτηριάδης*, ανασκευάζοντας τη γνώμη αυτή του *Κρουμβάχερ*, γράφει: «Ο Δούκας ολίγιστα παραχωρεί εις την δημοτικήν, ίσταται δε μάλλον επί του εδάφους της παλαιοτέρας βυζαντινής γλώσσης». (*Κρουμβάχερ*, Ιστορία της βυζαντινής λογοτεχνίας, μετ. *Σωτηριάδης Γ.*, τ. 1, 619, σημ. 1)

*7.* «*Ούτως ακούσας γράφω*» (343, 13) «*Έτεροι δε φασιν*» (379,1)

*8. Τσάρας, Γ.*, Η Θεσσαλονίκη από τους Βυζαντινούς στους Βενετσιάνους 87-123. Balfour, Symeon 39, 7-17.

*9.* Αναγνώστης, σ. 6, 31.

*10.* Ο Δούκας δεν είχε καλή ιδέα για τους Τούρκους (τους επίσημους, φυσικά). Απ' τις σχέσεις του μ' αυτούς είχε φτάσει στο συμπέρασμα πως «φιλοχρήματον ον το γένος τούτο, ει και φονεύς πατρικός εμπέσοι εν ταις χεροίν αυτών, δια χρυσού απολύουσιν» (361, 16-17). Για το *Μουράτ Β΄* μεταχειρίστηκε τη λέξη «ο βάρβαρος» (285, 10). Πιο βαριοί όμως είναι οι χαραχτηρισμοί του για το *Μεχμέτ Β΄*,το γιο και διάδοχο του Μουράτ. Είπε λοιπόν γι' αυτόν πως είναι «το αιμοβόρον θηρίον» (287, 13-14), «ο αλάζών» (307, 16), «ο προβατόσχημος λύκος» (381,5) «ώσπερ τις ψύλλαν συντρίβων αισθάνεταί τινος ηδονής, ούτω και ούτος οικεία χειρί φονεύων, ο φόνου άξιος, εδροσίζετο» (311, 18-19) κ. ά. Εδώ φτάνει ν' αναφέρω και τον πόνο του ιστορικού Φραντζή πως «ανείλεν αυτοχειρία τον φίλτατόν μου υιόν Ιωάννη ο ασεβέστατος και απηνέστατος αμηράς» [δηλαδή Μεχμέτ Β΄] (Φραντζής, 1966, 104, 25-26).

Στο βιβλίο του Καθηγητή και Ακαδημαϊκού *Κ. Άμαντου*, αντίθετα, «Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων, τ.Α, Αθήνα 1955» συναντάει κανείς για το Μεχμέτ Β΄ χαραχτηρισμούς σαν τούτους δω: «Το μεγαλοφυές έργον του Μεχμέτ», «την μεγαλοφυΐαν του Κατακτητού», «η μεγαλοφυής πολιτική του Μεχμέτ», «η μεγαλοφυΐα του Μεχμέτ» και άλλα ανάλογα (βλ. σ. 199-200). Μόνο που, από την αρχή , μόλις δει κανείς τον τίτλο του βιβλίου αυτού, αναρωτιέται μ' όλη του την αφέλεια: ποιες σχέσεις μπορούνε να 'χουν οι σκλάβοι Γκιαούρηδες με τους καταχτητές τους Τούρκους.

*11. Βέης,* Αι πασχάλιαι επιγραφαί 141 και 159. Οι *Σωτηρίου* θέλουν το 1493 (*Σωτηρίου Γ. και Μ.* Η Βασιλική του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Αθήνα 1952, σ. 27-28). Τη γνώμη όμως του *Βέη* τη δικαιώνει κι ο *Βασ. Δημητριάδης* με την πολύτιμη Τοπογραφία του της Θεσσαλονίκης 292-294)

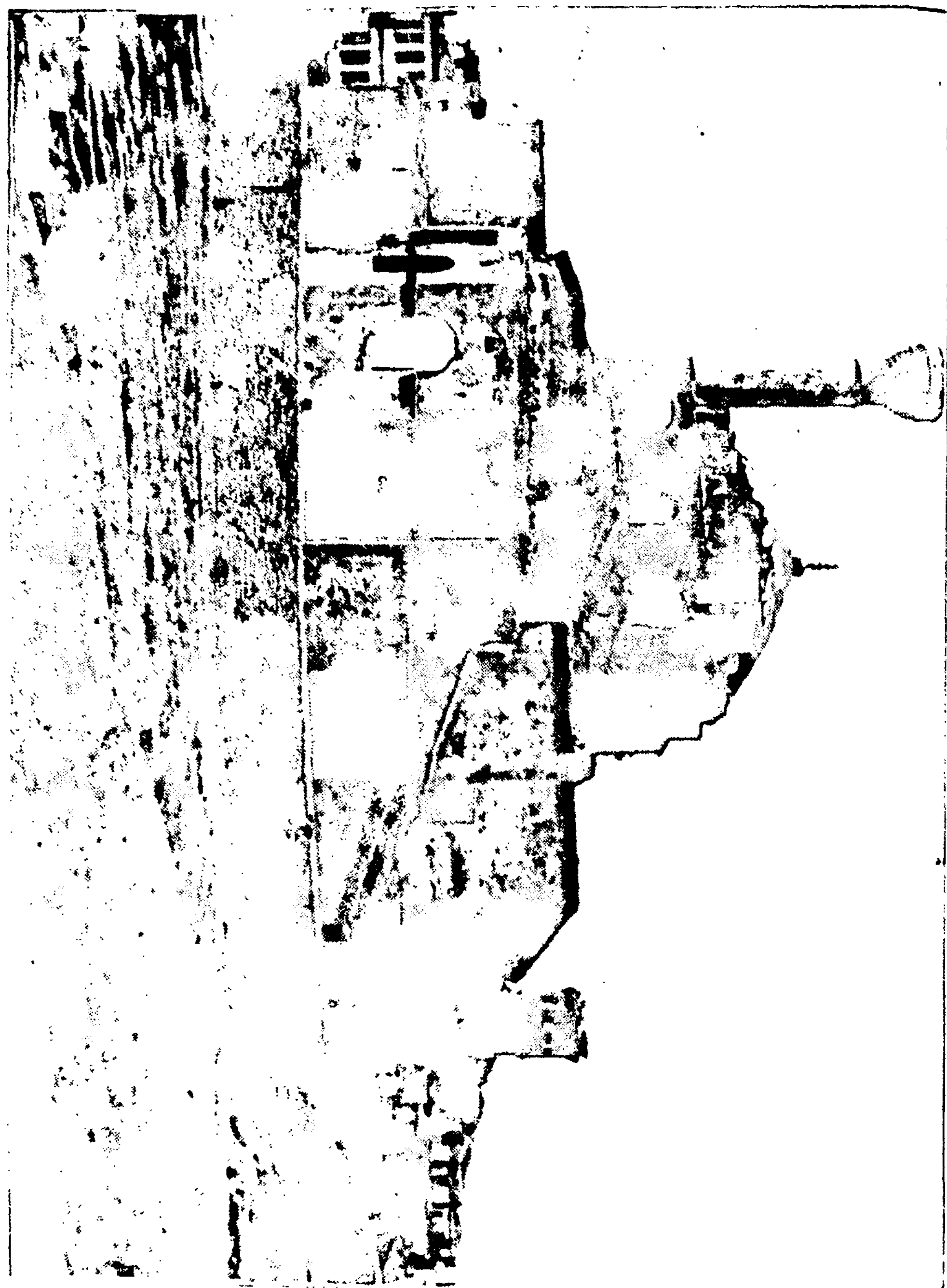
*12.* Για την προσπάθεια των Βενετσιάνων να ειρηνέψουν με τους Τούρκους βλ. γενικά *Μέρτζιος,* Μνημεία 45 και 65.

*13.* Η αναλογία ένας Θεσσαλονικιός αγωνιστής μ' εκατό Τούρκους είναι υπερβολική. Η Βενετσιάνικη Έκθεση, όπως είδαμε, (*Μέρτζιος,* Μνημεία,σ. 90), ανεβάζει τους Τούρκους, σ' εκατόν ενενήντα (190.000) χιλιάδες. Μα κι αυτός ο αριθμός είναι υπερβολικός. Ο *Αναγνώστης* μιλάει για τον αριθμό των Τούρκων και περιορίζεται να πει μόνο «πλείστον όσον στρατόν συναγείραντα και δια πάντων καλώς παρεσκευασμένους» (12, 8-10). Λέει ακόμα «ως ουχ ικανόν το πεδίον (δηλαδή του Λαγκαδά) εις πολύ μήκος εκτεταμένον εκείνο προς τοσαύτην πληθύν στρατευμάτων... και την παρασκευήν υπέρ λόγον ούσαν και μη ραδίαν ρηθήναι» (16, 3-6). Για τους υπερασπιστές της Θεσσαλονίκης λέει πως «ην ιδείν επί δύο και τρεις επάλξεις ένα άνδρα ιστάμενον και τούτων τους πλείστους μήθ' όπλα κεκτημένους» (14, 9-10).΄Οταν ετοιμάστηκαν οι Τούρκοι, γιανα πάρουν τη Θεσσαλονίκη, ήξεραν την αμυντική της ικανότητα. Το γεγονός όμως πως η άμυνά της δεν κράτησε πολύ και πως έπεσε μέσα σε λίγες ώρες, μόλις έκαμαν την

επίθεση οι Τούρκοι, δείχνει πως ο Μουράτ δε χρειζότανε πολύ στρατό.

*14.* Πβ. *Αναγνώστης*, σ. 52, 4-5 «την δε γε πόλιν έχειν έγωγε βούλομαι». Και λίγο παρακάτω, στη συνέχεια της μετάφρασης, βλέπουμε τη φράση *σα σμάρι μέλισσες* (για τους Τούρκους που ξεχύθηκαν μέσα στους δρόμους της Θεσσαλονίκης, μόλις μπήκαν στην πολιτεία) είναι ολόιδια του Αναγνώστη (40, 6).

*15.* Ο Αναγνώστης μιλάει μόνο για τη λειψανοθήκη του Αγίου Δημητρίου (48,13-50,15). Φαίνεται όμως πως και του Δούκα η πληροφορία για το ναό του Αγίου Δημητρίου και του Αναγνώστη για τη λειψανοθήκη έχουν για πηγή την ίδια παράδοση.



## 4. Γεώργιος Φραντζής[1]

α) **Εισαγωγικά.** 1. Τα βιογραφικά του ο Φραντζής τα δίνει ο ίδιος στο Ημερολόγιό του (στο Χρονικό Minus)[1]. Γεννήθηκε, λέει, στην Κωσταντινούπολη στα 1401. Ήταν από σόι αρχοντικό και μεγάλωσε από μικρός μαζί με τους τελευταίους Παλαιολόγους στο Παλάτι τους. Όταν πια έφτασε σε πρόσφορη ηλικία, οι Παλαιολόγοι τον μεταχειρίστηκαν για στρατιωτικό και διπλωμάτη, μα σταδιοδρόμησε ως διπλωμάτης. Ως διπλωμάτης ο Φραντζής συνήθιζε να κρατάει ένα Ημερολόγιο, όπου σημείωνε τα σημαντικότερα περιστατικά της διπλωματικής, της στρατιωτικής και κοινωνικής του δραστηριότητας. Έτσι το Ημερολόγιό του αυτό δεν έχει καμιά σχέση με Χρονικό, όπως κι αν το πάρουμε αυτό το τελευταίο· είναι ένα ατομικό του Ημερολόγιο, με πολύτιμη ιστορική αξία. Σαν κείμενο κιόλας έχει μια χαραχτηριστική και σφιχτοδεμένη ενότητα γλώσσας και ύφους κι εκφράζει σε όλη του την πληρότητα και το σκοπό του συγγραφέα και τη νοοτροπία του.

Μιαν άλλη του αρετή είναι πως ό,τι γράφει το δίνει λιγόλογο. Ακόμα και την άλωση της Κωσταντινούπολης, που είναι το σημαντικότερο γεγονός των τελευταίων χρόνων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ο Φραντζής το δίνει μόνο σε τρεις σειρές (96, 32-34), ενώ την άλωση της Θεσσαλονίκης, που αυτή ήτανε το πιο μελαγχολικό προμήνυμα για την κατοπινή μοίρα της Αυτοκρατορίας, το δίνει μόνο σε μιάμιση σειρά (48, 21-22).

Αυτό λοιπόν το Ημερολόγιο του Φραντζή, όταν κυκλοφόρησε, το πήραν και το πλούτισαν και με πολλές άλλες είδησες που δεν είναι βιώματά του και δε μπορεί ν' αχουν σχέση μ' αυτό. Άλλες είναι ειδήσεις με περιορισμένο, φτωχό ενδιαφέρο· άλλες

είναι μικρά ή μεγάλα τμήματα από παλιότερους συγγραφείς, μεταφρασμένα και διασκευασμένα, ανάλογα με τη μόρφωσή του διασκευαστή· άλλοτε ανάλογα με σημεία του Ημερολογίου, μα που έρχουνται σ' αντίφαση μ' αυτά. Θ' αναφέρω εδώ μόνο την άλωση της Θεσσαλονίκης. Το Minus την ορίζει το Μάρτη, όπως και το Χρονικό του Αναγνώστη. Το Majus τον Απρίλη. Άλλες πάλι έχουν σχέση με φαινόμενα μετεωρολογικά. Και για να πάρει κανείς μιαν ιδέα απ' τα θέματα που πρόσθεσαν δεν έχει παρά να συμβουλευτεί πρόχειρα τον πίνακα με τα θέματα αυτά, όπως τον δημοσιέυει ο Τζάνης Παπαδόπουλος στον 1 τόμο του Μεγάλου Χρονικού που εξέδωκε[2].

Στο τέλος όλες αυτές οι προσθήκες κατάστρεψαν την εσωτερική ενότητα του Ημερολογίου, ώστε να χάσει τον ατομικό του χαραχτήρα, τη γλωσσική του ομοιογένεια και το ενιαίο του ύφος. Έτσι έφυγε απ' τη μέση κι ο ίδιος ο Φραντζής με τον απέραντο σεβασμό του στους Παλαιολόγους. Κι ακόμα μεγάλωσε κι ο όγκος του, ώστε το έργο που διαμόρφωσαν τώρα να 'ναι ένα μεγαλύτερο (majus όχι magnus) Χρονικό απ' το Ημερολόγιο που το 'παν Minus κι έτσι τώρα με τ' όνομα του Φραντζή έχουμε δυο Χρονικά.

Όσοι, γενικά, έχουν ασχοληθεί με το έργο του Φραντζή, πιστεύουν πως το Majus ξεκίνησε απ' το Minus και πως με τις λογής λογής προσθήκες πήρε τη μορφή που έχει σήμερα. Και για να το εξηγήσουν αυτό, δέχουνται πως ο ίδιος ο Φραντζής ξαναδούλεψε αργότερα το Ημερολόγιό του και το πλούτισε και με άλλες αναμνήσεις του[3].

Μα πρώτα πρώτα, όπως είπαμε παραπάνω, οι προσθήκες στο Minus δε μπορούν να 'χουν σχέση με το πρώτο του περιεχόμενο. Γιατι αυτές δεν είναι ούτε βιώματα ούτε αναμνήσεις του Φραντζή. Γιαυτό λοιπόν γεννιέται το ρώτημα:ένας Φραντζής, γέρος πια, κατατσακισμένος από μια τόσο έντονη διπλωματική, στρατιωτική και κοινωνική δραστηριότητα ολάκερης ζωής, όταν αποτραβιέται στην Κέρκυρα, γιανα ξεκουράσει εδώ τις τελευταίες μέρες της ζωής του, είχε τις απαραίτητες πνευματικές του δυνάμεις και το κουράγιο να καταπιαστεί με το

Ημερολόγιό του, γιανα το κάμει τί; Να προσθέσει τόσες και τόσες άλλες ειδήσεις που δεν είχαν καμιά σχέση με τη ζωή του; Και θα μπορούσε ο ίδιος ο Φραντζής να νοθέψει το Ημερολόγιό του, που το' θρεφε ολάκερη ζωή με τα πιο ξεχωριστά περιστατικά του και το φύλαγε με τόση στοργή;

Του κάκου λοιπόν πασκίζουμε να συνδέσουμε τα Χρονικά Minus και Majus μεταξύ τους και να υποστηρίξουμε πως και τα δυο τους είναι έργα του Φραντζή[5].

Με τη μορφή αυτή ωστόσο το Majus μας δίνει ακόμα και δυο άλλες είδησες για την άλωση της Θεσσαλονίκης: η μια είναι πως ο Ανδρόνικος είχε πουλήσει τη Θεσσαλονίκη στους Βενετσιάνους για πενήντα χιλιάδες χρυσά δουκάτα (260, 23-24)[4]· η άλλη πως, όταν το Μάρτη του 1430 οι Τούρκοι πολιορκούσαν τη Θεσσαλονίκη, ο αυτοκράτορας της Κωσταντινούπολης *Ιωάννης Ζ΄* ο Παλαιολόγος έστειλε ανθρώπους του στον Τούρκο σουλτάνο Μουράτ Β΄ και του παραπονέθηκε για την πολιορκία αυτή. Κι ο Μουράτ τότες του απάντησε πως η Θεσσαλονίκη δεν ήτανε πια των Βυζαντινών, μα των Βενετσιάνων, αφού τους την είχε πουλήσει ο δεσπότης της Ανδρόνικος (268, 18-28). Προσθέτει, τέλος, πως οι Τούρκοι πήραν τη Θεσσαλονίκη τον Απρίλη του 1430, ενώ, όπως λέει το Minus και βεβαιώνει κι ο Αναγνώστης, την πήραν το Μάρτη της ίδιας χρονιάς (298, 29-30).

΄Ενα άλλο ρώτημα που γεννιέται πάλι είναι: πώς γίνεται το Majus, ένα έργο που το 'χουν δουλέψει περισσότεροι διασκευαστές, να 'χει για συγγραφέα του το Γ. Φραντζή, αφού αυτός έγραψε μόνο το Minus σαν Ημερολόγιό του;

Αυτό έχει την αιτία του στο γεγονός πως οι Μελισσηνοί, που είναι οι βασικότεροι διασκευαστές του Minus, κοντά στους άλλους λόγους που είχαν, γιανα διασκευάσουν το minus, είχαν σοβαρούς λόγους στο διασκευασμένο έργο να φυλάξουν και τ' όνομα του Φραντζή, ακόμα και για την υστεροφημία τους[5].

΄Οπως βλέπουμε λοιπόν και το Χρονικό Majus είναι σαν όλα τ' άλλα Χρονικά της εποχής αυτής, όπως είναι, ας πούμε, η «Ιστορία πολιτική Κωνσταντινουπόλεως», το Βιβλίον Ιστορικόν του Δωροθέου Μονεμβασιάς κ. ά.

## β) Μετάφραση του κειμένου

Το Μάρτη μήνα λοιπόν κι ο σουλτάνος Μουράτ [Β΄] πήρε τη Θεσσαλονίκη απ' τους Βενετσιάνους με πόλεμο.
(Minus, ΄Εκδ. Grecu σ. 48, 21-22)

Το μήνα Μάρτη λοιπόν κι ο σουλτάνος Μουράτ [Β΄] άρχισε να πολιορκεί τη Θεσσαλονίκη που την είχαν οι Βενετσιάνοι.
(Majus, έκδ. Grecu, σ. 298, 18-19)

Κι έτσι τον Απρίλη μήνα της ίδιας χρονιάς [1429] πήρε τη θαυμαστή Θεσσαλονίκη ο σουλτάνος [Μουράτ Β΄] με πόλεμο.
(Majus, έκδ. Grecu, σ. 298, 29-30)

## Σημειώσεις

1. Για τη ζωή και το έργο του Φραντζή βλ. *Παπαδόπουλος Ι.Β*, Georgii Phrantzae Chronicon, vol. I, Lipsiae 1935. Πβ. και *Ι.Β. Παπαδόπουλος*, Αι περί του Γεωργίου Φραντζή Διατριβαί, επιμέλεια: *Λαμψίδης Οδ.* Αθήνα 1957. *Grecu. Yas. Georgios Sphrantzes*, Memorii 1401-1477, Bucuresti 1966. Στη συνέχεια όλες οι παραπομπές στην έκδοση αυτή. Για το επίθετο του Γ. Φραντζή βλ. *Τσάρας Γ.*, Σφραντζής, Φιαλίτης ή Φραντζής; «Βυζαντινά» 9, 1977, 123-139.

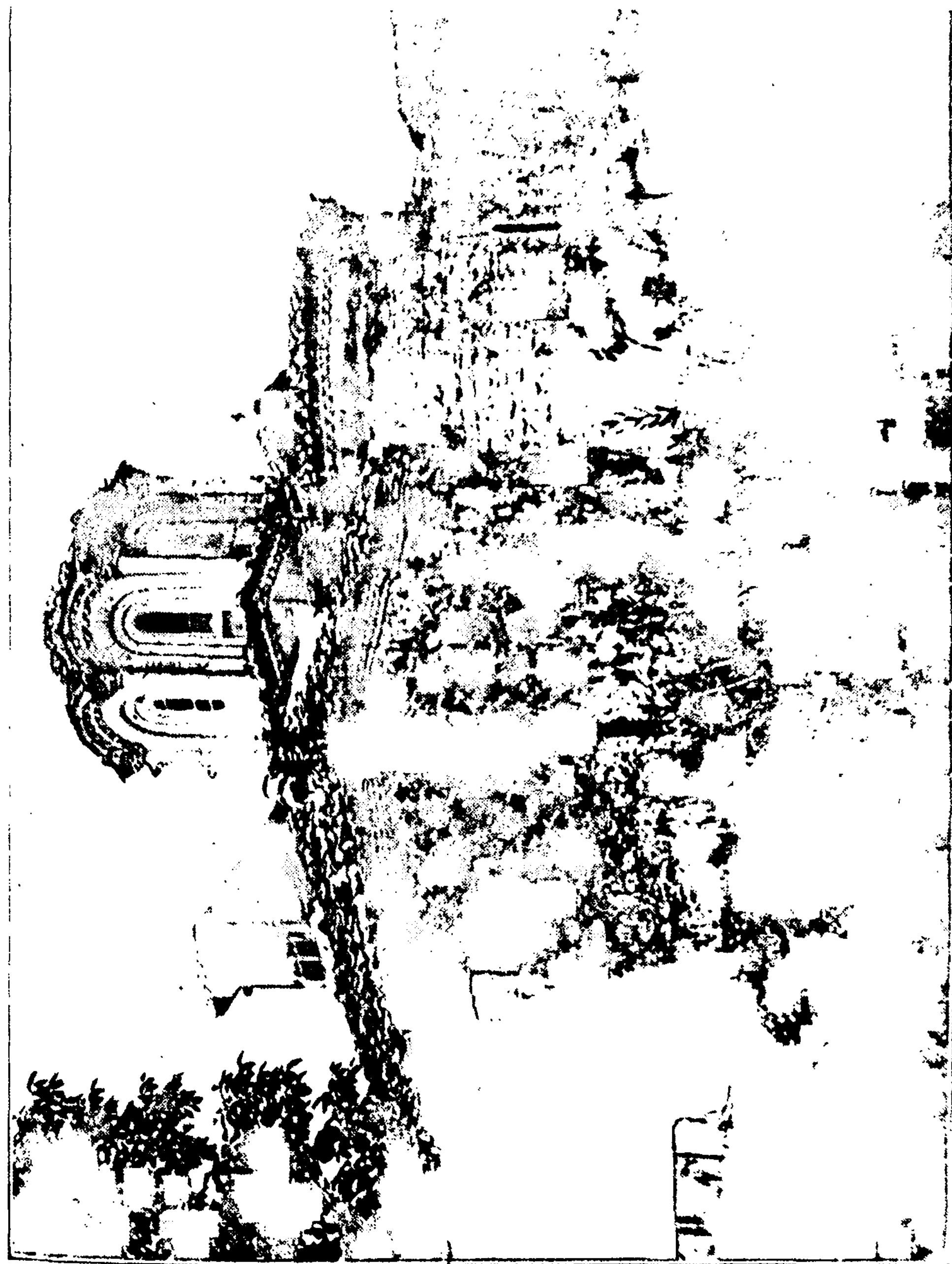
2. *Paradopulos*, Chromicon σ. 1-3, Πίναξ του παρόντος Χρονικού (C. Anbros P 24 Sup., F 1²-4²)

3. *Χασιώτης Γ.*, Μακάριος, Θεόδωρος και Νικηφόρος οι Μελισσηνοί (Μελισσουργοί) (16ος και 17ος αιώνας), Θεσσαλονίκη 1966, σ. 171-182. Τσάρας Γ. Σφραντζής, σ. 132-133

΄Αλλο ζήτημα, βέβαια, αν μέσα στο Majus είναι χυμένο κι όλο το Minus, αφού αυτό στάθηκε η βάση του.

4. *Τσάρας Γ.*, Η Θεσσαλονίκη από τους Βυζαντινούς στους Βενετσιάνους 87-123. Balfour, Symeon, σ. 39, 7-17.

5. Μα και μόνο πως το Minus καταγίνεται μόνο με την περίοδο 1401-1477 είναι μιαν άλλη απόδειξη πως το Χρονικό Minus είναι το προσωπικό Ημερολόγιο του Φραντζή. Για το γενεαλογικό δέντρο των Μελισσηνών βλ. *Χασιώτης*, Μακάριος, σ. 47, σημ. 1.



## 5. Λαόνικος Χαλκοκονδύλης

**α) Εισαγωγικά.** Ένας άλλος ιστορικός που μίλησε στο έργο του και για την τελευταία αυτήν άλωση της Θεσσαλονίκης είναι κι ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης.

Ο Χαλκοκονδύλης γεννήθηκε στην Αθήνα κι ήταν απ' τα πρώτα της τζάκια[1]. Ο πατέρας του Γεώργιος Χαλκοκονδύλης, επειδή μάλωσε με τους χωροδεσπότες Φράγκους της Αθήνας, βρέθηκε στην ανάγκη να φύγει απ' αυτήν και να εγκατασταθεί προσωρινά στο Μυστρά, στην πρωτεύουσα του Δεσποτάτου του Μοριά, όπου μπήκε στη διπλωματική υπηρεσία της Αυλής του[2].

Την εποχή αυτή ο Μιστράς ήτανε το ανώτερο πνευματικό και καλλιτεχνικό κέντρο του Μοριά, όπου κυριαρχούσαν τα προοδευτικά κηρύγματά του Γ. Γεμιστού-Πλήθωνα[3]. Εδώ ο μικρός τότε Λαονικός Χαλκοκονδύλης , μέσα στον πνευματικό κύκλο του Γεμιστού-Πλήθωνα θεμέλιωσε τη γερή κλασική του μόρφωση με τους αρχαίους Έλληνες και τους Λατίνους συγγραφείς κι απόσωσε την ψυχοπνευματική του συγκρότηση. Ίσως κιόλας απ' τις συζητήσεις μέσα στον κύκλο αυτόν να εμπνεύστηκε ο Χαλκοκονδύλης και την ιδέα να δώσει μιαν ιστορική σύνθεση της εποχής του, μα όσο γινόταν σε παγκόσμια κλίμακα -επιμνησόμεθα δε και περί άλλων των κατά την οικουμένην γενομένων-, όπως τη ζωντάνευαν στη φαντασία του τα νέα ιδεολογικά ρεύματα, που έφταναν στο Μιστρά απ' την Ιταλία. Στην Αθήνα γύρισε στα 1458, όταν την πήραν οι Τούρκοι[4].

Ο Χαλκοκονδύλης δηλαδή ζει σε μιαν εποχή που είχαν αρχίσει να γίνουνται βαθιά τραντάγματα στο υπόστρωμα της μεσαιωνικής κοινωνίας και τ' αφτί του άρπαζε πολλά μηνύματα των καιρών του. Κι ήταν αυτά τα μηνύματα πολλά. Στα παράλια της Νότιας Ιταλίας είχαν ξεφυτρώσει κάποιες Δημοκρατίες. Στη

Θεσσαλονίκη η Επανάσταση των Ζηλωτών (1342-1349) είχε χαράξει οριστικά το πέρασμά της και ο απόηχός της πρέπει να είχε φτάσει και στα δικά του τ' αφτιά. Πάλι στη Θεσσαλονίκη και στο Άγιον Όρος έχουμε το αντιπνευματικό και αντιδραστικότατο Κίνημα των Ησυχαστών, που ωστόσο φέρνει κι αυτό άλλα ξυπνήματα. Ταυτόχρονα όμως έχουμε και την ανάπτυξη της τεχνικής με τις τόσες εφευρέσεις της, που κορώνα τους, για την εποχή αυτή, είναι η *ναυτική πυξίδα*. Ακολουθούν ύστερα καταποδιαστά τα ταξίδια στις άγνωστες χώρες της Ασίας, της Αφρικής και των ωκεανών που στο τέλος του αιώνα του (ο Χαλκοκονδύλης πέθανε στα 1490) θ' ανακαλύψουν, μαζί με άλλους τόπους, και την Αμερική.

Μέσα λοιπόν σε μια τέτοιαν εποχή, γιανα γράψει την ιστορία του ο Χαλκοκονδύλης, βρέθηκε μπροστά σε πολλά προβλήματα. Δεν είναι μόνο τα μηνύματα των νέων καιρών, που , όπως κι αν είναι, τον επηρέαζαν και του αναστάτωσαν την παραδοσιακή του αντίληψη για την ιστοριογραφία, ούτε βέβαια και τα συμπεράσματά του απ' τις καταχτήσεις των Τούρκων, που στα χρόνια του δεν είχαν καταλύσει μόνο και τα τελευταία απομεινάρια που εξουσίαζε πια το Βυζάντιο (Κωσταντινούπολη 1453, Μοριάς 1458, Τραπεζούντα 1461), μα κόντευε να καταλύσουν και όλα τα Βαλκανικά κράτη.΄Ολ' αυτά, φυσικά, έχουν παίξει έναν ρόλο καθοριστικό για τον προβληματισμό του μπροστά στο ιστορικό του έργο, που θα καταπιανότανε να γράψει. Γιαυτό και δεν είναι έτσι, της τύχης, ν' αντικρύσει τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του μ' ένα μάτι άλλο απ' ότι τ' αντίκριζαν οι προηγουμένοί του βυζαντινοί ιστορικοί. Το γεγονός πως το έργο του το θεμελιώνει με κέντρο την τούρκικη ιστορία και όχι με την ιστορία του Βυζαντίου, όπως ίσως να είχε κατανού, όταν πρωτοσκέφτηκε να το καταπιαστεί, δείχνει πως δεν είχε μείνει ανεπηρέαστος απ' το πολιτικό κλίμα της εποχής του. Είχε καταλάβει καλά πια πως τώρα άνοιγε μια νέα σελίδα στην ιστορία με παγκόσμιο χαραχτήρα.

Γιαυτό και χρειάστηκε να μιλήσει, εξόν απ' τους Τούρκους και για άλλους λαούς της Ασίας, μα και της Αφρικής και της

Ευρώπης. Έτσι όμως το έργο του, αγκαλιάζοντας όλο το γνωστό κόσμο της εποχής του, έπαιρνε μιαν ασυνήθιστη καθολικότητα, ώστε η ιστορία του να γίνει μια παγκόσμια ιστορία, όπως θα τη λέγαμε σήμερα. Ωστόσο ένα τέτοιο αγώνισμα δεν ήταν εύκολο για την εποχή του.

Ποιες λοιπόν ήτανε οι ιστορικές πηγές, απ' όπου ο Χαλκοκονδύλης πήρε το σχετικό του υλικό; Γι' αυτές μιλάει ο ίδιος: Ήτανε, λέει, πρώτα πρώτα όλα τα βιώματά του· «οις τε αυτός παρεγενόμην θεασάμενος» (Ι, σ. 2, στ. 7-8) κι όσα άκουσε: «επιθόμεθα ακοή» (Ι, σ. 3, στ. 13). Μα και όσα άκουσε από κείνους που έζησαν τα πράματα ή τ' άκουσαν: «των κατά τον βίον οις ες επί θέαν τε και ακοήν αφιγμένων (Ι, σ. 1, στ. 1-2), «έτι παρά των τα αμείνω φρονούντων εδόκουν πυθέσθαι περί αυτών» (Ι, σ. 2, στ. 9-10). Πηγές του ήταν ακόμα κι οι αρχαίοι Έλληνες ή και ξένοι γεωγράφοι, μα και συγκαιρινοί του Ευρωπαίοι ταξιδιώτες. Γιαυτό κι είναι πολύ πιθανό πως την εποχή αυτή είχαν αρχίσει να κυκλοφορούν και βιβλία με ταξίδια.

Μιαν άλλη πλούσια σημαντική πηγή από ιστορικές ειδήσεις για το Χαλκοκονδύλη στάθηκε και η διπλωματική θέση του πατέρα του Γεωργίου Χαλκοκονδύλη στην Αυλη του Μιστρά. Και όχι μόνο αυτό. Απ' τον πατέρα του πρέπει να γνωρίστηκε με τους ξένους διπλωμάτες που υπηρετούσαν στην Αυλή του Μιστρά, όπως και με διπλωματικές αποστολές που περνούσαν απ' αυτήν. Πληροφορίες έχει πάρει ο Χαλκοκονδύλης και από διάφορους σοφούς της Ευρώπης με την αλληλογραφία του, που ένας τους πρέπει να ήτανε κι ο ξάδερφός του Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, γνωστός ουμανιστής, που δίδασκε στην Ιταλία.

Το έργο του δε μιλάει για ταξίδια του φανερά. Ένας λόγιος όμως και ιστορικός σαν το Λαόνικο Χαλκοκονδύλη, πρέπει να έχει ταξιδέψει, όπως κι αν είναι, τουλάχιστο στην Ιταλία, κατά το συνήθιο των λόγιων της εποχής. Έπειτα εκεί, εξόν απ' τον ξάδερφό του, είχε και συγγενείς και φίλους Αθηναίους. Δεν τον είδαμε όμως ούτε να διδάσκει σε κάποιαν ανώτερη Σχολή ούτε να τον μεταχειριστούν σε κάποια βιβλιοθήκη ούτε τ' όνομά του συναντούμε πουθενά στην Ιταλία. Αυτό ίσως, γιατί το περασμά

του δεν κράτησε πολύ.

Υπάρχει ωστόσο και κάποιο ιστορικό στοιχείο στο τμήμα της ιστορίας του με την άλωση της Θεσσαλονίκης που πρώτα αυτός το μεταχειρίστηκε και που μόνο στην Ιταλία, στη Βενετιά, θα μπορούσε να το 'χει μάθει: είναι η είδηση πως ο δεσπότης Ανδρόνικος πούλησε τη Θεσσαλονίκη στους Βενετσιάνους και την πούλησε για κάτι ψιλοπράματα[6]. Η είδηση αυτή δεν είναι, βέβαια, μιαν απόδειξη, είναι όμως μιαν ένδειξη που έχει σχέση με ταξίδι του στην Ιταλία και είναι πειστική.

Όλ' αυτά λοιπόν, δείχνουν πώς μπόρεσε να μαζέψει το ιστορικό του υλικό ο Χαλκοκονδύλης, γιανα γράψει την ιστορία του. Το υλικό αυτό που έχει μπροστά του τώρα το δούλεψε και το διαμόρφωσε κάτου απ' την επίδραση του Ηρόδοτου, που μιμήθηκε την τεχνική του γραψίματός του, και του Θουκυδίδη που προσπάθησε να μιμηθεί τη γλώσσα του[7]. Η δουλική μίμηση όμως των δυο αυτών ιστορικών είναι ένα βαρύ χαλινάρι για την ελευθερία της σκέψης του πάνω στο υλικό του που τον δένει ασφυχτικά στα πρότυπά του κι αυτό είναι μιαν αδυναμία του φανερή. Μιαν άλλη αδυναμία του είναι πως, επειδή στην εποχή του η εθνολογία ήταν ακόμα κάτι άγνωστο, συχνά δε μπορούσε να ξεχωρίσει τα ονόματα φυλών και εθνών, όταν βρισκόταν στην ανάγκη να μιλήσει γι' αυτά και του ήταν άγνωστα· ωστόσο εκείνο που καταλαβαίνει κανείς αμέσως, μόλις αρχίσει να μελετάει το έργο του, είναι πως έχει να κάμει μ' έναν ιστορικό που δεν είναι ούτε Βυζαντινός ούτε Νεοέλληνας και που το έργο του σημαδεύει το πέρασμα σε μιαν άλλη, άγνωστη εποχή ως τώρα, μα πολύ σημαντική, που τη γεμίζουν πλήθος αλλαγές, πως μηνάει κάτι καινούργιο. Γιαυτό και απ' την άποψη αυτή το έργο του Χαλκοκονδύλη είναι μοναδικό.

## β) Μετάφραση του κειμένου

**1)** Στον Ανδρόνικο, άντρα ξεχωριστό, μα ύστερα, βέβαια, απ' τον αυτοκράτορα Ιωάννη, έδωσε να κυβερνάει τη Θεσσαλονίκη· αυτός, αφού έζησε κάμποσα χρόνια, αρρώστησε από λέπρα και πούλησε τη Θεσσαλονίκη στους Βενετσιάνους, επειδή η πολιτεία δε μπορούσε να φυλαχτεί από μόνη της και βρισκόταν πια στα κακά της χάλια. Κι επειδή πάλι είχαν βρει σωστό οι Θεσσαλονικιοί πως έτσι θα 'ναι καλύτερα και για τους ίδιους και για την πολιτεία, την πούλησε στους Βενετσιάνους για ψιλοπράματα. Ύστερα ο Ανδρόνικος πήγε στην Πελοπόννησο στον αδερφό του και ζούσε στη Μαντίνεια της Λακωνικής, ώσπου τον έριξε πια ολότελα κάτω η αρρώστια του και πέθανε.

(Το κείμενο: Χαλκοκονδύλης, Ι., σ. 193, στ. 3-13)

**2.** Τη Θέρμη (Θεσσαλονίκη) ωστόσο της Μακεδονίας την πούλησαν στους Βενετσιάνους, γιατί πίστευαν πως δεν έπρεπε να την παραδώσουν στο Μουράτ, που βγήκε νικητής. Κι αληθινά, ο Μουράτ ύστερα τράβηξε ενάντια στην πολιτεία κι άρχισε να την πολιορκεί με όλα του τα δυνατά και να κουβαλεί μηχανές για το κάστρο. Όμως με κανένα τρόπο δεν τα κατάφερνε να την πάρει. Τότες, όπως λένε, συνεννοείται με τους Θεσσαλονικιούς για προδοσιά και γιαυτό άρχισαν αυτοί ν' ανοίγουν λαγούμια κάτω από τα σπίτια κατά τα έξω, μα τους πήραν μυρουδιά οι Βενετσιάνοι[8]. Αυτοί, που έσκαβαν, πήδησαν απ' το κάστρο και πήγαν στο στρατόπεδο του Μουράτ. Ωστόσο ο Μουράτ ύστερα, μόλις χτύπησε την πολιτεία απ' την Ακρόπολη, την πήρε με τη βία και τη σκλάβωσε. Οι Τούρκοι, όπως μαθαίνω, ανέβηκαν στο κάστρο, πήδησαν μέσα και τους ακολούθησαν κι άλλοι· η πολιτεία έπεσε και τους την έδωσε ο σουλτάνος, γιανα τη λεηλατήσουν. Έμαθα ακόμα πως, σαν πήρε την πολιτεία, ο Μουράτ σε κανένα Θεσσαλονικιό δε χαρίστηκε. Ώστε μπορώ να πιστεύω πως με προδοσιά τους σκλάβωσε. Η συμφορά αυτή των Ελλήνων στάθηκε η μεγαλύτερή τους και δεν είναι μικρότερη από καμιάν άλλη πρωτυτερινή τους. Τους άντρες της πολιτείας, μια και τους σκλάβωσαν, τους έσερναν στην Ανατολή και στην

Ευρώπη και τους πούλησαν. Η φρουρά των Βενετσιάνων πάλι, που ήτανε μέσα, μόλις κατάλαβε πως έπεσε πια η πολιτεία, άρχισε να φεύγει τρεχάτη κατά τη θάλασσα και τις γαλέρες, μπήκε μέσα σ' όσες έτυχε νά 'ν' εκει κι έφυγε αμέσως. Αυτή λοιπόν την ελληνική πολιτεία, που ήτανε μεγάλη και πλούσια, την πήρε ο Μουράτ κι άφησε στους δικούς του να εγκαταστήσουν Τούρκους απ' τα περίχωρα .

## Σημειώσεις

1. *Καμπούρογλου Δ.*, (το κείμενο: Χαλκοκονδύλης, II, σ. 13,23-14.25). Οι Χαλκοκονδύλαι, Αθήνα 1926, 104-171. *Grecu V.*, Laonic Chalcocondyl, Βουκουρέστι 1958, μετάφραση με εισαγωγή και σχόλια στα Ρουμάνικα. Εδώ και όλη η παλιότερη σχετική βιβλιογραφία.

2. *Ζακυθηνός Διονν.-Μαλτέζου Χρύσα,* Le Despotat grec de Morée, τ., I, Vie et institutions, London 1975, τ. II, Histoire politique, London 1975.

3. *Ζακυθηνός-Μαλτέζου,* Le Despotat, τ. II, σ. 320-337. Για την πολύ πλούσια βιβλιογραφία, ελληνική και ξενόγλωσση, για το έργο του Γεωργίου Γεμιστού-Πλήθωνα στου *Νικολάου Θ.*, Αι περί Πολιτείας και Δικαίου ιδέαι του Γ. Πλήθωνος-Γεμιστού, Θεσσαλονίκη (Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών) 1974.

4. *Καμπούρογλου,* Οι Χαλκοκονδύλαι, 130

5. Την είδηση πως ο δεσπότης Ανδρόνικος πούλησε τη Θεσσαλονίκη στους Βενετσιάνους τη βρίσκουμε στο πρώτο τμήμα της Ιστορίας του που αφιερώνει ο Χαλκοκονδύλης για την άλωση της Θεσσαλονίκης I, 193, στ. 3-13. Βλ. και *Τσάρας Γ.*, Η Θεσσαλονίκη από τους Βυζαντινούς στους Βενετσιάνους 87-123. *Ο ίδιος,* La fin d¨ Andronic Paleòlogued, ernier despote de Thessalonique, Revue des Études Sud-Est Européennes, 3, 1965, 419-432.

6. Ο Χαλκοκονδύλης , γιανα δικαιολογηθεί που μεταχειρίστηκε τη γλώσσα του Θουκυδίδη στο ιστορικό του έργο, λέει: «ελληνική φωνή ταύτα διέξιμεν, επεί η γε των Ελλήνων φωνή πολλαχή ανά την οικουμένην διέσπαρται και συχναίς εγκαταμέμεικται» (I, 2, 12-14).

7. Η πληροφορία του Χαλκοκονδύλη πως τάχα Θεσσαλονικιοί προδότες πολεμούσαν ν' ανοίξουν λαγούμια μέσ' απ' τα σπίτια ως έξω απ' τα κάστρα, για να μπουν οι Τούρκοι, μα τους πήραν είδηση οι Βενετσιάνοι και τους κυνήγησαν, δεν είναι σωστή. Ο Αναγνώστης, αντίθετα, μας πληροφορεί πως τα λαγούμια αυτά,

που ήταν κιόλας και πολλά, τ' άνοιξαν οι Τούρκοι απ' έξω (Αναγνώστης 38, 4-5). Το ίδιο βεβαιώνει κι ο Βενετσιάνος ιστορικός Marco Sanuto, όπως μας πληροφορεί ο Zinkeisen (1, σ. 564, σημ. 1). Αυτό θέλησαν να εφαρμόσουν οι Τούρκοι και στην Κωσταντινούπολη το καλοκαίρι του 1422, όταν προσπάθησαν να την πάρουν, όπως διηγιέται ο Κανανός (Βλ. *Κανανός Ιωάννης*, μαζί με το *Γεώργιο Φραντζή* και τον *Ιωάννη Αναγνώστη*, έκδ. Βόννης, 463, 2-8 και 14-18. Πβ. και Λάμπρος Σπ. Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά, τ. Γ΄ Αθήνα 1930, 216 και 177). Όμως αυτό πρέπει να το εφάρμοζαν όλοι οι κατακτητές, όταν προσπαθούσαν να πάρουν μια πολιτεία ταμπουρωμένη με κάστρο.

*8.* Ο Χαλκοκονδύλης διηγήθηκε την άλωση της Θεσσαλονίκης, δίχως να 'χει κατανού ούτε το Χρονικό τον Αναγνώστη ούτε την ιστορία του Δούκα. Απ' όσα γράφει φαίνεται καθαρά πως δεν είχε κατανού ούτε και καμιάν άλλη γραφτή ιστορική πηγή. Βασίστηκε σε αδέσποτες φήμες που μπορούσανε να 'χουν πέραση και για κάθε άλλη πολιτεία που θα βρισκότανε στη θέση της Θεσσαλονίκης. Τη διηγήθηκε δηλαδή, όπως την είχε ακουστά. Γιαυτό κι έγραψε και τόσο λίγα. Στις λίγες γραμμές του κειμένου του γι' αυτήν αναγκάστηκε να μεταχειριστεί πέντε φορές εκφράσεις σαν τούτες δω: «όπως λένε», «όπως έχω ακουστά», «όπως μαθαίνω», κ. ά, που μαρτυρούν τις σοβαρές του αμφιβολίες για όσα διηγιέται. Τη διηγήθηκε όμως γιατ' ήταν ένα πολύ σημαντικό γεγονός στην Ιστορία του Βυζαντίου. Ο Χαλκοκονδύλης ωστόσο μας έδωσε πρώτος την πληροφορία πως ο Ανδρόνικος πούλησε τη Θεσσαλονίκη στους Βενετσιάνους για κάτι ψιλοπράματα.

# II. ΧΡΟΝΙΚΑ

## Α. Τούρκικα.

### 1. Ασίκ πασά Ζαντέ

α) **Εισαγωγικά.** Για την άλωση της Θεσσαλονίκης υπάρχουν και μερικά Χρονικά. Δυο απ' αυτά είναι ελληνικά και όλα τ' άλλα είναι τούρκικα. Ο Αβραάμ Ν. Παπάζογλου που μας δίνει την πληροφορία αυτή σημειώνει οχτώ Χρονικά τούρκικα[1]. Απ' αυτά ένα είναι του Ασίκ Πασά Ζαντέ (ή Ντερβίς Αχμέτ Ασικί ή Σεΐχ Αχμέτ) με τον τίτλο *Χρονικό της δυναστείας του Οζμάν*, που το υπουργείο Παιδείας της Τουρκίας το δημοσίεψε στην Κωσταντινούπολη στα 1915 σαν *Ιστορία.*

Όπως διηγιέται στον Πρόλογο του Χρονικού του ο ίδιος ο Ασίκ Πασά Ζαντέ, σύμφωνα με παλιά τούρκικη συνήθεια να δίνει την αυτοβιογραφία του σ' αυτόν ο χρονικογράφος, γεννήθηκε στην κωμόπολη Ελβάν Τσελεμπί της Αμάσειας του Πόντου στα 803 (1401)[2]. Το Χρονικό του όμως, από 166 κεφάλαια, άρχισε να το γράφει μόλις στα 889 (1484), σε μιαν ηλικία δηλαδή πολύ προχωρημένη κι είναι φυσικό τα περιστατικά της ζωής του που θέλησε να ιστορίσει να 'ναι κάπως ξεθωριασμένα[3]. Ένα απ' τα περιστατικά αυτά που διηγιέται είναι και η άλωση της Θεσσαλονίκης στα 1430. Οι είδησες ωστόσο που μας δίνει γι' αυτήν είναι και αξιόπιστες και αξιόλογες, γιατι θυμίζουν και τον Αναγνώστη και το Δούκα και τους επαληθεύουν.

## β) Μετάφραση του Χρονικού

### «Πώς έπεσε η Θεσσαλονίκη»

Μια μέρα ο σουλτάνος Μουράτ Χαν Γαζί ρώτησε τους βεζίρηδές του: «Αυτή η πολιτεία που τη λένε Σαλονίκη είναι κοντά ή μακριά;

Οι βεζίρηδες απάντησαν: «Σουλτάνε μας, απ' τις Σέρρες ως εκεί η μεγαλειότητά σου θα χρειαστεί να ταξιδέψει τέσσερις μέρες».

Ο σουλτάνος είπε: «Τί περιμένετε τότες; Εμπρός, ετοιμάστε τα όπλα σας για εκστρατεία!».

Ετοίμασαν αμέσως τα κανόνια και τις πολεμικές μηχανές, έφεραν και καράβια απ' την Καλλίπολη και διαλάλησαν πως έχουν να κάμουν με πόλεμο για την πίστη τους. Ύστερα ξεκίνησαν, αραδιάστηκαν αντίκρυ στα κάστρα της Σαλονίκης κι όρμησαν απάνω της. Απ' τα γύρω της μέρη ήρθαν πολλοί γαζήδες, γιανα πολεμήσουν. Πολέμησαν παλικαρίσια πολλές μέρες.

Τέλος, ο σουλτάνος είπε: «Ε, πασιάδες, φροντίστε να πέσει το κάστρο!».

Ο γιος του Εβρενός Αλί μπέις είπε: «Δοξασμένε σουλτάνε μου· η πολιορκία αυτή παραείναι κουραστική· γιανα πέσει το κάστρο, σουλτάνε μου, χρειάζεται να δώσεις το λεύτερο να κάμουμε γιάγμα».

Κι ο σουλτάνος Μουράτ Χαν Γαζί διαλάλησε: «Καλά, λεύτερο το γιάγμα».

Όταν άκουσαν οι γαζήδες αυτά τα λόγια, κουβάλησαν από παντού σκάλες κι άρχισαν το γιουρούσι· ούτε ανάσα, δεν άφησαν τους γκιαούρηδες, να πάρουν· ορμούσαν και ξαναορμούσαν και πήραν το κάστρο με τη χάρη του Αλλάχ, του παντοδύναμου.

Οι γαζήδες κολύμπησαν στο γιάγμα και πήραν σκλάβους πολλούς· Το γιάγμα ήταν απίστευτο. Τα σπίτια της πολιτείας που τώρα ήταν άδεια τα 'δωσαν για δικά τους σ' όσους θέλησαν να μείνουν μόνοι τους εκεί. Πήραν και τον πληθυσμό απ' τα Γιανιτσά και τον κουβάλησαν στη Σαλονίκη. Εγκαταστάθηκαν

εδώ κι έτσι η μητρόπολη της απιστίας έγινε μητρόπολη του Ισλάμ.

Όταν ταχτοποίησε πια ολότελα τη νεοκερδισμένη πολιτεία, ο σουλτάνος Μουράτ Χαν Γαζί είπε: «Ε, γαζήδες· δεν υπάρχει πιο μεγάλη ευτυχία για τους γαζήδες αν διαγουμήσουν ένα κάστρο και με τη δύναμη του σπαθιού τους φέρουν τους ειδωλολάτρες στο Ισλάμ! Λοιπόν, ένιωσα τόσο μεγάλη χαρά μ' αυτήν την εκστρατεία, που, αν θέλει ο Αλλάχ, σκέφτομαι να ξανακάμω μαζί σας γρήγορα ακόμα μιά».

(Τώρα ο Μουράτ έβαλε στο νου του το Μοριά και την Ουγγαρία).

Αυτήν τη νίκη την κέρδισε ο Μουράτ Χαν Γαζί, ο σουλτάνος των υπερασπιστών της πίστης στα 833 [=1429-1430] της Εγίρας[4].

## Σημειώσεις

1. *Παπάζογλου Αβρ.*Η Θεσσαλονίκη κατά τον Μάιο του 1821, «Μακεδονικά» 1, 1940, σ. 420, σημ. 3.

2. Για τη ζωή και το έργο του βλ. *Παπάζογλου Αβρ.* Μωάμεθ Β΄, ο Πορθητής, κατά τον ιστορικό Ασίκ Πασά Ζαντέ, ΕΕΒΣ 16, 1940, σ. 211-216

3. *Παπάζογλου,* Μωάμεθ Β΄ ο Πορθητής, σ. 213

4. Η μετάφραση στα Γερμανικά είναι του *Richard F. Kreutel,* Von Hirtenzelt zur Hohen Pforte, Wien 1959, σ. 164-165 (κεφ. 105).

## 2. Χαϊρουλάχ

α) **Εισαγωγικά.** Ο *Αβρ. Παπάζογλου* στη μελέτη του «Η Θεσσαλονίκη κατά τον Μάιο του 1821» («Μακεδονικά» 1, 1940, 417-428) δημοσίεψε και το Οδοιπορικό (Σεγιαχατναμέ) του *Χαϊρουλάχ ίμπν Σινασή Μεχμέτ Αγά* απ' το χειρόγραφο 4371, σ. 10-24, της βιβλιοθήκης του Τοπ-Καπού της Κωσταντινούπολης. Στο Οδοιπορικό του αυτό ο Χαϊρουλάχ μιλάει και για την τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης του 1430. Κρίνοντας λοιπόν ο Παπάζογλου την προσφορά του Χαϊρουλάχ στην άλωση αυτή γράφει: «Από το κομμάτι αυτό φαίνεται πως ο συγγραφέας είχεν υπόψη του την «Ιστορία του *Ασίκ Πασά Ζαντέ*, όπου (έκδ. Υπουργ. Παιδείας Τουρκίας, Κωνσταντινούπολη 1915,σ. 118) συναντούμε το ιστορικό της άλωσης της Θεσσαλονίκης από τον Μουράτ, έτσι όπως το παραθέτει κι ο ίδιος, δηλαδή ο Χαϊρουλάχ. («Μακεδονικά» 1, 1940, 422, σημ. 1). Μ' άλλα λόγια ο Χαϊρουλλάχ δεν προσφέρει τίποτε νέο στην άλωση της Θεσσαλονίκης, γιατι αυτά τα γενικά που λέει τα ξέρουμε καλύτερα απ' τον *Αναγνώστη* και το *Δούκα* κι είναι ανάλογα με όσα διηγιέται ο *Ασίκ Πασά Ζαντέ.*

Ο Χαϊρουλάχ όμως, επειδή ήθελε να ευχαριστήσει το σουλτάνο της εποχής αυτής, που τον έστειλε *μολά*, δηλαδή ανώτατο δικαστή στη Θεσσαλονίκη, του έγραψε κοντά στα άλλα, και για την άλωση της Θεσσαλονίκης του 1430. Πηγές του όμως για τη διήγησή του αυτή πρέπει να μεταχειρίστηκε την Ιστορία του Ζαντέ, μπορεί όμως μ' αυτήν και κάποιαν άλλη, γιατί αρχίζει τη σχετική του διήγηση με τη φράση: «γράφουν οι παλιές ιστορίες».΄Επειτα μιλάει και για τους χριστιανικούς ναούς που πήραν οι Τούρκοι και τους έκαμαν τζαμιά. Ο Ζαντέ δε μιλάει για τους ναούς. Γιαυτό και η είδηση αυτή του *Χαϊρουλάχ* μπορεί να έχει

σχέση με την δική του εποχή. Μα, όπως ξέρουμε, τους περισσότερους ναούς της Θεσσαλονίκης τους πήραν οι Τούρκοι ύστερ' απ' το 16ο αιώνα, όταν είχε μεγαλώσει πια ο τούρκικος πληθυσμός της Θεσσαλονίκης και χρειάζουνταν περισσότερα τζαμιά[1].

## β) Το Οδοιπορικό του Χαϊρουλάχ

«Μια μέρα», γράφουν οι παλιές ιστορίες, «ο Σουλτάνος Μουράτ Χαν ρώτησε τους βεζύρηδες του: «Είναι πολύ μακρυά η Θεσσαλονίκη;». Κι αυτοί του απάντησαν: «Είναι τρεις μέρες από τις Σέρρες». Τότε ο Βασιλιάς μας ο ένδοξος ξεσηκώθηκε κι είπε: «Γιατί στεκόμαστε λοιπόν; Βιαστήτε να ετοιμάστε την έφοδό μας». Πάνω σ' αυτό μάζεψαν τηλεβόλα και μπάλες , καλέσανε τα πλοία από την Καλλίπολη, κρούσανε τα τύμπανα κι ετοιμάστηκαν για εκστρατεία. Προχώρησαν και φτάσανε μπροστά στο φρούριο της Θεσσαλονίκης, ενώ ταυτόχρονα είχαν φτάσει εκεί κι άλλοι πολεμιστές δικοί μας από τα γύρω χωριά.΄Αρχισαν να χτυπούν, να πολεμούν και κράτησε μέρες πολλές ο αγώνας.΄Ομως το φρούριο δεν έπεφτε. Τότε ο Σουλτάνος στράφηκε στους βεζήρηδες και φώναξε: «Γιαυτό ήρθαμε εδώ λοιπόν; Γιανα χτυπιόμαστε άδικα; Το φρούριο πρέπει να πέσει και να μπούμε όπως όπως στην πολιτεία». Πάνω σ' αυτό, ο Εβρενός ογλού Αλή Βέης είπε: «΄Ενδοξε Σουλτάνε, μονάχα αν υποσχεθείς στους στρατιώτες, πως θα μπορέσουνε να λεηλατήσουν την πολιτεία, μονάχα τότε θα πέσει το φρούριο. Και ξέρε το». Κι ο Βασιλιάς, χωρίς καν να πολυσκεφτεί, διάταξε: «΄Εμπρος παλικάρια μου. Το φρούριο είναι δικό σας. Γιάγμα...(Λεηλασία)».΄Ετσι, μόλις πήραν την είδηση τούτη οι πολεμιστές, όρμησαν με λύσσα πάνω στο φρούριο, έφεραν σκάλες, κατόρθωσαν να μπουν μέσα και σε λίγο τόχαν στα χέρια τους. Ξεχύθηκαν τότε σαν σίφουνας μέσα στην πολιτεία και λεηλάτησαν τα σπίτια και τα πάντα. Αιχμαλώτισαν τους άπιστους, μοίρασαν τα ερημωμένα σπίτια των άπιστων στους μουσουλμάνους και μετέφεραν τον πληθυσμό Γιανιτσών εδώ. Μπήκαν στις εκκλησιές των απίστων και τις έκαναν τζαμιά. Κι είναι από τότε, που η θρησκεία μας απόχτησε τα περίλαμπρα

τζαμιά Εσκί Τζουμά (Αχειροποίητος - Αγία Παρασκευή), Καζαντζιλάρ (Παναγία Χαλκέων), Αγία Σοφία, Γιακούπ πασά (Αγία Αικατερίνη), Κασιμιέ (Άγιος Δημήτριος), Ισχακιέ (Άγιος Παντελεήμων), Σογούκ - Σου (Άγιοι Απόστολοι), Ορτάτς εφέντης (Άγιος Γεώργιος), κι άλλα πολλά, μικρά και μεγάλα. Έτσι η άπιστη αυτή πολιτεία, στα 833 εγ. (1430) άλλαξε σ' έναν επίγειο μουσουλμανικό παράδεισο, χάρη στην γενναιότητα και την ανδρεία του ένδοξου Σουλτάνου μας και προγόνου Σου Μουράτ Χαν Β΄[2].

## Σημειώσεις

1. *Δημητριάδης* Τ. :ογραφία της Θεσσαλονίκης, 287-333.

2. *Παπάζογλου Αβρ.*, Η Θεσσαλονίκη κατά τον Μάιο του 1821, «Μακεδονικά» 1, 1940, σ. 417-428. Πβ. και *Ασίκ Πασά Ζαντέ,* Χρονικό, μετάφραση στα γερμανικά του *Richard Fr. Kreutel* Wien 1959, σ. 164-165.

# Β΄. Ελληνικά

## 1. Δωροθέου, Αρχιεπισκόπου Μονεμβασίας, Βιβλίον Ιστορικόν

**α) Εισαγωγικά.** Ειδήσεις για την τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης έχουμε και από κάποια Χρονικά απ' τα χρόνια της τουρκοκρατίας. Απ' αυτά δυο είναι ελληνικά και άλλα δυο τούρκικα. Το αρχαιότερο απ' τα δυο ελληνικά είναι το Χρονικό του Αρχιεπίσκοπου Μονεμβασιάς Δωρόθεου με τον τίτλο που το βλέπουμε παραπάνω[1].

Βιογραφικές είδησες για το συγγραφέα του Χρονικού δεν έχουμε. Μερικοί κιόλας πιστεύουν πως το έργο δεν είναι δικό του και στηρίζουν τη γνώμη τους αυτή στο γεγονός πως, στον Επισκοπικό Κατάλογο της Αρχιεπισκοπής Μονεμβασίας με τις αναγραφές των αρχιεπισκόπων, στα 1631 δεν υπήρξε Αρχιεπίσκοπος Δωρόθεος.΄Ενα δεύτερο επιχείρημα είναι πως κανένα απ' τα σαρανταπέντε περίπου χειρόγραφα του Χρονικού δεν έχει όνομα συγγραφέα[2].

Δεν έχω κατανού ούτε την τόσο πλούσια χειρόγραφη παράδοση του Χρονικού, μα ούτε και μου πέφτει λόγος να καταπιαστώ με τα σχετικά του προβλήματα. Το μελέτησα για άλλο σκοπό.

Ωστόσο έχουμ' ένα Χρονικό με τον τίτλο *Βιβλίον Ιστορικόν* και συγγραφέα το *Δωρόθεο, Αρχιεπίσκοπο Μονεμβασίας. Η* πρώτη του έκδοση στα 1631.΄Εχει σημασία ακόμα πως απ' τη στιγμή που κυκλοφόρησε η πρώτη του έκδοση ως την τελευταία του ανατύπωση στα 1818, (που μεταχειρίστηκα), αναγνώστες και αγοραστές του ήξεραν το Χρονικό για έργο του Δωρόθεου αυτού.΄Ετσι ήτανε πια καθιερωμένο.

Το έργο, όπως ξέρουμε, κυκλοφορούσε χειρόγραφο από χέρι σε χέρι σε πολλά αντίγραφα. Έτσι όμως ο κάθε αναγνώστης του μπορούσε να προσθέτει κι αυτός κάτι που το νόμιζε απαραίτητο για τη φώτιση του Γένους, άλλο να το διορθώνει ή μπορούσε και να παραλείπει κάτι, όταν το αντέγραφε, για να 'χει κι ένα δικό του αντίγραφο. Όλοι αυτοί λοιπόν είναι και οι συγγραφείς του, όπως μαρτυρούν και τα διαφορετικά ιστορικά περιστατικά που το συνθέτουν με το προσωπικό γράψιμο του καθένας τους. Ενώ δηλαδή, όπως βλέπουμε, το Χρονικό είν' ένα έργο ομαδικό, κανένας τους ωστόσο απ' τους τόσους συγγραφείς του δε φιλοδόξησε να προσθέσει τ' όνομά του.

Αν λοιπόν δεν ήτανε συγγραφέας του Χρονικού ο Δωροθέος, πώς βρέθηκε, απ' την πρώτη του κιόλας έκδοση, τ' όνομά του σ' αυτό;[3]

Το γεγονός πως στους Επισκοπικούς Καταλόγους της Μονεμβασιάς, γύρω στα 1631, δεν υπήρξε Αρχιεπίσκοπός της Δωρόθεος, δεν είναι και απόδειξη πως δεν υπήρξε, στ' αλήθεια, Αρχιεπίσκοπος Μονεμβασιάς με τ' όνομ' αυτό. Ανθρώπινα έργα κι οι Επισκοπικοί Κατάλογοι έχουν κι αυτοί τα σφάλματά τους είτε αθέλητα καμιά φορά, είτε θεληματικά τις περισσότερες. Αυτό βεβαιώνουν τα σχετικά κείμενα και η πείρα. Όταν ωστόσο ένα έργο κυκλοφορεί τυπωμένο με τ' όνομα του συγγραφέα του, που προσθέτει και τον επαγγελματικό του τίτλο, δε χρειάζεται άλλη βεβαίωση. Έπειτα δε βρέθηκε και κάποιος συγγραφέας, που να το αμφισβητήσει αυτό, μόλις κυκλοφόρησε.

Να υποθέσουμε πάλι πως ο τυπογράφος μόνος του πήρε το πρώτο χειρόγραφο με το Χρονικό, που του έτυχε απ' τα τόσα αδέσποτα και το τύπωσε με συγγραφέα το Δωρόθεο, τον Αρχιεπίσκοπο Μονεμβασίας, δε μπορούμε. Είναι, αντίθετα, πολύ φυσικό, μια και συγγραφέας του τυπωμένου Χρονικού είναι ο Δωρόθεος, ο ίδιος να πήγε στο τυπογραφείο το διασκευασμένο χειρόγραφο, ο ίδιος να παρακολούθησε την έκδοσή του κι ο ίδιος να πλήρωσε τα έξοδα της έκδοσης[4]. Γιαυτό και το επιχείρημα πως κανένα απ' τα χειρόγραφά του που υπάρχουν σήμερα δεν έχει όνομα συγγραφέα, δεν είναι σοβαρό αποδεικτικό στοιχείο πως

δεν είναι ο Δωρόθεος ο τελευταίος διασκευαστής του Χρονικού. 'Ισια ίσια που, επειδή δεν έγινε ακόμα καμιά κριτική έκδοση του κειμένου, γιανα βρούμε και το χειρόγραφο του Δωρόθεου, το ίδιο επιχείρημα στηρίζει ταυτόχρονα και τη γνώμη πως το έργο είναι δικό του[5].

Ποια είναι λοιπόν η προσφορά του Δωρόθεου στο Χρονικό, ώστε να πάρει τη μορφή που του δίνει η πρώτη του έκδοση; Την απάντηση εδώ θα τη δώσει μόνο το ίδιο το χειρόγραφο του Δωρόθεου που πρέπει να 'ναι διαφορετικό απ' όλα τα προηγούμενα. Μια πρώτη προσφορά λοιπόν του Δωρόθεου που μπορούμε να δεχτούμε είναι ο τίτλος του Χρονικού: *Βιβλίον Ιστορικόν*. Δική του είναι κι η επεξήγηση που ακολουθεί τον τίτλο, μια και καταπιάστηκε να εκλαϊκέψει το Χρονικό και το διασκεύασε μ' αυτόν το σκοπό και μ' αυτόν και το εξέδωσε. Εκείνο όμως που κάμνει εντύπωση και προσέχει αμέσως ο μελετητής του είναι το ενιαίο και παράξενο λαϊκό του ύφος από την αρχή ως το τέλος του. Αυτή είναι η σημαντικότερη προσφορά του Δωρόθεου στο Χρονικό, που δείχνει μιαν άλλη μορφή της διασκευής που έκαμε αυτός. 'Ετσι ο Δωρόθεος όχι μόνο πρέπει να πλούτισε κι αυτός το Χρονικό του και με άλλα ιστορικά περιστατικά, μα φαίνεται πως είχε και το χάρισμα του παραμυθά. Και το χάρισμα του αυτό είναι που έφερε το Χρονικό τόσο κοντά στην ψυχή του Λαού, ώστε να γίνει το πιο πολυδιαβασμένο βιβλίο του Γένους στα χρόνια της τουρκοκρατίας των δυο τελευταίων της αιώνων, όπως μαρτυρούν οι καταποδιαστές ανατυπώσεις του. Και να σκέφτεται κανείς πως απ' τις αρχές κιόλας του 18ου αιώνα είχαν αρχίσει να κυκλοφορούν τόσα και τόσα άλλα ιστορικά έργα και με πραγματικό ιστορικό περιεχόμενο. Φυσικά το πρόβλημα, ποιος είναι αυτός ο Δωρόθεος, ο τελευταίος διασκευαστής του Χρονικού, μένει.

Μιαν άλλη απορία είναι και τούτη: πού έχουν γράψει το Χρονικό του Δωρόθεου; Στη Βενετιά, μήπως μόνο το τύπωσαν ή και το 'χουν γράψει ή το 'χουν γράψει γενικότερα στην Ιταλία;

Ξέρουμε την εικόνα της Ελλάδας στους δυο πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας. Ο πληθυσμός της, άλλος είχε τουρκέψει,

άλλος είχε φύγει κατά τα φραγκοκρατούμενα νησιά του Αιγαίου, πολύς είχε πάει στην Ιταλία και σ' άλλες χώρες της Δυτ. Ευρώπης και όσος έμεινε, ο περισσότερος, αποτραβήχτηκε στα βουνά, όπου ίδρυσε τις νέες του πατρίδες, ενώ στις πολιτείες είχε αραιώσει απελπιστικά[6]. Μέσα όμως σε μια τέτοια Ελλάδα δε μπορούμε να μιλήσουμε ούτε για σκολειά ούτε για λόγιους και πολύ λιγότερο, φυσικά, για πνευματικά δημιουργήματα, όποιας μορφής κι αν είναι. «Μόνον διά χρόνου προεφαίνοντο *ευάριθμοι λόγιοι* (η αραιογράφηση δική μου) ανά μέσον του Έθνους...κατά τους χρόνους εκείνους τους δεινούς τε και απαισίους» λέγει ο Κοραής[7].

Όταν τύπωσαν το Χρονικό του Δωρόθεου, αντίθετα, στην Ιταλία, οι ελληνικές παροικίες εκεί, βρίσκονταν στη μεγαλύτερη τους οικονομική προκοπή κι η πνευματική τους ανάπτυξη ζούσε τις καλύτερές της ώρες[8]. Η έρευνα κιόλας για τις πηγές του Χρονικού έχει αποδείξει πως για τη σύνθεσή του έχουν εκμεταλλευτεί και ανάλογα Ιταλικά Χρονικά και τα συμπεράσματά τους δείχνουν τη στενή σχέση του Χρονικού του Δωρόθεου με την Ιταλία[9].

Έχουμε ωστόσο και ένδειξες σοβαρές πως το' χουν συνθέσει στην Ιταλία. Σ' αυτό συναντούμε την είδηση πως ο Ανδρόνικος πούλησε τη Θεσσαλονίκη στους Βενετσιάνους για πενήντα χιλιάδες (50.000) χρυσά φλουριά. Την είδηση όμως αυτή την αναφέρνει ολόιδια κι ο Μακάριος Μελισσηνός, Αρχιεπίσκοπος Μονεμβασιάς κι αυτός, στο Μεγάλο Χρονικό (Majus) του Φραντζή, που το σχετικό του τμήμα, όπως έχει αποδείξει ο βυζαντινολόγοςς Καθηγητής Τζανής Παπαδόπουλος, το 'χει διασκευάσει με διάφορες παρεμβολές (interpolations) ο ίδιος[10]. Την είδηση αυτή ο Μακάριος Μελισσηνός πρέπει να την έχει πάρει στη Βενετιά το Μάρτη του 1575, που τον συναντούμε εδώ, και να την έχει προσθέσει στο Χρονικό του Φραντζή, όπως δέχεται ο Καθηγητής Γιάννης Χασιώτης, κάπου στα έβγα της ίδιας χρονιάς[11]. Ο Μακάριος Μελισσηνός δεν είχε κανένα ειδικό ενδιαφέρο, γιανα μάθει πώς πέρασε η Θεσσαλονίκη απ' τους Βυζαντινούς στους Βενετσιάνους. Επειδή όμως την είδηση την

είχε κι ο Χαλκοκονδύλης, πως ο Ανδρόνικος πούλησε τη Θεσσαλονίκη «ου πολλού τινος», ο Μακάριος την αποσώνει τώρα, βεβαιώνοντάς μας πως την πούλησε «δια χρυσίνους χιλιάδας πεντήκοντα». Και μεταχειρίστηκε το Χαλκοκονδύλη, γιανα δώσει έτσι μεγαλύτερο κύρος στο Χρονικό (Majus) του Φραντζή, που το διασκεύασε, γιατι έτσι υπηρετούσε καλύτερα τους οικογενειακούς του σκοπούς[12].

Η είδηση λοιπόν πως ο Ανδρόνικος πούλησε τη Θεσσαλονίκη στους Βενετσιάνους, πρέπει να βγήκε απ' τη Βενετιά, αφού η αγοραπωλησία της έγινε ανάμεσα στη Βενετσιάνικη Γερουσία και στον Ανδρόνικο. Γιαυτό κι είναι πολύ πιθανό πως την είδηση από δω την πήρε κι ο Χαλκοκονδύλης είτε περνώντας απ' τη Βενετιά είτε απ' τον πρωτοξάδερφό του Δημ. Χαλκοκονδύλη. Μόνο που την πήρε κάπως αόριστα.

Φαίνεται πως, μόλις κυκλοφόρησε το διασκευασμένο Χρονικό του Φραντζή, που τώρα το 'παν Μεγάλο (Majus) η είδηση πως ο Ανδρόνικος πούλησε τη Θεσσαλονίκη για πενήντα χιλιάδες χρυσά φλουριά (βενέτικα), ήτανε πια συγκεκριμένη και φάνηκε πιο υπεύθυνη. Γιαυτό και πρέπει να διαδόθηκε πια σ' όλες τις ελληνικές παροικίες της Ιταλίας με το τόσο ζωηρό τους ενδιαφέρο για νέα απ' την Ελλάδα. Απ' το Μεγάλο Χρονικό (Majus) του Φραντζή πρέπει να την έχουν πάρει και στο Χρονικό του Δωρόθεου. Ξέρουμε πως οι πρώτοι χρονολογημένοι κώδικες του Χρονικού (Majus) του Φραντζή είναι απ' τα 1577 και 1578[13]. Αν λοιπόν είχαμε και το αρχαιότερο χρονολογημένο χειρόγραφο του Χρονικού του Δωρόθεου, θα μαθαίναμε και ποιος απ' τους δυο αντέγραψε τον άλλο. Μα τα συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα πως ο Μακάριος πέρασε απ' τη Βενετιά το Μάρτη του 1575 και πως διασκεύασε το Χρονικό του Φραντζή κατά τα έβγα της ίδιας χρονιάς, πείθουν πως το Χρονικό του Δωρόθεου αντέγραψε το Χρονικό του Φραντζή.

Οι ενδείξεις λοιπόν αυτές, η καθεμιά με τον τρόπο της, δείχνουν πως το Χρονικό του Δωρόθεου το 'χουν συνθέσει στην Ιταλία. Μα και στη συνέχεια των ειδήσεων για τον Ανδρόνικο, απ' τη στιγμή που πούλησε τη Θεσσαλονίκη κι έφυγε, όπως και για

την άλωσή της με προδοσιά, κόβοντάς της το νερό, πρέπει να την έχουν προσθέσει στην Ιταλία. Αυτά είναι *ευρήματα*, που μόνο εκεί θα μπορούσαν να τα σκαρώσουν.

Στην Ιταλία έχουν συνθέσει όχι μόνο ανώνυμα Χρονικά, μα και ανώνυμες Μονωδίες. Θ' αναφέρω εδώ τις πέντε Μονωδίες για την άλωση της Θεσσαλονίκης[14]. Απ' αυτές μόνο μια Ιωάννου του Ευγενικού έχουν συνθέσει στο Βυζάντιο, γιατι ο Ευγενικός έζησε και πέθανε σ' αυτό, όπως θα ιδούμε στο τμήμα με τις Μονωδίες. Τις άλλες τέσσερις, όπως δείχνουν το περιεχόμενό τους, το πνεύμα τους και η γλώσσα τους, τις έχουν συνθέσει στην Ιταλία. Εδώ υπήρχαν και τα σχετικά βοηθήματα (τα βυζαντινά χειρόγραφα) και πολλοί Έλληνες λόγιοι και η ακμή των Ελληνικών Γραμμάτων. Στις ελληνικές παροικίες λοιπόν της Ιταλίας πρέπει ν' αναζητήσουμε και τους συγγραφείς του Χρονικού του Δωρόθεου.

Το Χρονικό λοιπόν του Δωροθέου είναι μιαν Ιστορική Ανθολογία, που την έχουν συνθέσει τους δυο πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας «εκ διαφόρων ακριβών ιστορικών», μα και τις έχουν μεταφράσει «εις την κοινήν γλώτταν», όπως λέει η επεξήγηση κάτου απ' τον τίτλο του. Έχουν προσθέσει όμως και διάφορες παραδόσεις, που έχουν σχέση μόνο με τον προφορικό το λόγο, όπως το βεβαιώνουν αυτό και τα δυο τα τμήματα με την άλωση της Θεσσαλονίκης. Όπως βλέπουμε δηλαδή το ίδιο το Χρονικό δε βεβαιώνει μόνο πως οι συγγραφείς του ήτανε περισσότεροι, μα και πως, από διάφορες ενδείξεις του, τους συγγραφείς αυτούς πρέπει να τους αναζητήσουμε στην Ιταλία.

Για την άλωση της Θεσσαλονίκης το Χρονικό του Δωρόθεου μιλάει σε δυο μέρη. Στο πρώτο απ' αυτά (σ. 402-403 της έκδ. του 1818) λέει πως ο Ανδρόνικος, μόλις πούλησε τη Θεσσαλονίκη και πήρε τις πενήντα χιλιάδες χρυσά φλουριά (βενέτικα) , πολλά απ' αυτά τα σπατάλησε με τους φίλους του και μ' όσα του έμειναν πήγε στο Άγιον Όρος κι έγινε καλόγερος στο Μοναστήρι Βατοπέδι με τ' όνομα Αντώνιος Μοναχός. Ύστερα αγόρασε και χάρισε πολλά χτήματα στο Μοναστήρι αυτό και του έκαμε και

πολλά άλλα αφιερώματα, που τα αναφέρνει το Χρονικό ένα ένα. Δε μιλάει ωστόσο για κανένα είδος προδοσιά, όπως δε μιλάει και το Χρονικό του Φραντζή (Minus και Majus).

Στο τμήμα αυτό, από γλωσσική άποψη παρατηρούμε πολλές γραμματικές και συνταχτικές ιδιορυθμίες, που πρέπει να έχουν σχέση και με το αντίβολο που μεταχειρίστηκε ο συγγραφέας του και με τη γλωσσική του κατάρτιση.

## β) Το κείμενο του χρονικού

α. «Βασιλεύων δε ο Σουλτάν Μουράτ εις την Αδριανούπολιν και ο Κυρ Ιωάννης εις την Πόλιν είχαν φιλίαν. Όμως ηθέλησεν ο Σουλτάν Μουράτ να πολεμήσει την Θεσσαλονίκην και εμήνυσε του ο Βασιλεύς, ότι δεν είναι δίκαιον εις την αγάπην, οπού έχομεν να θελήσεις να πολεμήσεις την Θεσσαλονίκην. Αυτός απεκρίθη ότι εάν ήτον εδική σου δεν υπήγαινα, αμή αυτή είναι των Βενετίκων, δια τούτο υπαγαίνω και εάν θέλει ο Θεός την παίρνω. Οι Βενέτικοι την πήραν με τούτον τον τρόπον. Ο Μανουήλ Παλαιολόγος ο Βασιλεύς είχεν υιούς έξι, Ιωάννην, Θεόδωρον, Κωνσταντίνον, Ανδρόνικον, Δημήτριον και Θωμάν και έδωκέ τους τόπους εις ανάπαυσιν και του Ανδρονίκου έδωκε την Θεσσαλονίκην. Τούτος ησθένησε και ως είδε την καταδίκην οπού έπαθεν, εσυμβουλεύθη μωρώς και πουλεί τη Θεσσαλονίκην την περίφημον και θαυμαστήν δια φλωρία χιλιάδες πενήντα. Ωσάν τα επήρεν άλλα έφθειρε με τους φίλους, άλλα εις μωρίας και εκείνα οπού έμειναν επήρε τα και υπήγεν εις το Βατοπαίδι και έγινε Καλόγηρος και μετωνομάσθη Αντώνιος Μοναχός. Ηγόρασε και το Μετόχιον εις το Αλάδιαβα με πάσαν υπηρεσίαν και ηγόρασε και την χώραν οπού ήτον πλησίον του Μετοχίου και τα αφιέρωσεν εις το Μοναστήρι. Η Χώρα έδιδε το τέλος εις το Μοναστήρι και ευρίσκεται εως σήμερα εις το Βατοπαίδι. Αφιέρωσεν ένα Ποτήριον ίασπιν θαυμάσιον, αφιέρωσε ποτήριον έτερον κρυστάλλινον, βημόθυρα, ποδίαις δύο, η μια εις την εσωτέραν πύλην και η άλλη εις την εξωτέραν και έχει τους 24 Οίκους κεντητούς και γύρωθεν είναι όλοι οι Προφήται. Ακόμα αφιέρωσε και άλλα τίμια ιερά, τα

οποία φαίνονται ως την σήμερον πολύτιμα και θαυμαστά. Όμως ο Σουλτάν Μουράτ υπήγεν εις την Θεσσαλονίκην και επήρε την έτει 1440 από Χριστού και εφόνευσε πολλούς ότι δεν ήθελαν να προσκυνήσουν. Οι δε Βενέτικοι ήσαν ολίγοι και ως έμαθαν ότι έρχεται ο Τούρκος έφυγαν, μόνον οι τοπικοί Θεσσαλονικείς έπασχαν και τα όσα έπαθαν δεν δύναται τινάς να τα γράψει, τους φόρους και την αιχμαλωσίαν»
(*Δωροθέου Μονεμβασίας*, Βιβλίον Ιστορικόν, Βενετία 1818,σ. 402-403)

Το δεύτερο τμήμα με την άλωση, κοντά στα άλλα που έχει το πρώτο, προσθέτει και μια παράδοση για προδοσιά, μα διαφορετική απ' του Χαλκοκονδύλη. Η προδοσιά αυτή έχει σχέση με το κανάλι που έφερνε στη Θεσσαλονίκη το νερό απ' το Χορτιάτη. Λέει δηλαδή η παράδοση πως οι καλόγεροι του μοναστηριού των Βλατάδων ορμήνεψαν το σουλτάνο να κόψει το νερό της πολιτείας που ερχόταν απ' το βουνό Χορτιάτης και περνούσε δίπλα απ' το Μοναστήρι τους. Μα και το κόψιμο του νερού και το άνοιγμα λαγουμιών, είτε απ' έξω απ' το κάστρο για μέσα στην πολιτεία είτε μέσ' απ' την πολιτεία για έξω απ' το κάστρο, που λέει ο Χαλκοκονδύλης, είναι ένα πολύ παλιό και γνωστό μοτίβο προδοσιάς σε ανάλογες περιστάσεις. Ο σουλτάνος ωστόσο, συνεχίζει η παράδοση, άκουσε την ορμήνια τους, έκοψε το νερό αμέσως και η πολιτεία αναγκάστηκε να παραδοθεί απ' τη δίψα. Η παράδοση είναι φανερή· ο λαός μη μπορώντας να εξηγήσει αργότερα τα προνόμια που έδωσε ο Μουράτ στο Μοναστήρι, τα πήρε για «αργύρια της προδοσίας». Όμως για μια τριήμερη πολιορκία και για μια τρίωρη μάχη -εδώ ο αριθμός τρία είναι συμβολικός- δε χρειαζότανε να κόψουν το νερό οι Τούρκοι. Η Θεσσαλονίκη είχε πολλά νερά και τρεχούμενα και πηγαδήσια και δε μπορούσε να πέσει τόσο εύκολα από νερό[15]. Ξέρουμε όμως πως ανέκαθεν οι λειτουργοί του Υψίστου, σε ανάλογες περιστάσεις, είχανε πλούσια προνόμια, σ' όποια θρησκεία κι αν θήτευαν.

Στο τμήμα αυτό ακόμα και η τεχνική της διήγησης είναι διαφορετική απ' του πρώτου. Ο συγγραφέας του εδώ διηγιέται

όλα τα καθέκαστα πριν απ' την άλωση σε περισσότερες ενότητες με μια γλώσσα περισσότερο αναλυτική, πιο απλή και δεν αφήνει τίποτε, που να μην το εξηγήσει. Μα οι γλωσσικές διαφορές που παρουσιάζουν τα δυο τα τμήματα έχουν σχέση και με τις ιστορικές πηγές τους, προφορικές η γραφτές, που μεταχειρίστηκαν οι συγγραφείς τους, όπως, φυσικά, και με τις διαφορετικές πνευματικές τους ικανότητες. Ο συγγραφέας του δεύτερου τμήματος έχει περισσότερες ικανότητες απ' το συγγραφέα του πρώτου. Διαφορές παρουσιάζουν τα δυο τα τμήματα και στο χρό νο που έγινε η άλωση. Ο συγγραφέας του πρώτου την τοποθετεί στα 1440 και του δεύτερου στα 1540. Το λάθος εδώ είναι φανερό πως βρίσκεται ή στο άκουσμα ή στην αντιγραφή.

β. «Εβασίλευε δε ο Σουλτάν Μουράτης εις την Αδριανούπολιν και αυτός ο Κυρ Ιωάννης εις την Πόλιν, είχαν δε αγάπην και φιλίαν. Όμως ηβουλήθη αυτός ο Σουλτάν Μουράτης να υπάγει και να πολεμήσει την Θεσσαλονίκην. Ως το έμαθεν ο βασιλεύς του εμήνυσεν ότι δεν είναι δίκαιον εις την αγάπην οπού έχομεν να υπάγεις να πολεμήσεις την Θεσσαλονίκην. Αυτός απεκρίθη και του είπεν ότι αν ήτον εδική σου, δεν επήγαινα να την πολεμήσω, επειδή και είμεστεν ηγαπημένοι. Αμή δια να είναι των Βενετίκων, δια τούτο υπάγω, αν θέλει ο Θεός να την πάρω. Αλλ' ακούσετε πώς την επήραν οι Βενέτικοι. Ο βασιλεύς Μανουήλ ο Παλαιολόγος είχεν υιούς έξι: Ιωάννην, Κωνσταντίνον, Θεόδωρον, Ανδρόνικον, Δημήτριον και Θωμάν, εις τους οποίους εμοίρασε Κάστρη και Χώρας πολλάς δια να τρέφονται από αυτά και να τα ορίζουν. Του δε Ανδρονίκου έδωσε την Θεσσαλονίκην και τούτος ησθένησε και έγινε λωβός. Ως είδε την καταδίκην οπού του ήλθεν, εσυμβουλεύθη τους νέους του φίλους, τί να κάμει. Αυτοί δε του είπαν να την πουλήσει δια το να του την άφηκεν ο πατέρας του να την έχει κληρονομίαν, ωσάν άφηκε και άλλους τόπους των αλλωνών αδελφών αυτού και ωσάν την πουλήσει να πάρει τα φλωρία να υπάγει εις το Άγιον Όρος μέσα εις ένα Μοναστήριον. Έτσι ετελείωσε το έργο και επούλησε αυτήν την περίφημον και λαμπράν πόλιν Θεσσαλονίκην των Βενετίκων δια φλωρία χιλιάδες πενήντα. Ωσάν τα επήρε εχάλασε μερικά κακήν

κακώς μετά των φίλων αυτού, τα δε επίλοιπα επήρεν οπού του απέμειναν και επήγε εις το Άγιον Όρος, εις το Βατοπέδι, και εγίνη Καλόγερος και μετωνομάσθη Αντώνιος Μοναχός. Ωσάν επήγεν, ηγόρασε το Μετόχιον εις το Αδιάβα με όλα του και με πάσαν υπηρεσίαν. Ηγόρασε και την Χώραν οπού ήτον πλησίον του Μετοχίου τα οποία τα αφιέρωσε μετά το τέλος του του αυτού Μοναστηρίου. Το Μετόχιον αυτό είναι και ευρίσκεται και την σήμερον εις το Μοναστήριον. Έπειτα αφιέρωσεν ένα Ποτήριον, το οποίον είναι Ίασπις, λίθος εκλεκτός από τους δώδεκα λίθους, ο οποίος είναι ωφέλιμος, εις εκείνους οπού έχουν την επιληψίαν, δηλαδή τον σεληνιασμόν, ήγουν οπού τους πιάνει το γλυκύ τους και λαμβάνουν την υγείαν. Ακόμη αφιέρωσεν έτερον Ποτήριον-Κρατήρα και είναι κρύσταλλον αξιώτατον και τιμής πολλής. Ακόμη αφιέρωσε το Βημόθυρον οπού είναι εις το Καθολικόν, το οποίον έχει εις την μέσην χρυσούν αετόν κεντητόν και είναι κόκκινο μεταξωτόν και έχει εις τα τέσσερα μέρη τους τέσσαρας Ευαγγελιστάς χρυσούς. Ακόμη αφιέρωσε ποδίας δύο, αι οποίαι είναι εις τον νάρθηκα και εις την μίαν πόρταν είναι το φόρεμα το χρυσόν το βασιλικόν, εις την μίαν ποδίαν, και εις την δευτέραν πόρταν είναι η δευτέρα ποδία χρυσή και έχει τους εικοσιτέσσαρας Οίκους της Υπεραγίας Θεοτόκου και γύρωθεν είναι όλοι οι Προφήται κεντητοί με το χρυσάφι. Ακόμη αφιέρωσε και άλλα τίμια ιερά, ποδίαις Αγίων και Εικόνων, ιερές και καλύμματα οπού είναι και φαίνονται έως την σήμερον ωραιότατα και πολύτιμα.

«Όμως ο Σουλτάν Μουράτης επήγεν εις την Θεσσαλονίκην και επολέμησεν αυτήν και επήρε την εις τους 1540 από Χριστού Γεννήσεως και εφόνευσε πολλούς χριστιανούς, οι οποίοι δεν ήθελαν να τον προσκυνήσουν. Οι δε Βενέτικοι Φράγγοι ήσαν ολίγοι και ωσάν έμαθαν ότι πηγαίνει ο Τούρκος να τους πολεμήσει έφυγαν και μόνον οι εντόπιοι Θεσσαλονικαίοι όσα έπαθαν δεν δύναται τινάς να τα γράψη, τους πόνους και την αιχμαλωσίαν οπού έκαμαν εις αυτούς οι Τούρκοι. Ομοίως άλλα Κάστρη επήρε και εγύρισεν εις την Αδριανούπολιν, χρόνοι από Κτίσεως Κόσμου έξι χιλιάδες και εννεακόσιοι τριάντα επτά. Την Θεσσαλονίκην δεν εδύνετο ποτέ να την πάρη ο αυτός Σουλτάνος·

αμή ακούσετε πως την πήρε. Το νερόν, οπού έπιναν ο Λαός της Θεσσαλονίκης, ήρχετο από έξω από τόπον, οπού ελέγετο του Χορτάτζη με σωληνάρια και έμπαινεν από κάτω από την γην μέσα εις την Θεσσαλονίκην και ωσάν ήλθεν ο αυτός Σουλτάνος και την επολέμα, ήταν εις αδημονίαν μεγάλην, ότι δεν ημπόρειε να την πάρη· και έταξε χαρίσματα μεγάλα και δωρεάς, όποιος του δείξη να την πάρη. Ως έμαθαν τούτο οι Καλόγεροι του Μοναστηριού των Βλαντέων, οπού είναι το Μοναστήριόν τους μέσα εις την Θεσσαλονίκην, κάτωθεν από τον απάνω Γουλάν, μίαν νύκτα έγραψαν γράμμα και το έρριξαν από το Μοναστήριον έξω εις τον Σουλτάνον γράφοντες και λέγοντες έτσι· ότι ημείς οι δούλοι σου οι Καλόγεροι από το Μοναστήριον των Βλαντέων προσκυνούμεν την Αφεντίαν σου και δεόμεθα τον Θεόν να σε αξιώση να λάβης το Κάστρον τούτο το περίφημον και άλλα πολλά και να σε ιδούμεν και βασιλέα Κωνσταντινουπόλεως. Όμως δίνομεν σου είδησιν ότι, αν θέλης να πάρης το Κάστρον τούτο της Θεσσαλονίκης, στείλε από το φουσάτον σου ανθρώπους εις το Χορτάτζι, οπού έρχεται από εκεί το νερόν εδώ μέσα εις την Θεσσαλονίκην και κόψε το νερόν να μην τρέχη να πίνη ο Λαός και στανικώς τους θέλουν παραδοθή και να προσκυνήσουν.

Ως έλαβε το γράμμα ο Σουλτάνος εχάρηκε πολλά και της ώρας έκαμε το έργον και έστειλε και έκοψαν το νερόν και δεν έτρεχε να πηγαίνη μέσα εις το Κάστρο να πίνη ο Λαός· αμή ωσάν το έκοψεν, ήλθαν εις το τέλος να αποθάνουν από την δίψαν. Ως δε είδαν οι Θεσσαλονικαίοι ετούτο, εγνώρισαν ότι από είδησιν χριστιανών εγένετο και δεν ήλπιζαν από τους Καλογέρους και έκλαυσαν πολλά και εθρήνησαν και μη δυνάμενοι να υποφέρωσι την δίψαν επαραδόθησαν. Ως εμπήκε ο Σουλτάνος μέσα με τα φουσάτα του, ώρισε και εδιαγούμισαν το Κάστρον και τα πράματα, διατί ο Λαός στανικώς τους επαραδόθησαν· αλλ' εις το Μοναστήριον αυτό των Βλαντέων, οπού του επαράδωκαν το Κάστρον οι Καλόγεροι έστειλε Τζαούσην και εφύλαγεν αυτό να μη το διαγουμίσουν τα φουσάτα του, και όλον το Κάστρον εδιαγούμισαν, μόνον το Μοναστήριον έμεινε χωρίς πειρασμόν. Από τότε ωνομάσθη αυτό το Μοναστήριον του Τζαούση το

Μοναστήριον και λέγεται έως την σήμερον. Ωσάν ο Σουλτάνος έλαβε το Κάστρον έδωκε των Καλογέρων του Μοναστηρίου μεγάλας δωρεάς και χαρίσματα και έκαμεν αυτό ασύδοτον, να μη δίδη τίποτας διά τα πράγματα αυτού κανένα δικαίωμα αφεντικόν και έτσι διαφυλάγεται έως την σήμερον ο ορισμός, οπού έδωκεν ο αυτός Σουλτάνος του αυτού Μοναστηρίου»

(*Δωροθέου Μονεμβασίας*, Βιβλίον Ιστορικόν Βενετία 1818, σ. 490-492)

## Σημειώσεις

*1.* «Βιβλίον ιστορικόν περιέχον εν συνόψει διαφόρους και εξόχους ιστορίας, Αρχόμενον από Κτίσεως Κόσμου μέχρι της Αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως και επέκεινα, Συλλεχθέν μεν εκ διαφόρων ακριβών ιστορικών και εις την κοινήν γλώτταν μεταγλωττισθέν παρά του ιερωτάτου Μητροπολίτου Μονεμβασίας Κυρίου *Δωροθέου*, Βενετία 1631», Β΄ έκδ. 1637 (*Ζαχαριάδου Ελισ.*, Μια Ιταλική πηγή του ψευδο-Δωρόθεου για την ιστορία των Οθωμανών, «Πελοποννησιακά» 5, 1962, σ. 46, σημ. 1). «Βιβλίον Ιστορικόν περιέχον εν συνόψει διαφόρους και εξόχους ιστορίας, Αρχόμενον από Κτίσεως Κόσμου, μέχρι της Αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως, και των ακολούθων Σουλτάνων, Συλλεχθέν μεν εκ διαφόρων ακριβών ιστοριών και εις την κοινήν γλώτταν μεταφρασθέν παρά του Πανιερωτάτου Μητροπολίτου Μονεμβασίας Κυρίου *Δωροθέου*. Νυν δε μετατυπωθέν και διορθωθέν εν Βενετία παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίων 1818».

*2. Ζαχαριάδου Ελισ.*, Κριτική στο βιβλίο του *Δ. Οικονομίδη*, «Χρονογράφου του Δωροθέου» Τα Λαογραφικά, «Ελληνικά» 17, 1962, σ. 442, σημ. 1.

*3.* Ο Σάθας μας πληροφορεί πως «ο χρονογράφος του Δωροθέου εκδοθείς το πρώτον δαπάνη Ζώτου Τσιγαρά τω 1629-1630» (βλ. *Σάθας Κ.*,Νεοελληνική φιλολογία Αθήνα 1868, σ. 223). Στην έκδοση όμως του 1631, που είναι η πρώτη, δε βλέπουμε κάτι τέτοιο.

*4.* Για όλα τα προβλήματα του Χρονικού γενικά βλ. **Moravscik Gy.„ Byzantinoticrica**, 2η έκδ., τ. 1, 1958, σ. 412-413, όπου και όλη η παλιότερη βιβλιογραφία. Συστηματικά ασχολήθηκε τα τελευταία χρόνια με προβλήματα του Χρονικού του Δωρόθεου η *Ελισ. Ζαχαριάδου*: Βλ. 1. Μια Ιταλική πηγή του ψευδο-Δωρόθεου για την ιστορία των Οθωμανών, «Πελοποννησιακά» 5, 1962, 46-59· 2. *Η ίδια*, Κριτική για το έργο του Οικονομίδη Δ., «Χρονογράφου του Δωροθέου», Τα Λαογραφικά, «Ελληνικά» 17, 1962, 435-446· 3. *Η ίδια*, Η πατριαρχία Διονυσίου Β΄ σε μια παραλλαγή του Ψευδο-Δωρόθεου, «Θησαυρίσματα» 1, 1962, σ. 142-161. Φαίνεται ωστόσο πως θα χρειαστεί ακόμα πολλή φιλολογική και ιστορική έρευνα, όσο να φωτίσουμε το πρόβλημα *Δωροθέος, Αρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας*.

5. Ο *Λάμπρος* καυκήθηκε κιόλας πως πρώτος αυτός νομάτισε το Δωρόθεο σε ψευδο-Δωρόθεο. Και γιατί ψευδο-Δωρόθεο; Εμείς δε βρήκαμε ακόμα ποιος ήταν ο αληθινός Δωρόθεος, γιανα του κολλήσουμε το παρατσούκλι ψευδο-Δωρόθεος. Το γεγονός πως απ' την πρώτη του έκδοση (1631) ως την τελευταία (1818) το χρονικό έχει για συγγραφέα του το *Δωρόθεο*, τον αρχιεπίσκοπο Μονεμβασίας, είν' ένα επιχείρημα ισχυρό κι αμετακίνητο. Ούτε και μπορεί να υποστηρίξει κανείς πως είναι σοβαρή επιστημονική επίδοση -μόνο για μόδα μπορεί να το πάρει κανείς αυτό!- να πολεμούμε να βρούμε λαθεμένα τα ονόματα αρχαίων συγγραφέων και, κόβοντας τα απ' την ιστορική τους παράδοση, να θέλουμε τάχα να τα διορθώσουμε. Όταν ωστόσο τοποθετήσουμε με γνώση και με στόχαση τα ονόματα αυτά, δε θ' αποτολμήσουμε να κερδίσουμε την ανάλογη δόξα.

6. *Βακαλόπουλος Απ.* Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ. Β΄ (Τουρκοκρατία 1453-1660), Θεσσαλονίκη 1966, σ. 62-72 και 73-91

7. *Θερειανός Διον.* Αδαμάντιος Κοραής, τ. Α΄, Τεργέστη 1889, σ. 345-346.

8. *Τωμαδάκης Ν.* Αι Ελληνικαί Κοινότητες του εξωτερικού ως παράγων της Ελληνικής Επαναστάσεως, Αθηνά, 57, 1953, 3-19. Η σχετική βιβλιογραφία στις σ. 20-23. Για τις Κοινότητες της Ιταλίας βλ. σ. 21-28. Βλ. ακόμα: *Ξανδοπούλου - Κυριακού Αρτ,*. Η Ελληνική Κοινότητα της Βενετίας (1797-1866), Θεσσαλονίκη 1978, σ. 1-10. Γενικά για τις Ελληνικές Κοινότητες (παροικίες) του εξωτερικού στα χρόνια της τουρκοκρατίας, βλ. *Κορδάτος Γ.*, Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας, Α΄ Αθήνα 1957, 211-225.

9. *Ζαχαριάδου*, «Πελοποννησιακά» 5, 1962, 46

10. **B. Falier- Papadopoulos Jean,** Phrantzès est-il réelement l' auteur de la Grande Chroniqne qui poste son nom? «Bulletin de l' Institut Archéologique Bulgare, 9: «Actes du IV Congrès International des Études Byzantines, (Sofia, Sept. 1934) Sofia 19:5, 177-189. Πβ. και *Παπαδοπούλου Ι.* Αι περί του Γεωργίου Φραντζή Διατριβαί, επιμέλεια: *Λαμψίδης Οδ.*, Αθήνα 1957, 43-60

11. *Χασιώτης Γ.* Μακάριος, Θεόδωρος και Νικηφόρος Οι Μιλισσηνοί (Μελισσουργοί) (16ος-17ος αιών.), Θεσσαλονίκη 1966, 173.

12. *Χασιώτης*,Μακάριος, 172-173 και 175-176

13. *Χασιώτης*, Μακάριος, 173

14. *Λάμπρος Σπ.*, Τρεις ανέκδοτοι Μονωδίαι εις την υπό των Τούρκων άλωσιν της Θεσσαλονίκης ΝΕ, 5, 1908, 369.

15. **Tafrali O,** Topographie de Thessalonique, Paris 1913, σ. 115-119

# 2. Ιέραξ
# Χρονικόν
# «Δια την των Τούρκων βασιλείαν»

**α) Εισαγωγικά.** Ο Ιέραξ γεννήθηκε στην Κωσταντινούπολη γύρω στα 1530[1]. Σπούδαξε Φιλολογία και Νομικά και απ' το Γενάρη του 1565 ως το Σεπτέμβρη του 1608 τον βρίσκουμε Μέγα Λογοθέτη στο Οικουμενικό Πατριαρχείο[2]. Κατάγινε με την ποίηση και με μελέτες ιστορικές. Ένα απ' τα ποιητικά του έργα είναι και το ιστορικό ποίημα «Δια την των Τούρκων βασιλείαν» από 734 πολιτικούς (δεκαπεντασύλλαβους) στίχους. Το εξέδωκε ο *Σάθας* με τίτλο «Περί της των Τούρκων Βασιλείας»[3].

Ο Ιέραξ για την άλωση της Θεσσαλονίκης συμπύκνωσε στο ιστορικό του αυτό ποίημα ό,τι έχουν γράψει ο Αναγνώστης, ο Δούκας και ο Δωρόθεος. Του Δωρόθεου κιόλας πρέπει να μεταχειρίστηκε κάποιο χειρόγραφό του, γιατι το Χρονικό του το εξέδωκαν στα 1631, ενώ ο Ιέραξ πέθανε ύστερ' απ' τα 1606[4].

### β) Το κείμενο του Χρονικού

**«πλην βασιλεύων**[5] πόλεως ην ειρηνεύων Τούρκοις·
αλλ' ότ' ορμήν κατέμαθε κατά Θεσσαλονίκης,
πώς δράκων άλλα μελετά, άλλα συρίττει πάλιν,
μηνύει γράμμασιν αυτώ όρκων επιμνησθήναι,
και λόγων υποσχέσεων του μη επιλαθέσθαι
και συνθηκών συμφωνιών της ανοχής πολέμου.
Ο δε ανταπεκρίνατο· ει μεν αυτή η πόλις
ην εν Ρωμαίων ταις χερσίν, ουδείς παρήν ο λόγος,
οι δ' Ενετοί κατάρχουσι και ταύτην νυν κρατούσι,
λήψεσθαι ταύτην γίνωσκε ταχέως αφικνούμαι.

Ούτω μηνύει τάχιστα, δηλοί δια γραμμάτων
της Ρωμαΐδος κράτορι περί Θεσσαλονίκης.
Πώς δ' εν χερσί των Ενετών ην η Θεσσαλονίκη,
του Ανδρονίκου πώλησις εδούλωσε και ταύτην[6]
ος κύριος της πόλεως και αρχηγός υπάρχων,
οι Ενετοί βουλόμενοι ένεκεν εμπορίας
πόλεων την περιφανή ταύτην την πόλιν έχειν[7],
πεντήκοντα παρέχουσι χρυσίου χιλιάδας,
και πρίανταί γε εξ αυτού των Θετταλών το άστυ
και κύριοι εγένοντο, και αρχηγοί υστέρως·
αυτός δ' εις Όρος Άγιον τον Άθω αφικνείται,
και μοναχός εγένετο, τα μέλανα φορέσας[8].
Αφ' ου δε παρεγένετο σουλτάνος προς εκείνην,
και Θετταλούς εκύκλωσε τους όντας εν την πόλει,
ην απορία εν αυτῷ μεγίστη περί ταύτης·
ουδόλως γαρ ηδύνατο ελείν και εκπορθήσαι
το άστυ το περιφανές των Θετταλών το κλέος,
ηθύμει δε και ήσχαλλε κ' ετήχθετο μεγάλως.
Τότε τινές των μοναχών λέγω των ρακενδύτων
εκ των Βλατέων της μονής, εντός αυτού οικούντες,
κατέγραψαν, εδήλωσαν άπαντα τῳ σουλτάνῳ,
γράφουσι δε και λέγουσιν· ω κύριε σουλτάνε,
ως εί σοι έστι βουλητόν άρξαι Θεσσαλονίκης,
λαβείν και ταύτην και ημάς και πάντας τους εν πόλει,
τους υδροχόους έκκοψον σωλήνας Χορτιάτου[9]
δίψη πιεζομένων δε πάντων και απορία,
ακόντων τελεσθήσεται όπερ ποθείς γενέσθαι.
Όρος Χορτιάτης έστι δε κείμενον υπέρ ταύτης,
εξ ου τη πόλει άριστον ύδωρ ηδύ εισρέει.
Σουλτάνος ουν ακηκοώς τούτο, υπερησθείς τε
επιχειρεί ως εν ταυτῷ τῳ πράγματι και έργῳ,
ως την οδόν οι μοναχοί εδίδαξαν προς τούτον·
και ταύτην εχειρώσατο ως καλιάν στρουθίων,
ως ορταλίχων φωλεόν άνευ μητρός μεινάντων,
ήτοι αγάπης καθαράς μη ούσης εν τοις ένδον.

Τότε τζαούσην φύλακα καθίστησι φυλάττειν[10]
τους εν μονή μονάζοντας, προδώσαντας την πόλιν·
Τζαούσης δε την σήμερον αύτ' η μονή καλείται·
ίνα μηδείς εκ του στρατού τους μοναχούς ταράξει·
όθεν και ατελείς εισιν άχρι του νυν εκ Τούρκων,
το έργον μνημονεύοντες των μοναχών των πάλαι[11].
(στ. 338-388)

## Σημειώσεις

1. *Σάθας Κ.*, Νεοελληνική Φιλολογία, Αθήνα 1868, 202. *Πατρινέλης Χρ.*, Πατριαρχικά Γράμματα και άλλα έγγραφα και σημειώματα του ΙΕ-ΙΗ΄ αιώνος εκ του κώδικος του Ιέρακος, «Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου» 19, 1962, 184 σημ. 3. *Καμπούρογλου Δ.*, Ιστορία των Αθηναίων, Α΄ Αθήνα 1969, 132. *Στογιόγλου Γ.*, Η εν Θεσσαλονίκη Πατριαρχική Μονή των Βλατάδων, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 163-165.

2. Μέγας Λογοθέτης στα χρόνια τα βυζαντινά ήταν ο Υπουργός των Εξωτερικών. (*Στογιόγλου*, Μονή Βλατάδων, 163, σημ. 1).

3. *Σάθας Κ.*, «Μακεδονική Βιβλιοθήκη» τ. Α΄, Βενετία 1872, 243-268.

4. **Moravcsik Gy.** Zur Quellenfrage des histourschen Gedichtes von Hierax, BNJ [10], 1932-1934, 413-416. Πβ. και Byzantinitarcica τ. 1[2], 293.

5. *Ιωάννης Η΄*, ο Παλαιολόγος, αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1425-1428), γιος του Μανουήλ Β΄ του Παλαιολόγου και αδερφός του Ανδρόνικου Παλαιολόγου, του Δεσπότη της Θεσσαλονίκης.

6. *Τσάρας Γ.*, Η Θεσσαλονίκη από τους Βυζαντινούς στους Βενετσιάνους 85-122. Balfour, Symeon σ. 163-166

7. Οι Βενετσιάνοι αγόρασαν τη Θεσσαλονίκη, γιατι τους ήταν ένα πολύτιμο εμπορικό λιμάνι και μια επίσης πολύτιμη ναυτική βάση εδώ στο Βόρειο Αιγαίο.

8. Πβ. *Balfour, Symeon, Β* 15, 78-82

9. Για το κανάλι του νερού της Θεσσαλονίκης βλ. *Tafrali* Topographie, 115-119. Όταν πήραν οι Τούρκοι τη Θεσσαλονίκη, το περισσότερο νερό σ' αυτήν κατέβαινε απ' το Χορτιάτη, με κεντρικό ντεπόζιτο στο Εφταπύργιο. Απ' το ίδιο νερό με δικό της κανάλι έπαιρνε κι η Μονή Βλατάδων, μα μόνο όσο της χρειαζόταν. Δε μπορούμε λοιπόν να συνδέσουμε το νερό της πολιτείας με το λίγο νερό της Μονής, για να δικαιολογήσουμε την παράδοση της δίψας. Για το νερό της Μονής βλ. *Στογιόγλου* Η Μονή Βλατάδων, 52-56 και 162 κ.κ. *Δημητριάδης*, Τοπογραφία, 423-443.

*10.* Τη Μονή Βλατάδων, απ' τη στιγμή που οι Τούρκοι πήραν τη Θεσσαλονίκη, την ξέρουμε πια για Τσαούσ Μοναστήρι. Τη νομάτισαν έτσι, ίσως γιατι τον πρώτο καιρό εγκαταστάθηκε σ' αυτήν στρατ. διοικητής της Θεσσαλονίκης *Τσαούς-μπέης* (*Δημητριάδης*, τοπογραφία σ. 265. *Στογιόγλου*, Η Μονή των Βλατάδων σ. 69 κ.κ.)

*11.* Τα προνόμια που έδωσαν οι Τούρκοι στη Μονή Βλατάδων ήτανε μια πολιτική των Τούρκων απέναντι σ' όλα τα μοναστήρια, γιατι οι καλόγεροι ήτανε οι πιο φανατισμένοι φίλοι τους απ' το μίσος ενάντια στους Καθολικούς.

# III. ΜΟΝΩΔΙΕΣ

Για την άλωση της Θεσσαλονίκης υπάρχουν και πέντε Μονωδίες, δυο έμμετρες και τρεις σε λόγο πεζό[1]. Απ' τις πέντε αυτές μόνο μια είναι επώνυμη, Ιωάννου του Ευγενικού, κι είναι σε λόγο πεζό. Οι άλλες τέσσερις είναι ανώνυμες. Οι Μονωδίες δεν είναι ιστορικά κείμενα και δεν έχουν σκοπό να εκθέσουν ιστορικά γεγονότα. Θέλουν μόνο να εκφράσουν συναισθηματικά ένα ιστορικό γεγονός.

## Α. Μονωδίες έμμετρες

### 1. Η Μονωδία της Νεάπολης

**α) Εισαγωγικά.** Τη Μονωδία αυτή, από 227 στίχους σε δαχτυλικό εξάμετρο και με τίτλο «Μονωδία εις την Θεσσαλονίκην» τη συναντούμε σε κώδικα της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Νεάπολης[2]. Την άλωση της Θεσσαλονίκης ο συνθέτης της δεν την έχει δει, όπως θα φανεί παρακάτω, μα ούτε και κανένα σχετικό ιστορικό κείμενο διάβασε. Αυτό μαρτυρούν και οι αοριστίες και οι γενικότητες που μεταχειρίζεται και που θα μπορούσαν να έχουν πέραση για την άλωση και κάθε άλλης πολιτείας που βρέθηκε στη θέση της Θεσσαλονίκης. Αυτό βεβαιώνει κι η φροντίδα του τα ιστορικά στοιχεία που του λείπουν απ' το πραγματικό γεγονός να τ' αποσκεπάσει με άφθονο μυθολογικό στοιχείο που του πρόσφερνε η μελέτη των κλασικών συγγραφέων και η πρόοδο των κλασικών σπουδών τον καιρό που τη σύνθετε.

**β) Περίληψη της Μονωδίας.** Ο συνθέτης της Μονωδίας θρηνεί την πανάρχαιη και την πιο μεγάλη πολιτεία (=άστυ, στ. 2),

που βρίσκεται ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ασία (στ. 2-6 και 136-137), μα ύστερ' απ' την Νέα Ρώμη (στ. 7), δηλαδή ύστερ' από την Κωσταντινούπολη. Η *πρωτεύουσα του Φιλίππου* (στ. 11) - έτσι τη θέλει τη Θεσσαλονίκη ο συνθέτης- ποτέ άλλοτε δε δοκίμασε συμφορά σαν την τωρινή (στ. 11-14), που γιανα τη θρηνήσουν δε φτάνουν ούτε οι τραγικοί ποιητές, ούτε ο Όμηρος (στ. 78), ούτε ο Ορφέας, ούτε ο Θάμυρης (στ. 76-77).

Την πολιτεία αυτή τη φύλαγε ο Αϊ-Δημήτρης (στ. 24) κι αυτός την προστάτευε στα παλιά τα χρόνια (στ. 24-29)' γιαυτό κι ήταν άπαρτη. Τώρα όμως ακόμα κι οι πέτρες θα χύσουν πικρά δάκρυα για τους κατοίκους της, που άλλους τους πήραν σκλάβους και τους έστειλαν μακριά, άλλους τους έβαλαν να τραβούνε μέρα νύχτα κουπί, ενώ άλλοι πήραν φαρμάκι και φαρμακώθηκαν (στ. 45-52).

Παρακάτω θυμάται τις ομορφιές της πολιτείας και τις συμφορές της, που ξεπερνούν και τη Σικελική βραδιά (στ. 73) και βάζει αυτό το γεγονός, που είναι απ' τ' άγραφτα, λίγο αργότερα από τότε που έφυγε ο δεσπότης της, ο αδερφός του αυτοκράτορα της Πόλης (στ. 95-98).

Φέρνει έπειτα στο νου του τις συμφορές των Ολυνθίων και των Φωκέων, που τους βρήκαν απ' το Φίλιππο (στ. 110-112), και το τείχος της Βαβυλώνας, που δε μπόρεσε ν' αντισταθεί μπροστά στην ορμή των Περσών (στ. 130-135). Πολύ μεγάλη βέβαια και πολύ δυνατή ήτανε κι η πολιτεία των Θεσσαλών (Μακεδόνων), που ξεπερνούσε στη δύναμη όλες τις άλλες πολιτείες, μα είχε κακό τέλος, γιατι έτσι ήτανε θέλημα Θεού (στ. 136-139).

Ακολουθεί στις γενικές της γραμμές η καταστροφή της πολιτείας με τα βάσανα των κατοίκων της (στ. 140-149 πρβ. και στ. 217-222), που όμοιά της έπαθε κάποτε και η Αθήνα με την άλλη Ελλάδα απ' τον Ξέρξη (στ. 150-184), και συνεχίζει το θρήνο για το χαμό της πολιτείας και τις λογής λογής καταστροφές της και πρώτ' απ' όλα για τις καταστροφές των μνημείων της (στ. 185-222), γιανα τελειώσει με την ευχή να είχε γίνει καν Αλκυόνη η δύστυχη πολιτεία (στ. 227).

## γ) Παρατηρήσεις

΄Οπως βλέπουμε δηλαδή η Μονωδία αυτή όχι μόνο κανένα ιστορικό στοιχείο δεν έχει απ' την άλωση της Θεσσαλονίκης, μα και η διάρθρωσή του υλικού που μεταχειρίζεται δεν παρουσιάζει αυστηρή λογική συνέπεια. Το ιστορικό γεγονός στάθηκε στο συνθέτη της μόνο μιαν αφορμή, γιανα κάμει την άσκησή του στο δαχτυλικό εξάμετρο συνθέτοντας πάνω σ' αυτό ένα σχετικό θρήνο, μια Μονωδία. Τα βασικά ωστόσο εσωτερικά στοιχεία της Μονωδίας αυτής που πείθουν αναμφισβήτητα πως θέμα της είναι η άλωση της Θεσσαλονίκης, είναι τ΄ ακόλουθα: η πολιτεία αυτή α) είναι πρωτεύουσα του Φιλίππου (του βασιλιά δηλαδή της Μακεδονίας), β) έχει προστάτη και υπερασπιστή της τον ΄Αγιο Δημήτριο, γ) ο τελευταίος δεσπότης της (Ανδρόνικος ο Παλαιολόγος) ήτανε αδερφός του αυτοκράτορα της Πόλης (Ιωάννου Η΄ του Παλαιολόγου), δ) είναι πολυάνθρωπη πολιτεία των Θεσσαλών (των Μακεδόνων).΄Ολ' αυτά όμως έχουν πολύ στενή σχέση μόνο με τη Θεσσαλονίκη και με καμιάν άλλη ελληνική πολιτεία.

΄Ενα πρόσθετο βοηθητικό στοιχείο είναι κι η επιγραφή της: «Μονωδία εις την Θεσσαλονίκην». Η επιγραφή μπορεί, βέβαια, να 'ναι του αντιγραφέα του κώδικα, δείχνει όμως κι αυτή πως και σ' αυτόν δημιούργησε την πεποίθηση πως θέμα της είναι η τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης.

## Σημειώσεις

1. *Λάμπρος Σπ.*, Τρεις ανέκδοτοι Μονωδίαι εις την υπό των Τούρκων άλωσιν της Θεσσαλονίκης, «Νέος Ελληνομνήμων» 5, 1908, 369-391. Πβ. και *Τσάρας Γ.*, Οι δυο έμμετρες Μονωδίες για την τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικά» 9, 1969, 64-99.

2. Εθνική Βιβλιοθήκη της Νεάπολης, αριθμ. Ελλην. κώδ. II - E - 18, φύλλ. 3α-6β. *Ο Λάμπρος* δέχεται τον κώδικα του 15ου αιώνα.

## 2. Η Μονωδία του Κάιρου

**α) Εισαγωγικά.** Η άλλη έμμετρη Μονωδία από 334 στίχους, που είναι κι αυτή στο δαχτυλικό εξάμετρο, είναι σε κώδικα του Κάιρου που βρίσκεται τώρα στην Πατριαρχική Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας[1]. Έχει κι αυτή την ίδια επιγραφή με την προηγούμενη, «Μονωδία της Θεσσαλονίκης», προσθέτει όμως και τη φράση «δια μέτρων ηρωικών». Η προσθήκη πρέπει να 'ναι του αντιγραφέα του κώδικα· και αυτής ο συνθέτης δεν είδε, βέβαια, την άλωση, μεταχειρίστηκε όμως το Χρονικό του Αναγνώστη και σ' αυτό στήριξε τη σύνθεσή της.

**β) Περίληψη της Μονωδίας.** Η μονωδία αρχίζει με το θρήνο για την πιο όμορφη και την πρώτη πολιτεία, μα ύστερα απ' την Πόλη, που χάθηκε και που τη συμφορά της δε θα μπορούσε να τη θρηνήσει ούτε ο καλύτερος τραγουδιστής της αρχαιότητας (στ. 1-10). Συγκρίνοντας έπειτα την συμφορά της με τη συμφορά της Θήβας απ' το Μέγα Αλέξανδρο (στ. 11-18) συνεχίζει με το θρήνο (στ. 19-43), γιανα θυμηθεί τη συμφορά της Ιεριχώς (στ. 44-54). Θυμάται ύστερα πως την πολιτεία αυτή την υπερασπιζόταν παλιότερα ο Αϊ-Δημήτρης και γιαυτό ήτανε τότες άπαρτη, μα τώρα έπεσε απ' τις αμαρτίες των κατοίκων της (στ. 55-66) και δίνει μια γενική εικόνα του τί τραβήξανε αυτοί πέφτοντας στα χέρια των Τούρκων (στ. 67-83).

Όμως τους κατοίκους της τους βρήκε παλιότερα κι άλλη ανάλογη συμφορά, όταν την πήραν οι Σαρακηνοί κουρσάροι, που, αφού τη διαγούμισαν, έσφαξαν όλους τους ηλικιωμένους κι άρρωστους, πήραν σκλάβους όλους τους νιούς και τις νιές, τους φόρτωσαν στις φελούκες τους, έβαλαν φωτιά στην πολιτεία και ξεκίνησαν αφήνοντας πίσω τους ένα θέαμα σπαραχτικό (στ. 83-111).

Ξαναγυρίζει πάλι στο θρήνο για την τωρινή συμφορά της πολιτείας κι απ' το στίχο 131 την περιορίζει στην πολιορκία της. Την τρίτη μέρα κιόλας, λέει ο συνθέτης, μόλις άρχισε η πολιορκία (στ. 155), η πολιτεία πέφτει κι οι εχτροί σα σμάρι μελίσσια ξεχύθηκαν μέσα στους δρόμους κι άρχισαν να τη διαγουμίζουν. Δίνει ένα γενικό στιγμιότυπο απ' τη συμφορά των κατοίκων της και φτάνει ως το σημείο, που οι εχτροί αρχίζουν ν' ανοίγουν τους τάφους και να γκρεμίζουν τους ναούς, γιανα βρούνε μέσα τους κρυμμένους θησαυρούς (στ. 188).

Κάποτε -θυμάται ο συνθέτης- κι ο Συναχειρήμ πήγε να πάρει την Ιερουσαλήμ, αναγκάστηκε όμως να γυρίσει πίσω με τα λίγα απομεινάρια του στρατού του καταντροπιασμένος. Μα δεν έγινε κι εδώ το ίδιο (στ. 189-204). Δίνοντας κιόλας την εικόνα του μακελλειού, που έγινε μέσα στην πολιτεία, μεταχειρίζεται κι αυτός τον ίδιο ομηρικό στίχο, που μεταχειρίστηκε κι ο Αναγνώστης στο Χρονικό του:

> Ελλώρια μεν οιωνοίσι πάσιν έθεντο
> κύνεσι...(στ. 210-211).

Από δω και μπρος η Μονωδία διηγιέται το γεγονός, όπως το εκθέτει το Χρονικό του Αναγνώστη. Κάποια στιγμή κιόλας ο συνθέτης φέρνει στην ανάμνησή του και τη Βενετσιανοκρατία (στ. 260-275), γιανα συνεχίσει τον ύμνο για τις ομορφιές της πολιτείας, μα και το θρήνο για τον άδικο χαμό της. Αν όμως δε λέει, ποια είναι η πολιτεία αυτή, δε δυσκολεύεται κανείς και να καταλάβει πως είναι για τη Θεσσαλονίκη».

## γ) Παρατηρήσεις

Ο Λάμπρος που εξέδωκε τις δυο αυτές Μονωδίες έχει τη γνώμη πως είναι μαθητικές ασκήσεις στο δαχτυλικό εξάμετρο. Τα κοινά περίπου λάθη τους, γιανα βολέψουν το μέτρο και τα κοινά μυθολογικά και διάφορα ιστορικά στοιχεία παλιότερων καιρών αυτό βεβαιώνουν, όπως λέει[2]. Λέει ακόμα πως «δεν θα ήτο

απίθανον να υπολάβωμεν ότι ο δους την εντολήν της συντάξεως αυτών υπήρξεν ο Θεσσαλονικεύς Θεόδωρος ο Γαζής, όστις άλλως έτη τινά μετά την υπό των Τούρκων άλωσιν της γενετείρας απήλθεν αλγών εις την Ιταλίαν»[3].

Η γνώμη αυτή του Λάμπρου, πως οι δυο αυτές έμμετρες Μονωδίες είναι μαθητικές ασκήσεις, είναι σωστή. Μόνο που δε μπορούμε να υποστηρίξουμε πως την έγραψαν με δάσκαλό τους το Θόδωρο Γαζή. Γιατι ούτε πότε έφυγε ο Γαζής απ' τη Θεσσαλονίκη ξέρουμε, ούτε πότε πήγε στην Ιταλία. Ξέρουμε μόνο πως απ' τη στιγμή που εγκαταστάθηκαν στην Κεντρική Μακεδονία οι Τούρκοι γύρω στα 1380 κι άρχισαν τις επιδρομές τους σ' όλη την περιοχή, η Θεσσαλονίκη άρχισε να περνάει δύσκολους καιρούς. Οι συνθήκες της ζωής της έγιναν πολύ χειρότερες απ' τη στιγμή που πέρασε στα χέρια των Βενετσιάνων. Από τότε είχε αρχίσει να βρίσκεται πια μέσα σ' ένα διπλό μέτωπο: απ' έξω είχε τους Τούρκους κι από μέσα τους Βενετσιάνους[4]. Κάτου από τέτοιες συνθήκες φαίνεται πως αναγκάστηκε ο Γαζής να φύγει για την Ιταλία. Γιαυτό και ούτε στα χρόνια της Βενετσιανοκρατίας ακούμε τ' όνομά του ούτε τις μέρες της άλωσης ούτε κανένας ιστορικός ή χρονικογράφος της εποχής αυτής τον αναφέρνει. Δε μπορούσε λοιπόν ο Γαζής να είχε ζήσει τίποτε απ' την άλωση της Θεσσαλονίκης, ώστε να καθοδηγήσει και τους συνθέτες των δυο έμμετρων Μονωδιών. Η γνώμη αυτή είναι μια υπόθεση του Λάμπρου που δε στηρίζεται.

Αν τους συνθέτες των δυο αυτών έμμετρων Μονωδιών τους καθοδηγούσε, γιανα τις συντάξουν, ο Γαζής, έπρεπε τότες κι οι δυο τους να έχουν τον ίδιο κάπως ιστορικό σκελετό και τα ίδια περίπου ιστορικά περιστατικά. Κι όμως, όπως έχουμε παρατηρήσει, η Μονωδία της Νεάπολης δεν έχει κανένα συγκεκριμένο στοιχείο απ' την άλωση της Θεσσαλονίκης, ούτε ανάλογο μ' εκείνα που συνθέτουν το Χρονικό του Αναγνώστη ούτε από βιώματα του Γαζή.

Ο συνθέτης της Καϊρινής Μονωδίας προσφέρει δυο νέα στοιχεία απ' την άλωση: πρώτα πως οι Τούρκοι έσφαξαν περισσότερους από έξι χιλιάδες Θεσσαλονικιούς (στ. 179). Μια

τέτοια είδηση όμως ο Αναγνώστης δε θα την ξέρει και μιλάει μόνο για εφτά χιλιάδες σκλάβους. Αν ήτανε σωστή, θα τη μάθαινε είτε όταν ήταν ακόμα στο στρατόπεδο των σκλάβων Θεσσαλονικιών είτε όταν γύρισε απ' την αιχμαλωσία κι έγραψε το Χρονικό του και θα τη σημείωνε κι αυτήν. Φυσικά, οι Τούρκοι, έχουν σφάξει Θεσσαλονικιούς, όπως έσφαζαν σε κάθε πολιτεία που καταχτούσαν με το σπαθί τους. Ξέρουμε όμως πως, όταν αγόρασαν τη Θεσσαλονίκη οι Βενετσιάνοι, σύμφωνα με τον κώδικα Morosini· είχε 20-25 χιλιάδες κατοίκους[5]· σύμφωνα πάλι με τον κώδικα Zancaruola είχε κάπου 40 χιλιάδες και σύμφωνα με τα Gronica Veniora είχε πάλι 40 χιλιάδες[6].

Αν όμως θυμηθούμε πως , απ' την στιγμή που μπήκαν οι Βενετσιάνοι στη Θεσσαλονίκη, άρχισαν να κυνηγούν και να εξοντώνουν με κάθε τρόπο τους ανεπιθύμητους Θεσσαλονικιούς, όπως διηγιέται ο Δούκας, και πως πολλοί αναγκάζουνταν ή να πουλούν και σπίτια και υπάρχοντα ή να τα παρατούν όλα και να φεύγουν, όπως μπορούσαν, τότε καταλαβαίνουμε τί πληθυσμός πρέπει να είχε απομείνει στη Θεσσαλονίκη[7]. Απ' τον πληθυσμό αυτόν οι Τούρκοι έπιασαν εφτά χιλιάδες σκλάβους, πολλοί άλλοι τα κατάφεραν κι έφυγαν την ώρα που έμπαιναν στην πολιτεία οι Τούρκοι κι αυτοί που έμειναν στα σπίτια τους ήταν οι γέροι και οι άρρωστοι. Μέσα στο στρατόπεδο μάζεψαν όλον τον πληθυσμό που είχε πέραση για τα σκλαβοπάζαρα.

Ένα άλλο στοιχείο είναι πως τάχα οι Τούρκοι έκαψαν τη Θεσσαλονίκη (στ. 103). Ωστόσο οι Τούρκοι, όπως παντού αλλού, έτσι κι εδώ, ενδιαφέρονταν μόνο να τη διαγουμίσουν, μια και ήτανε πολιτεία ακουστή για τα πολλά της πλούτη, και να πάρουν σκλάβους. Αυτό τους είχε τάξει ο Μουράτ. Την πολιτεία θα την άφηναν γι' αυτόν[8]. Μια τέτοια πληροφορία όμως δεν τη δίνει κανένα ιστορικό κείμενο. Αντίθετα, το Χρονικό του Αναγνώστη βεβαιώνει πως ο Μουράτ τα καλύτερα σπίτια και τα μοναστήρια τα δώρισε στους δικούς του, ενώ τ' άλλα τα φύλαξε για τους Τούρκους που θα εγκατάσταινε σ' αυτήν και για τους Θεσσαλονικιούς που θα'θελαν να ξαναγυρίσουν[9]. Και οι δυο λοιπόν οι ειδήσεις αυτές είναι αδέσποτες κατοπινές διάδοσες.

# Σημειώσεις

1.*Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Αλεξάνδρειας*, αριθμ. 220 (άλλοτε 35), φύλλ. 180α-186α

2. *Λάμπρος*, Τρεις ανέκδοτοι Μονωδίαι, 370-371

3. *Λάμπρος*, Τρεις ανέκδοτοι Μονωδίαι, 370

4. *Balfour*, Symeon, 28-31

5. *Μέρτζιος*, Μνημεία, 44

6. *Μέρτζιος*,Μνημεία, 42 και 44

7. *Δούκας*, 247,30-249,7

8. *Αναγνώστης*, 52, 4-5

9. *Αναγνώστης*, 60,19-62,32

# Β. Μονωδίες σε λόγο πεζό

## 1. Ιωάννης ο Ευγενικός

α) **Εισαγωγικά.** Απ' τις τρεις Μονωδίες σε λόγο πεζό η μια είναι γνωστού συγγραφέα, Ιωάννου του Ευγενικού. Ένα τμήμα της κιόλας, μα δίχως αρχή και τέλος και ως άγνωστου συγγραφέα, το εξέδωκε ο Λάμπρος από κώδικα Παρισινό[1]. Αργότερα ωστόσο τη Μονωδία αυτή τη βρήκε ο ίδιος ολάκερη στον κώδικα 367 (σ. 153$^{α}$) της Μονής Βατοπεδίου με τίτλο: «Ιωάννου του διακόνου του ευγενικού μονωδία επί τη της Θεσσαλονίκης αλώσει»[2]. Ενώ όμως η Μονωδία του είναι εμπνευσμένη τον ίδιο καιρό με την άλωση δεν έχει ωστόσο κανένα ιστορικό στοιχείο που να σχετίζεται μ' αυτήν. Η Μονωδία δηλαδή αυτή είναι ένας θρήνος για την άλωση της Θεσσαλονίκης που δεν την έζησε ο Ευγενικός, μα μόνο την άκουσε.

Όπως λέει ο Λάμπρος, τον Παρισινό κώδικα με το τμήμα της Μονωδίας που εξέδωκε, τον έχει γράψει ο Νικ. Βουλλωτός στα 1447[3]. Πρέπει λοιπόν ο ευγενικός να 'χει γράψει τη Μονωδία του πολύ κοντά στο ιστορικό γεγονός που του την ενέπνευσε. Και αυτό είναι πολύ πιθανό, γιατι ο Ευγενικός έγραψε Μονωδία και για την άλωση της Κωσταντινούπολης, μόλις έπεσε[4].

**2. Ο συγγραφέας:** Ιωάννης Ευγενικός είναι ο μικρότερος αδερφός του γνωστού ιεράρχη Μάρκου του Ευγενικού, γεννήθηκε στην Κωσταντινούπολη γύρω στα 1400 και πέθανε ύστερ' απ' τα 1458. Έγινε νοτάριος, χαρτοφύλακας και νομοφύλακας. Ασχολήθηκε με όλα τα είδη του λόγου της εποχής του. Έγραψε έργα θεολογικά, ασκητικά, λόγους εκκλησιαστικούς, επιστολές , εκφράσεις , μονωδίες, ευχές, ύμνους, ποιήματα. Απ' την πνευματική του δημιουργία, ενώ τα αντιρρητικά

του έργα προδίνουν έναν μαχητικό υπερασπιστή της Ορθοδοξίας ενάντια στον καθολικισμό και θυμίζουν πολύ τον αδερφό του Μάρκο, αντίθετα, τ' άλλα του έργα, φανερώνουν μια φύση ευαίσθητη και ποιητική. Αυτό το τελευταίο έχει ξεχωριστή σημασία, γιατι συχνά αποδίδουμε έργα δικά του στον αδερφό του Μάρκο, ενώ η τεχνική τους, η γλώσσα τους και το ύφος τους, γενικότερα το πνεύμα τους, μαρτυρούν Ιωάννη τον Ευγενικό. Απ' τις Μονωδίες του αναφέρνω εδώ μόνο τη Μονωδία για την άλωση της Θεσσαλονίκης, για τη Μαρία Παλαιολογίνα και για την άλωση της Κωσταντινούπολης[5].

## β) Περίληψη

«Τη Θεσσαλονίκη, την πιο ωραία και την πιο θεοφοβούμενη πολιτεία του έθνους των Ρωμαίων, τη βρήκε η μεγαλύτερη και η φοβερότερη από κάθε άλλη προηγούμενη συμφορά. Έπεσε στα χέρια ασεβών ανθρώπων, γιανα γνωρίσει τη σκλαβιά, το φριχτό πόλεμο και το λεπίδι τους. Ούτε και ο Άγιος Δημήτριος, γέννημα και θρέμμα της, δεν την υπερασπίστηκε ενάντια στον Ασσύριο δυνάστη, απ' τις αμαρτίες των κατοίκων της. Μα και το Θεό ακόμα δεν άφησε να τη σπλαχνιστεί και να δείξει τη συνηθισμένη του συμπόνια.

Η ξεχωριστή τοποθεσία, το σχήμα, η ομορφιά και το μέγεθός της είχαν όλα τους μιαν αρμονική ενότητα. Το υψηλό πολιτιστικό της επίπεδο, η φιλολογία, η Εκπαίδευση, το ιερό και τίμιο σχήμα των καλογέρων όλ' αυτά τώρα τα περιγελούν οι αθεόφοβοι. Η Θεσσαλονίκη που φύλαγε την πιο αγνή μορφή της Ορθοδοξίας, με την πιο άρτια κοινωνική οργάνωση , με τους λογίους της, με τα άφθονα αγαθά για την καλοπέραση του ανθρώπου, με την καλλιέργεια της χριστιανικής αρετής, με τους ωραίους και μεγάλους ναούς της, με τα πιο ιερά εκκλησιαστικά σκεύη και τις σεβαστές εικόνες, με τις δεσποτικές μορφές των αγίων χάθηκε και αυτή και όλα τα άλλα μαζί της. Οι ύμνοι στο Θεό και οι ψαλμουδιές βουβαθηκαν και στη θέση τους δεν ακούγουνται παρά αλαλαγμοί και θόρυβοι άθεων που κάμνουν το Σατανά να

χαίρεται. Και παρ' όλα αυτά ούτε καμιά θεομηνία έπεσε, γιανα τιμωρήσει τους άπιστους που μαγάρισαν ναούς, αφάνισαν οικογένειες και σπίτια, καταλεηλάτησαν και κατάστρεψαν ναούς, και την πολιτεία. Ας θρηνήσει η Θράκη, η Μακεδονία, η Ευρώπη και κάθε Ήπειρος, που χάθηκε η Θεσσαλονίκη. Καταστροφές, πριν απ' τη Θεσσαλονίκη, βρήκαν κι άλλες πολιτείες: την Ιερουσαλήμ, τη Νικομήδεια, την Αντιόχεια και πολλές άλλες πολιτείες. Όμως σαν τη συμφορά της Θεσσαλονίκης δε βρήκε καμιάν άλλη. Γιαυτό κι είναι άξια μόνο για θρήνους και για τους συγγραφείς θέμα για την πιο συγκλονιστική τραγωδία».

## γ) Παρατηρήσεις

Η αξία της Μονωδίας βρίσκεται στο γεγονός πως ο συγγραφέας της, γιανα τη συνθέσει, βασίστηκε μόνο στην είδηση πως οι Τούρκοι πήραν τη Θεσσαλονίκη. Το μόνο πάλι ιστορικό της στοιχείο είναι πως, έξι μήνες πριν πέσει η Θεσσαλονίκη, είχε πεθάνει ο αρχιεπίσκοπός της Συμεών, όπως λέει κι ο Αναγνώστης. Ο Ευγενικός όμως το στοιχείο αυτό το μεταχειρίζεται, γιανα θεμελιώσει πιο στέρεα την ιστορική βάση της Μονωδίας του. Κατά τα άλλα η Μονωδία του είναι ένας γενικός και αόριστος θρήνος που δε μας θυμίζει σε καμιάν ειδική περίπτωση την άλωση της Θεσσαλονίκης, ενώ η σφαγή και η αιχμαλωσία των κατοίκων της, είναι βασικό φαινόμενο κάθε άλωσης πολιτείας, μα και κάθε εποχής ως τις μέρες μας. Έπειτα στο λογοτεχνικό αυτό είδος ο Ευγενικός, όπως είδαμε λίγο παραπάνω, την ίδια περίπου εποχή είχε συνθέσει και άλλες ανάλογες Μονωδίες.

# Σημειώσεις

1. *Λάμπρος*, Τρεις ανέκδοτοι Μονωδίαι, 390

2. *Λάμπρος*, ΝΕ 16, 1922, 436. Ο κώδικας του 15ου αιώνα.

3. *Λάμπρος*, Τρεις ανέκδοτοι Μονωδίαι, 390

4. Πβ. *Του νομοφύλακος Ιωάννου διακόνου του Ευγενικού* μονωδία επί τη αλώσει της μεγαλοπόλεως, ΝΕ 5, 1908, 219-226 «ουκ έδει σωφρονίζεσθαι τω κατά την Θεσσαλονίκην υποδείγματι» (σ. 223, 11)

5. Για τον *Ιωάννη τον Ευγενικό* η τελευταία μελέτη είναι: *Γιουμπλάκης Αθ.*, Ιωάννης ο Ευγενικός, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1982.

## 2. Μονωδία [του Αναγνώστη]

**α) Εισαγωγικά.** Η δεύτερη Μονωδία σε λόγο πεζό είν' ένας ύμνος για τις ομορφιές της βυζαντινής Θεσσαλονίκης, και τους καλογέρους της μα ταυτόχρονα κι ένας θρήνος για τις καταστροφές της και το κατοπινό της κατάντημα. Απ' το περιεχόμενο της ωστόσο και από αρκετές εκφράσεις της που είναι κοινές με αντίστοιχες εκφράσεις του Χρονικού του Αναγνώστη, πιστεύουμε πως ο συγγραφέας της, γιανα τη συνθέσει, βασίστηκε σ' αυτό, απ' όπου περιορίστηκε να πάρει μόνο στοιχεία περιγραφικά, χωρίς να μνημονεύει κανένα γεγονός της άλωσης, που να μην έχει το Χρονικό.

Παλιότερα υπήρχε η γνώμη πως τη Μονωδία αυτή την είχε συνθέσει ο Ιωάννης ο Αναγνώστης. Νεότερη όμως μελέτη των σχετικών κωδίκων οδήγησε στο συμπέρασμα πως είναι ανώνυμη. Την απέδωσαν ωστόσο στον Αναγνώστη, γιατι στον κώδικα με το Χρονικό του, ύστερ' απ' αυτό, ακολουθεί η Μονωδία. Γιαυτό και πίστεψαν πως κι η Μονωδία είναι έργο δικό του.

Τη δημοσιεύω ολάκερη απ' την παλιότερη μετάφρασή της[1].

### β) Μετάφραση της Μονωδίας

Ποιος ξέροντας να συνταιριάζει θρήνους με συμφορές θα μπορούσε να θρηνήσει, όπως της πρέπει, την πολιτεία των Θεσσαλονικιών; Γιατι η πολιτεία αυτή, όσο πέρασε πολύ πάνω απ' το μέτρο τις άλλες πολιτείες στην ευτυχία προβάλλοντας τον εαυτό της από παντού λαμπρό και ζηλευτό τόσο πολύ δυστύχησε τώρα και υψώνεται μπροστά μας για κάθε είδος θρήνο. Γιατι σ' όσους έτυχε ν' απολάψουν τ' αγαθά της, ας είναι και για λίγον

καιρό, τίποτ' άλλο δεν τους έρχεται να λένε παρ' όσα κάμνουν την ψυχή να μελαγχολεί κι ετοιμάζει τις πηγές με τα δάκρυα να τρέχουν απ' τα μάτια. Πολλές πολιτείες, βέβαια, ξεπερνούσε, όσο ούτε να το πει κανείς μπορεί, στην ομορφιά, στη θέση και πολλές στην απλοχωριά και στ' άφθονα αγαθά. Και για όσα αγαθά και τον ξακουστό της πλούτο περηφανευότανε πριν, τώρα όμως, αλίμονο, έχουν γίνει άφαντα όλα κι είχαν ένα τέλος θλιβερό. Α, πως σα μαγνήτης τους τραβούσε ολουνούς κοντά της και δεν τους άφηνε με κανέναν τρόπο να ξεμακραίνουν! Κι αλήθεια, τόσο σκλάβωνε μ' όσα καλοδέχουνταν αυτούς που έρχουνταν απ' όλα τα μέρη και τους έδενε με άλυτα δεσμά φιλίας, ώστε όλοι να προτιμούν αυτήν απ' την πατρίδα τους και να μη θυμούνται πια το γυρισμό τους. Αλίμονο! Τώρα, ωστόσο, όχι μόνο τους ξενομερίτες, σ' όσους έλαχε, όπως είπα, ν' απολάψουν τ' αγαθά της, μα έκαμε και τα τέκνα της να φεύγουν ολοπρόθυμα και σαν άλλη Χάρυβδη να τη φοβούνται και να την τρέμουν. Χρόνε, τί δε φέρνεις ξαφνικά και πώς δεν αλλάζεις τα πράματα! Σωστά οι σοφοί, όταν παρατήρησαν τις αλλαγές σου, σε νομάτισαν τροχό· γιατι όλ' απάνω κάτω τα πας και τα γυρίζεις. Πολιτεία, που πριν σαν το καράβι που ταξίδευε με μπουνάτσα, ύστερα όμως σαν σηκώθηκε μιαν άγρια μπόρα έγινε συντρίμμια και πέταξε κι έχασε τον πλούτο που είχε μέσα του, κανένας δε θα μπορούσε να ξεχάσει ποτέ τ' αγαθά σου στα καλά καθούμενα, αν δεν έχανε ολότελα τα συλλοϊκά του. Εγώ λοιπόν και όταν σε θυμούμαι γεμίζουν δάκρυα τα μάτια μου και για να πω το λόγο του προφήτη: «μαύρη απελπισιά με πιάνει» κι εκεί που ζητώ παρηγοριά βρίσκω κι οι άλλοι να παθαίνουν τα ίδια μ' εμένα. Α, πώς έχεις χάσει την παλιά σου αρχοντιά κι έσβησε η γοητεία σου κι όσους σε βλέπουν τους κάμνεις να μελαγχολούν! Τα στολίδια σου που σε πλούμιζαν μπερδεύτηκαν όλα και η ομορφιά που είχες, γιανα στολίζεσαι, χάθηκε ξαφνικά. Γιατι πριν ήσουν ένας χαρούμενος τόπος για σεργιάνι, μα τώρα κατάντησες για όλους ένα θέαμα που να μη θέλουν να το βλέπουν κι όσους σε προτίμησαν γιανα ζήσουν σ' εσένα, τους διώχνεις και χωρίς να το θέλουν, γιατι δεν υποφέρνουν να σε βλέπουν σε μια τέτοια

δυστυχία. Όσοι σε ξέρουν για παραμάνα και μάνα, κάμνουν τα ίδια μ' όσους δέρνουνται για την πεθαμένη μάνα τους κι όλοι σε παίρνουν για θέμα μιας θλιβερής διήγησης. Ε, εσείς εδώ· εγώ, τουλάχιστο, όταν θυμούμαι και τ' άλλα καλά της πολιτείας, που είναι πολλά και μεγάλα και δε μπορεί κανένα λογοτεχνικό είδος να τα διηγηθεί, τα χάνω και δε μπορώ να συγκρατήσω τον εαυτό μου από βαρυθυμιά. Όσες φορές πάλι φέρνω στο νου μου και τα πιο καλά στολίδια που έχασε, θέλω να πω τους ιερούς ναούς και τ' ασκηταριά των σεβαστών πατέρων που ήτανε σε κάθε μέρος της, λίγο λείπει να με δουν και άλαλο οι διπλανοί μου και με δυσκολία συγκρατώ τον εαυτό μου από ένα τέτοιο πάθημα. Γιατι αυτοί ήτανε αστραφτερά βλέμματα της πολιτείας και τώρα που έσβησαν την άφησαν ολότελα σκοτεινή. Και γιατι δε λέω το καλύτερο; Με τον ουρανό και τη γης θα μπορούσε να την παρομοιάσει κανείς πολύ πετυχημένα την πατρίδα μας· το απάνω δηλαδή μέρος της με τους κατοίκους που ξεχώριζαν πριν για την αρετή είχε το σχήμα τ' ουρανού, το κάτω, κι αυτό που ήτανε κατά τη θάλασσα είχε το σχήμα της γης· αν τώρα θα 'θελε κανείς να τους πει και βασικούς στύλους για την πολιτεία, δε θα 'πεφτεν έξω. Τι πράμα παράξενο! Εκεί, όπου τιμούσαν τους αγώνες για κάθε αγαθό της ασκητικής παλαίστρας, τώρα γίνουνται πράματα θεομίσητα κι ο θεός ρίχνει πίσω την εκδίκηση. Θεέ μου, τι υπομονή! Πως, έστρεξες τέτοια πράματα! Καλύτερα θα 'τανε ν' ανοίξει και να τους σκεπάσει η γης παρά ν' αλλάξουν όψη μ' αυτόν τον τρόπο· προτιμότερο θα 'τανε μ' ένα τράνταγμα της γης να 'πεφταν στη στιγμή και να μην είχαν μείνει, φυσικά, ούτ' απομεινάρια στον τόπο· τότες, τουλάχιστο, δε θα μάτωνε τόσο πολύ τις ψυχές αυτωνών που τους βλέπουν. Εμάς, και να μπούμε μέσα στ' άγιο βήμα, μας φαινότανε πράμα φοβερό και μόνο όσων ήταν έργο τους μπορούσαν να μπουν σ' αυτό, αφού καθάριζαν πρώτα ψυχή και σώμα. Τώρα όμως αλίμονο! αφήνουν τους σιχαμερούς να μπαίνουν και δεν τους μποδίζει κανένας από μια τέτοια αποκοτιά και ούτε η γης ανοίγει και καταχωνιάζει αυτούς που πάνε κόντρα στο Θεό ούτε ο ήλιος τους κατακαίει από ψηλά ή ο ουρανός ρίχνει μια δυνατή νεροποντή και καταπνίγει την

αμαρτία. Όπου με νου και συγκρατημένη καρδιά έψελναν θεϊκά τροπάρια κι έψελναν μαζί τους από ψηλά κι οι αγγέλοι, τώρα ακούγεται από ταπεινούς κραυγή και χαίρουνται τα δαιμόνια, όταν βλέπουν να σωπαίνουν οι γλώσσες που έψελναν ολονύχτερες ψαλμουδιές. Αλίμονο! Πώς μπορώ να τα θυμούμαι αυτά δίχως να δακρύζω; Εκεί που φαινότανε ζωντανός Αυτός σαν κι εμάς που ήρθε για μας και ντρέπουνταν να τον βλέπουν οι αγγέλοι, οι αντίθεοι αποτολμούν έργα παράνομα και δεν πέφτουν κατακέφαλά τους αστροπελέκια απ' τον ουρανό. Τόποι, αφιερωμένοι στο Θεό, πως χάσατε τη θεϊκιά χάρη που σας πλούτιζε και οι αδιάντροποι σας παίρνουν για τίποτες; Α, πως τα χρόνια της ευτυχίας έγιναν χρόνια κατατρεγμού και συμφοράς κι εμείς που μείναμε καταντήσαμε ντροπή και ρεζιλίκι! Πάνε τα πανηγύρια, πάει η μεγαλοπρέπεια των ιερών εικόνων, χάθηκε η κοφτή κουβέντα, κυνήγησαν το τάγμα των καλογέρων και τη σεβαστή σεμνότητα των παπάδων και των διάκων την παίρνουν για ατιμία. Δεν είναι λοιπόν ανυπόφερτη η ζωή μας και πιο ευχάριστος ο θάνατος απ' τη ζήση, όταν μας δέρνουν κάθε μέρα τόσο πικροί καημοί; Το δίχως άλλο, θα συμφωνούσανε μαζί μου όλοι, σ' όσους έλαχε να τραβούνε τόσα βάσανα. Συλλογίστηκα λοιπόν πολλές φορές μόνος μου γιατί τα τραβούμε αυτά και πώς φτάσαμε σε τόσο μεγάλη δυστυχία εμείς οι παθοί και βρήκα να μου λύνει την απορία ο θεϊκός λόγος, όταν λέει «η γης σας θα μείνει έρημη και οι επαύλεις σας έρημες, γιατι εσείς ήρθετε κοντά μου ύπουλοι κι εγώ θα 'ρθω σ' εσάς με ύπουλον τρόπο». Από δω και πέρα άφησα τα περισσότερα λόγια και προτίμησα να σωπάσω. Γιατι είναι ανάγκη να καταπραΰνουμε το Θεό, γιατι εμείς πέσαμε σ' ασυγχώρετες αμαρτίες και δεν πρέπει να φλυαρούμε από περηφάνια· «εμείς είμαστε αίτιοι γι' αυτά που έγιναν», όπως είπε κάποιος, «που σπείραμε τέτοιον σπόρο». Γιαυτό καθετί που καλλιεργεί την ευσέβεια και τα ορθά δόγματα, έργα δηλαδή που εμείς φανήκαμε πως τ' αμελήσαμε, ας τα καταπιαστούμε πάλι αμέσως κι ας παλέψουμε με κάθε τρόπο, γιανα 'χουμε μαζί μας το Θεό καλόγνωμο μ' έργα που τον κάμνουν να χαίρεται, γιανα ψάλουμε ύστερα παλινωδία με μεγάλη μας χαρά.

# Σημειώσεις

1. *Αναγνώστης*, σ. 70-77

2. Στο κείμενο το χωρίο λέει: «σκότος λεπτόν με καλύπτει», (σ. 72, 33-34). Πβ. *Ιερεμίας* 28 (51) 34. Τα χειρόγραφα έχουν «σκότος» (κατέλαβέ με σκότος λεπτόν). Οι εκδόσεις έχουν «σκεύος». Το ομηρικό χωρίο της *Ιλιάδας* (4, 461) λέει «τον δε σκότος όσσε κάλυψε».

## 3. Μονωδία [Μάρκου του Ευγενικού]

**α) Εισαγωγικά.** Η τρίτη Μονωδία, τέλος, σε λόγο πεζό, εκμεταλλεύτηκε όλα τα γνωστά ιστορικά στοιχεία που υπήρχαν για την άλωση της Θεσσαλονίκης ως την εποχή που τη σύνθεσαν[1]. Όμως κι αυτή η Μονωδία είναι ανώνυμη. Την απέδωσε ωστόσο στο Μάρκο τον Ευγενικό ο Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, που την αντίγραψε και τη δυμοσίεψε, επειδή το χειρόγραφο που την είχε έκλεινε με τη φράση «μέμνησο π(άτ)ερ του γεγραφότος Μάρκου»[2]. Μόλις όμως αρχίσει να μελετάει κανείς το χειρόγραφο με την Μονωδία, θα καταλάβει αμέσως πως ο Μάρκος αυτός δεν είναι ο Ευγενικός, μα κάποιος *καλλιγράφος* («κωδικογράφος») της Μονής που τον έλεγαν Μάρκο[3].

Η Μονωδία αυτή δεν είναι ούτε και ακέραιη. Ο Παπαδόπουλος-Κεραμεύς δημοσίεψε μόνο ένα τμήμα της, με σκοπό να τη δημοσιέψει ολάκερη αργότερα[4]. Αργότερα όμως δεν τα κατάφερε να τη δημοσιέψει ούτε και το αντίγραφό της βρέθηκε στα κατάλοιπά του[5].

### β) Μετάφραση της Μονωδίας

«Ας ξαναμιλήσουμε ωστόσο για τα παλιότερα κι ας δουλέψουμε το θρήνο, αν αφήσει η συμφορά και δε σταματήσει τα παρακάτω ο πόνος της καρδιάς. Υπόφερνε η ασύγκριτη Θεσσαλονίκη παλιότερα κι όπως ένα περήφανο θεριό κατάκλειστο μέσα σε κλουβί, αργοπέθαινε και δεν υπόφερνε την καταφρόνια. Είχε βρεθεί στην ανάγκη τη λευτεριά της να μη την πουλήσει, βέβαια, για πάντα, μα ούτε και να την έχει, μια και βρέθηκε κάτω απ' αφέντες όχι ομόφυλους[6]. Έβλεπε τα παιδιά της να φεύγουν από

την αγκαλιά της και να σκορπίζουν άλλα από δω κι άλλα από κει, όπως έτυχε το καθένα, μα δεν είχε μπορέσει να φανταστεί το κακό που την περίμενε και να χωρέσει καλά ο νους της, πως αυτά ήτανε μηνύματα θεϊκής οργής, και πως θα καταπιεί όλο το κατακάθι του θυμού του[7]. Γιατι θα μπορούσε να σκεφτεί κάτι περισσότερο για τη σωτηρία της. Έχασε τον καλό της Ποιμένα και προστάτη, που πέθανε, μα ούτε και μ' αυτό ήρθε στα συγκαλά της[8]. Ενώ έτσι ζούσε μια ξένοιαστη ζωή και δε μπορούσε να μαντέψει τίποτες απ' όσα την περίμεναν, ξαφνικά τη χτύπησε ο πόλεμος, τόσο σκληρός κι ανελέητος, ώστε να χάσει αμέσως κάθε ελπίδα σωτηρίας· κι αν δεν άφηνε η εσωτερική συμφορά, ίσως η εξωτερική να είχε γίνει ελαφρότερη: κι αν δεχόταν τους εχτρούς με συφωνίες θα της φέρνουνταν ίσως πιο ανθρωπινά. Μα, στ' αλήθεια, είχε πάθει το ίδιο με μια παντρεμένη και τίμια γυναίκα, που έπεσε στα χέρια ανελέητων αντεραστών και που μισούσαν ο ένας τον άλλον κι ο καθένας την κρατούσε σφιχτά και πρώτα την κατακομμάτιασαν αντί να την πάρει ο ένας τους. Όλα τα μέρη μπροστά απ' την πολιτεία τα είχαν σκεπάσει στρατός, ιππικό, τοξότες που είχαν ξεχυθεί πέρα ως πέρα απ' το 'να ως τ' άλλο μέρος της θάλασσας. Οι βάρβαροι απ' την οργή τους σπαρταρούσαν και φοβέριζαν πως σχεδόν θα καταφάνε τις σάρκες τους· γιατι όχι λίγους τους ούτε κι όποιους έτυχε, έχασαν στους παλιότερους πολέμους· «ασπίδα συγκρατούσε ασπίδα και περικεφαλαία περικεφαλαία και η γης κυμάτιζε από πυκνά δόρατα»[9]. Οι σαγίτες πάλι που πετούσαν, έκαμναν σύννεφο και χάριζαν έναν καινούργιο ήσκιο στους αγωνιστές. Και πολεμούσαν αυτοί, που ήτανε πάνω στο τείχος, χωρίς καθόλου να χαλαρώνουν τον ενθουσιασμό τους- κι αληθινά ούτε μέσα σε τόσο μεγάλες συμφορές δεν ξέχασαν την ορμητικότητα τους ή το σόι τους ή την παλικαριά τους- και ήτανε τόσο πολύ λιγότεροι απ' όσους έπρεπε, ώστε να μη φτάνουν για όλες τις επάλξεις να στέκεται καν ένας στην καθεμιά. Ήτανε τόσο πολύ λίγοι μα και για μια τόσο μεγάλη πολεμική μπόρα με το παραπάνω άξιοι αγωνιστές· γιατι οι περισσότεροι Βενετσιάνοι, από αβεβαιότητα και φόβο για το αύριο, ήτανε κοντά στις γαλέρες τους και παρακολουθούσαν

από ψηλά, έτοιμοι να φύγουν. Τέτοιους λοιπόν υπερασπιστές πέτυχε η θαυμαστή πολιτεία. Τί χρειάζεται να πω περισσότερα; Γιατι δεν ήταν ατόξευτοι κι αλάβωτοι από σαγίτες και ούτε τα σώματά τους ήτανε καμωμένα από χαλκό και σίδερο, ώστε, όταν τους χτύπησαν με σαγίτες οι περισσότεροι, να γίνουν άχρηστοι απ' τις λαβωματιές· εκείνοι πάλι που είχαν σκοτωθεί, έδωσαν τον καιρό στους βαρβάρους, που είχαν ανεβεί με τις σκάλες, να ξεχυθούν μέρα μεσημέρι σε πολλά μέρη της πολιτείας. Και τα παρακάτω: έτρεξαν εκεί αφρισμένα ποτάμια από αίμα, ας τρέξουν εδώ βρύσες από δάκρυα και η πένα βουτώντας και στα δυο ας χαράξει τις πιο ξεχωριστές συμφορές. Νομίζω κιόλας πως αν και οι άνθρωποι είχαν πριν το μαύρο, τώρα με το δίκιο τους θα βρουν το ταιριαχτό, ένα χρώμα που να μαρτυράει τέτοιες συμφορές. Πώς βγήκες, ήλιε, αφού ήτανε να ιδείς τόσο μεγάλες συμφορές; Γιατί δε σταμάτησες, ουρανέ, τ' ακούραστα γυρίσματά σου, που κάμνοντας ασταμάτητα για τη σωτηρία του Σύμπαντος, γύρισες, τότες, αλίμονο, για της Θεσσαλονίκης το χαμό; Γιατί δε σκοτείνιασε μέρα μεσημέρι, όπως φυσικά πριν, όταν σταυρώνανε το Δεσπότη μου και τα είχε κυριέψει όλα συγκίνηση και σεισμός; Άμποτε να χανόταν η μέρα εκείνη και θα χανόταν πιο δίκια από κείνη, που καταράστηκε ο Ιώβ. Ας μην τη λογαριάσουν στις μέρες της Αιωνιότητας κι ας είναι τρισκατάρατη και για το Θεό και για τους ανθρώπους. Όσοι αντιστάθηκαν στους βαρβάρους, όταν μπήκαν μέσα -και ήταν όχι λίγοι Θεσσαλονικιοί και μερικοί σύμμαχοι Κρητικοί[10], που νόμισαν το θάνατο σαν τυχερό τους από μεγαλοψυχία, -τους κατακομμάτιασαν κι έτσι κέρδισαν ωραίον τάφο την παλικαριά τους· γιατι δεν έπεσαν ντροπιασμένοι κι άδοξοι και ξέφυγαν τις κατοπινές συμφορές. Οι Βενετσιάνοι πάλι άρχισαν να φεύγουν, χωρίς να κοκκινίσουν, με τις γαλέρες τους. Άμποτε να 'παιρναν κι εκείνοι πρώτα το δρόμο για τον άλλο κόσμο! Απ' τ' αποδέλοιπο πλήθος άλλοι τράβηξαν για τους ναούς, άλλοι, που δεν ήξεραν τί να κάμουν, έμειναν ο καθένας τους, όπου έτυχε, άλλοι έτρεχαν βέβαια για τη θάλασσα και τις γαλέρες, τους μπόδιζαν όμως οι Βενετσιάνοι, που τις είχαν πάρει πριν[11]. Και οι περισσότεροι με τις

γυναίκες και τα παιδιά τους στα σπίτια τους ζαρωμένοι, γιανα γίνουν σκλάβοι ή να πεθάνουν κ.τ.λ.»

## Σημειώσεις

*1.* Τη Μονωδία αυτή τη σύνθεσαν με βάση το Χρονικό του *Αναγνώστη* και τις σχετικές παραδόσεις.

*2.* *Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Αθ.*, Έκθεσις παλαιογραφικών και φιλολογικών ερευνών εν Θράκη και Μακεδονία, Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, Παράρτημα του ΙΖ΄ τόμου, Κωνσταντινούπολις 1886, σ. $47^{β}$.

*3.* *Παπαδόπουλος-Κεραμεύς*, Παράρτημα, σ. $47^{β}$. Για όλ' αυτά βλ. τη μελέτη μου «Το χειρόγραφο 192 της Μονής Κόζνιτσας (Εικοσιφανίσσης) και Μάρκος ο Ευγενικός», που θα δημοσιευτεί στον 4 τόμο των «Βυζαντιακών».

*4.* Και απ' το τμήμα αυτό ο *Κεραμεύς*, όπως λέει ο ίδιος, παράλειψε την αρχή της Μονωδίας που είναι «ω πικράς αγγελίας» (Βλ. Ανέκδοτα Ελληνικά σ. $97^{α}$, αρ. 27).

*5.* *Κεραμεύς*, Παράρτημα,σ. $53^{β}$. Ένα μεγάλο πλήθος χειρόγραφά του άφησε στη Ρωσία (*Παπαμιχαήλ Γρηγ.* «Αθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς (νεκρολογία), «Εκκλησιαστικός Φάρος» 11, 1913, σ. 451).

*6.* Πως ο *Ανδρόνικος* πούλησε τη Θεσσαλονίκη στους Βενετσιάνους δεν είναι μια παράδοση, μα ένα ιστορικό γεγονός:Βλ. *Τσάρας Γ.*, Η Θεσσαλονίκη από τους Βυζαντινούς στους Βενετσιάνους 87-123. Πβ. και ο *ίδιος*, La fin d' Andronic Paléologue dernier despote de Thessalonique, Rewue des Études Sud-Est Européenne 3, 1965, 419-432. **Balfour D.**, Symeon 165, σημ. 169

*7.* Την πληροφορία πως, μόλις πήραν τη Θεσσαλονίκη οι Βενετσιάνοι, πολλοί Θεσσαλονικιοί βρέθηκαν στην ανάγκη να πουλήσουν ή να παρατήσουν τα σπίτια τους και τα υπάρχοντά τους και να φεύγουν φανερά ή κρυφά, τη δίνει ο *Δούκας* 247, 26-249,7.

*8.* Εδώ ο συνθέτης της Μονωδίας μιλάει για το *Συμεών*, τον τελευταίο αρχιεπίσκοπο της βυζαντινής Θεσσαλονίκης.

*9.* Ο στίχος είναι ομηρικός απ' την Ιλιάδα (Ν 131)
σκούδο στο σκούδο σφιχτοσμίγονταν
κράνος στο κράνος
(Καζαντζάκης-Κακριδής)

*10.* Οι Κρητικοί ήτανε ξακουστοί σφενδονιστές κι οι Βενετσιάνοι τους μεταχειρίζουνταν συχνά για μισθοφόρους τους. (*Μέρτζιος*, Μνημεία , 38)

*11.* Όπως διηγιέται ο *Αναγνώστης* (σ. 38, 21-31), οι επίσημοι Βενετσιάνοι μόλις άκουσαν πως μπήκαν στη Θεσσαλονίκη οι Τούρκοι όσοι πρόφτασαν, κλείστηκαν στον πύργο *Σαμαρία,* ενώ οι τσέτες τους που φύλαγαν τις γαλέρες τους, δεν άφηναν κανένα Θεσσαλονικιό να τις πλησιάσει.

# IV. Η ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΣΤΑ ΛΑΪΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

**α) Εισαγωγικά.** Για την άλωση αυτή της Θεσσαλονίκης ο Καθηγητής Ν. Ανδριώτης έγραψε πως «θρηνήθηκε όχι μόνο από λογίους της εποχής σε αρχαϊκά ηρωικά μέτρα, αλλά και από τη λαϊκή μούσα»[1]. Αυτά όμως «τα αρχαϊκά ηρωϊκά μέτρα» είναι οι δυο έμμετρες Μονωδίες, που μελετήσαμε λίγο παραπάνω και που, όπως, είδαμε δεν είναι κείμενα λογοτεχνικά αλλά μαθητικές ασκήσεις στο δαχτυλικό εξάμετρο, απ' την εποχή που είχαν αρχίσει να προκόβουν τα ελληνικά γράμματα στις ελληνικές παροικίες της Ιταλίας. Η γνώμη πάλι για *λαϊκή μούσα* έχει σχέση με το β΄ ημιστίχιο του α΄ στίχου του θρήνου για την άλωση της Κωσταντινούπολης πού λέει:

«Πήραν την Πόλιν πήραν την, *πήραν τη Σαλονίκη*.

Η γνώμη αυτή είναι απ' το δεύτερο μισό του περασμένου αιώνα, μα την ξαναφρεσκάρισε στο πρώτο μισό του δικού μας ο Α.Α. Βασίλιεφ που δέχτηκε κι αυτός πως «μερικά ελληνικά τραγούδια συνετάχθησαν έχοντας ως βάση αυτό το ολέθριο γεγονός». Μα αυτά τα «μερικά *τραγούδια*» είναι μόνο μισός στίχος που τον συναντούμε στον πρώτο στίχο του θρήνου[2]. Αν όμως το τραγούδι αυτό το διαβάσουμε απ' την αρχή ως το τέλος του, θα ιδούμε πως ολάκερο, εξόν απ' το β΄ ημιστίχιο του α΄ στίχου, όπου έχει τη φράση «πήραν τη Σαλονίκιν», θρηνάει την άλωση της Κωσταντινούπολης. Γιαυτό κι αν, όταν το διαβάζουμε, παραλείψουμε το β΄ ημιστίχιο με τη *Θεσσαλονίκη*, που φαίνεται αμέσως πως είναι ένα ξένο σώμα μέσα του, θα παρατηρήσουμε πως ο στίχος αμέσως ανασαίνει. Βέβαια, τότες κάτι θα του λείπει γιατι ο στίχος μένει κουτσός. Αυτό όμως που του λείπει μπορούμε

μόνο να το υποθέσουμε, χωρίς ωστόσο να γίνουμε και Προκρούστες. Ένας όμως λαϊκός τραγουδιστής με αμόλευτη την αισθητική του ευαισθησία, δε θα μπορούσε ποτέ να κάμει το λάθος, να βάλει μέσα στον ίδιο στίχο δυο ισότιμα μοτίβα. Μα ούτε και λογικά στέκει ο στίχος, να βάλουμε μέσα του μαζί με την άλωση της Κωσταντινούπολης και την άλωση της Θεσσαλονίκης, σα να' ναι κι οι δυό αυτές αλώσεις συγκαιρινά ιστορικά γεγονότα. Ούτε πάλι κι ο ποιητής του θρήνου, θρηνώντας την Κωσταντινούπολη, την πρώτη πολιτεία, την πρωτεύουσα του Βυζαντινού Κράτους, θα μπορούσε να θυμηθεί την άλωση κι άλλης πολιτείας.

Αν ωστόσο, τον καιρό που έπεσε η Θεσσαλονίκη, υπήρχε, ας είναι κι ένας μόνο λαϊκός τραγουδιστής,σαν αυτούς του 18ου αιώνα, θα αισθανότανε την ανάγκη να τραγουδήσει αμέσως την άλωσή της και δε θα περίμενε να πέσει κι η Κωσταντινούπολη στα 1453, ύστερ' από 23 χρόνια, γιανα θρηνήσει μαζί και τις δυο αυτές πολιτείες. Και ξέρουμε πως ένα ιστορικό τραγούδι το συνθέτουν ταυτόχρονα με το ιστορικό γεγονός που συγκίνησε τον ποιητή κι αισθάνθηκε αυτός την ανάγκη να το τραγουδήσει[3]. Στο τραγούδι κιόλας για την άλωση της Κωσταντινούπολης, παρατηρούμε πως το περιεχόμενό του δεν εκφράζει την ιστορική εκείνη ατμόσφαιρα απ' τον καιρό της άλωσης, όπως τη ζούμε, όταν διαβάζουμε τους βυζαντινούς ιστορικούς της, γιατι ίσια ίσια δεν είναι απ' την εποχή της άλωσης.

**2. Ο** Jauriel που πρωτοδημοδίεψε το τραγούδι αυτό, του έδωσε τον τίτλο «εις την άλωσιν της Κωνσταντινουπόλεως», γιατι αυτή η άλωση ήτανε το θέμα του. Θέλοντας ωστόσο να το τοποθετήσει στην εποχή που το σύνθεσαν, γράφει:« Εάν ως προς την σημερινήν του μορφήν δεν ανάγεται εις την εποχήν της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως,κατά τα φαινόμενα είναι μίμησις ή ηχώ, ας είπομεν, κάποιου δημοτικού τραγουδιού»[4]. Ο Fanriel δηλαδή και δίχως το γλωσσικό αίσθημα του Ρωμιού, κατάλαβε πως η σημερινή μορφή του τραγουδιού δε μπορεί να φτάνει στους χρόνους της Άλωσης. Μόνο που δεν αναρωτήθηκε, πώς βρέθηκε τ' όνομα της Θεσσαλονίκης μέσα στο β΄ ημιστίχιο του α΄ στίχου του τραγουδιού αυτού.

3. Ο Κορδάτος, αντίθετα, έχει τη γνώμη πως «το τραγούδι αυτό το' φτιαξε κάποιος Ρωμιός και το έδωκε στο Φωριέλ, για να δημοσιευθεί και εξυπηρετηθεί η εθνική υπόθεση...πως ο «θρήνος» για την άλωση της Πόλης φτιάχτηκε για να κολακέψει τους δυτικούς και κυρίως τον Πάπα»[5].΄Οσο πάλι για το χρόνο που το σύνθεσαν έχει τη γνώμη πως «η γλωσσική του μορφή δείχνει πως φτιάχτηκε στις αρχές του 19ου αιώνα...Αν ήταν γνωστό πριν του 19ου αιώνα κάποιος χρονογράφος θα το μνημόνευε»[6].

Η γνώμη του Κορδάτου πως ο θρήνος είναι πλαστός είναι σωστή. Μέσα σε θρήνο για την άλωση της Πόλης στα 1453 δεν έχει θέση η άλωση της Θεσσαλονίκης του 1430.΄Επειτα η Αγία Σοφία δε μπορεί να 'ναι μοναστήρι, μ' όποια σημασία κι αν πάρουμε τη λέξη μοναστήρι. Περισσότερο όμως από κάθε άλλο πως ο θρήνος είναι πλαστός, το δείχνει το γεγονός πως στον ίδιο στίχο, στον πρώτο, έχουμε δυο ισότιμα μοτίβα κι ένας γνήσιος λαϊκός τραγουδιστής, με την αγνή του αισθητική ευαισθησία δε θα 'καμνε ποτέ το λάθος αυτό. Το γεγονός πως του θρήνου υπάρχουν τρεις παραλλαγές (του Fauriel, του Ζαμπέλιου και του Ulrich (Parrow 1860) και μόνο αυτό δείχνει πως και η μορφή που έχει στη Συλλογή του Fauriel δεν είναι γνήσιο λαϊκό τραγούδι. ΄Οταν θυμηθούμε τα περιστατικά του θέματός του καταλαβαίνουμε πως ο συνθέτης του τραγουδιού του Fauriel βασίστηκε σε κάποιαν ανάλογη παράδοση, χωρίς όμως να ξέρει την τεχνική του λαϊκού τραγουδιού.

Δε μπορούμε όμως να δεχτούμε πως έχουν συνθέσει το θρήνο, γιανα κολακέψουν τους Δυτικούς και πρώτ' από όλα τον Πάπα. Η Φραγκιά που άλλοτε ήταν η χειρότερη οχτρέσσα της Ορθοδοξίας και του Βυζαντίου, γιατι το καταλήστεψε και το κατάστρεψε με τις Σταυροφορίες,τώρα παρουσιάζεται ολότελα διαφορετική.΄Ισως και πρόθυμη να δεχτεί στον τόπο της και σκεύη όσια και ιερά της Ορθοδοξίας, αν της στείλουνε λόγο. Ωστόσο τώρα η τουρκοπατημένη πατρίδα των Ρωμιών δεν έχει την ανάγκη κανενός απ' αυτούς.

Για τη γλώσσα του θρήνου έχουμε να παρατηρήσουμε πως είναι αυτή που είχε διαμορφώσει ο Λαός μας μέσα στους δυο

πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας είτε στις νέες βουνήσιες πατρίδες του είτε στις παλιές, όσος μπόρεσε να μείνει και να ζήσει σ' αυτές. Οι νέες υλικές του ανάγκες, οι νέες μορφές των σπιτιών, τα υλικά τους (πέτρες, ξύλα, ασβέστι), τα σκεύη τους , τα ρούχα τους (υφαντά, πλεχτά) που απ' τη χειροτεχνία περνούν στη βιοτεχνία, τα νέα τους έθιμα που συνεχίζουν μια πανάρχαιη, απ' τα χρόνια τα ομηρικά, επιβίωση σε συνθήκες τώρα μόνο βουνήσιες και τουρκοκρατίας, η απρόσωπη πνευματική του δημιουργία, τα παραμύθια, οι θρύλοι, οι παραδόσεις, οι παροιμίες και πρώτ' απ' όλα το τραγούδι (το μοιρολόι, του γάμου, της χαράς, της τάβλας, το κλέφτικο και όλα τ' άλλα, είχαν διαμορφώσει μέσα στο 18 αιώνα μια γλώσσα λαϊκή , τη νεοελληνική εθνική μας γλώσσα, ολοκληρωμένη (*απηρτισμένη*) και ικανή να εκφράζει ολάκερο το βίο του σκλαβωμένου Γένους.`Ισια ίσια που την παρακολουθούμε να γίνεται ολοένα πιο πλούσια και πιο εκφραστική ακόμα και μέσα στο Εικοσιένα, όσο να περάσει αυτό οριστικά πια στα τζάκια, στο παπαδολόι και στο φαναριωτισμό με την *προστασία* της Αγγλίας, που *για το καλό μας* κάθισε στο σβέρκο μας και το θεσμό της βασιλείας.

Δεν είναι λοιπόν τόσο ισχυρό αποδειχτικό στοιχείο η γλώσσα του θρήνου, γιανα τοποθετήσουμε τη σύνθεσή του στις αρχές του 19ου αιώνα[7].

'Οσο πάλι για το επιχείρημα πως, αν ο θρήνος ήτανε τραγούδι παλιότερο απ' το 19 αιώνα, θα το μνημόνευε κάποιος χρονικογράφος, κι αυτό δεν προσθέτει κάτι ουσιαστικό. Στα χρόνια του Εικοσιένα υπήρχαν όλα τα λαϊκά τραγούδια που βρίσκουμε σήμερα στις σχετικές *Συλλογές* και *Εκλογές* τους και οι επαναστατικές οργανώσεις μπορούσαν να μεταχειριστούν όποιο ήθελαν για τις προκηρύξεις τους.

Γλώσσα λοιπόν και περιεχόμενο του θρήνου οδηγούν ολόισια μέσα στο 18 αιώνα, σε μιαν εποχή δηλαδή που το Γένος είτε στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα ζούσε είτε στις παροικίες του στο εξωτερικό είχε δημιουργήσει πια την *εθνική του συνείδηση* κι είχε πλάσει τις εθνικές του παραδόσεις, σε μιαν εποχή, ας πούμε, της Νεοελληνικής Αναγέννησης ή του Νεοελληνικού Διαφωτι-

σμού, όπως τον είπαν αλλιώς[8]. Την ίδια εποχή όμως βλέπουμε και την οικονομική πρόοδο της Θεσσαλονίκης, ώστε να γίνει ένα απ' τα μεγαλύτερα κέντρα της εμπορικής κίνησης της Μεσογείου[9]. Και μ' αυτήν την ευκαιρία την τραγούδησε η λαϊκή μούσα στην Κύπρο,στον Πόντο, στη Θράκη, στη Μακεδονία, σ' όλον τον υπόδουλο ελληνισμό. Τα σχετικά αποσπάσματα από λαϊκά τραγούδια των περιοχών αυτών του ελληνισμού, που δημοσίεψε ο Ανδριώτης για τη Θεσσαλονίκη της εποχής αυτής μιλούν. Στον τουρκοκρατούμενο ελληνισμό η άλωση της Θεσσαλονίκης του 1430 είναι άγνωστη. Μέσα λοιπόν στο πλαίσιο των εθνικών παραδόσεων πρέπει να τοποθετήσουμε και το θρήνο για την άλωση της Κωσταντινούπολης και τα τραγούδια για την οικονομική ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης που τραγούδησε η λαϊκή μούσα. Και ο Ανδριώτης αυτό πιστεύει: «η φήμη της Θεσσαλονίκης που καθρεφτίζεται στα κείμενα αυτά (δηλαδή στα αποσπάσματα λαϊκών τραγουδιών απ' την Κύπρο, απ' τον Πόντο κ.τ.λ.) είναι σχετικά νεώτερη»[10]. Το συμπέρασμα της σχετικής του μελέτης είναι: «νομίζω πως το *Σαλονίκιν* των Ποντιακών και Κυπριακών τραγουδιών, που είδαμε είναι η Θεσσαλονίκη του τέλουςτου 18ου αιώνα, που είναι και το ανώτατο χρονολογικό όριο για την τοποθέτηση της αρχής των τραγουδιών αυτών»[11]. Έτσι και το τραγούδι για την άλωση της Κωσταντινούπολης πρέπει να το τοποθετήσουμε κάπου στο τέλος του 18ου αιώνα, όπως πολύ σωστά είπε ο Fauriel και όχι στα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, όπως υποθέτει ο Κορδάτος.

Τοποθετώντας λοιπόν το θρήνο για την άλωση της Κωσταντινούπολης και τα τραγούδια για τη Θεσσαλονίκη στο 18 αιώνα, στον ίδιο αιώνα πρέπει να τοποθετήσουμε και τη διασκευή του α΄ στίχου του θρήνου με την προσθήκη του ονόματος της Θεσσαλονίκης, αντικαθιστώντας κάποιο άλλο νόημα. Γιαυτό και δε μπορούμε να πούμε πως την άλωση της Θεσσαλονίκης του 1430 τη θρήνησε η λαϊκή μούσα των νεότερων χρόνων.

# Σημειώσεις

1. *Ανδριώτης Ν.*, Η Θεσσαλονίκη στα δημοτικά τραγούδια, «Αντιχάρισμα στον Καθηγητή *Ν. Π. Ανδριώτη*» Θεσσαλονίκη 1976, 426 (Μακεδονικόν Ημερολόγιον του 1957 ,σ. 81-89).

2. *Βασίλιεφ Α.Α*, Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (325-1453), μεταφρ. *Σαβράμη Δημοσθ.*, Αθήνα 1954, 799,σημ. 189. Εδώ και η σχετική βιβλιογραφία.

3. Μόνο ο νομπελίστας Έλληνας ποιητής *Οδυσσέας Ελύτης* κατάργησε όλους τους ανάλογους ψυχολογικούς νόμους του ανθρώπου και τραγούδησε τον πρώτο Έλληνα αξιωματικό που έπεσε στο Αλβανικό μέτωπο του πολέμου των Ελλήνων ενάντια στον Ιταλικό φασισμό το χειμώνα του 1940-1941, ύστερ' από 15 χρόνια!

4. *Fauriel C.*, Chants Populaires de la Grèce Moderne Paris 1824, ελληνική μετάφρ. *Χατζημμανουήλ Απ.*, Αθήνα 1956, σ. 309. Ο γνωστός λόγιος και ιστορικός *Δημ. Φωτιάδης* (Η Επανάσταση του 21, 1, Αθήνα 1971, 55) γράφει: «Οι πολιορκημένοι που πολέμαγαν πλάι στην Κερκόπορτα κατάλαβαν τέλος τι γίνηκε (πως μπήκαν δηλαδή οι Τούρκοι στην Πόλη) και τότε ακούστηκε η πρώτη κραυγή της συμφοράς: Πήραν την Πόλη πήραν την»!.

5. *Κορδάτος Γ.*, Ιστορία της Νεότερης Ελλάδος, Α, Αθήνα 1957, 36. Την αναλυτικότερη συζήτηση στο πρόβλημα βλ. *Κορδάτος Γ.*, «Ο θρήνος της Αγια Σοφιάς και η συνείδηση των Ελλήνων»,περ. «Νέα Επιθεώρηση», τεύχ. 9, Σεπτέμβρης 1928, 268-269. *Δημητρίου Ε.*, Ο θρήνος της Πόλης, ΝΕ, τεύχ., Οχτώβρης 1928, 306-310. *Κορδάτος*, «Ο θρήνος της Πόλης και η γένεσή του», ΝΕ, τευχ. 11 Νοέμβρης 1928, 344-347.

6. *Κορδάτος*, Ιστορία της Νεότερης Ελλάδος, Α, 35

7. Απ' τα λαϊκά τραγούδια θα θυμίσω εδώ μονάχα τα κλέφτικα, επειδή είναι τα αρχαιότερα κι εκφράζουν την πιο ολοκληρωμένη και την οριστική μορφή της λαϊκής μας γλώσσας. Δεν ξέρουμε όμως την εποχή που τα τραγούδησαν. Αυτό θα το μάθουμε απ' το ιστορικό του κλέφτη, αν υπάρχουν σχετικά στοιχεία είτε απ' την παράδοση είτε από ιστορικές αφηγήσεις. Για την εποχή τους δε μπορούμε να 'χουμε εμπιστοσύνη ούτε στις Συλλογές ούτε στις Εκλογές. Γενικά τα τοποθετούμε μέσα στο 17 και 18 αιώνα που αρχίζει να διαμορφώνεται ο νέος Ελληνισμός και περνούμε απ' τη φυλετική στην εθνική συνείδηση κι η κλεφτουριά φτάνει στην καλύτερή της οργάνωση. Μέσα στο 18 αιώνα πρέπει να τοποθετήσουμε και τους θρήνους για πολιτείες που είχαν πάρει οι Τούρκοι πριν πέσει η Κωσταντινούπολη ή και αργότερα, μα κοντά στην άλωσή της. Όπως κι αν είναι οι θρήνοι αυτοί δεν είναι συγκαρινοί μέ τα ιστορικά περιστατικά της βυζαντινής εποχής, μα με τις εθνικές παραδόσεις. Αυτό βεβαιώνει και το περιεχόμενό τους και η γλώσσα τους.

8. *Δημαράς Κ.*, Νεοελληνικός διαφωτισμός, Αθήνα 1977.

9. *Ανδριώτης*, «Αντιχάρισμα», 431-432. Πβ. και *Μάξιμος Σερ.*, Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού, Τουρκοκρατία 1685-1789, Αθήνα 1973, 30-39. *Σβορώνος Ν.*, Επισκόπηση της Ελληνικής Ιστορίας, μετάφρ. *Ασδραχα Αικ.*, Αθήνα 1976, 45.

10. *Ανδριώτης*, «Αντιχάρισμα», 430

11. *Ανδριώτης*, «Αντιχάρισμα», 432

*Πύλη Λιτέα. 1. Από μέσα. 2. Απ' έξω.*

## V. ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Για την άλωση της Θεσσαλονίκης υπάρχουν και δυο παράδοσες, μια ελληνική και μια τούρκικη.

### α) Η Ελληνική λέει:

«Τον καιρό που λογάριαζαν οι Τούρκοι να πάρουν τη Θεσσαλονίκη, ανώτεροι στρατιωτικοί διοικητές της ήτανε δυο αδέρφια. Ο μεγαλύτερος, ο Γιάννης, ήτανε φρούραρχος (άρχοντας του κάστρου) κι ο μικρότερος, ο Αντώνης, διοικητής του στρατιωτικού της σώματος, που ήταν όμως πολύ μικρό.

Ο Μουράτ, που βρισκότανε τότε στο σεράι του στα Γιανιτσά, πριν ξεκινήσει για τη Θεσσαλονίκη, έστειλε σ' αυτούς ανθρώπους, γιανα ζητήσουν να του παραδώσουν την πολιτεία δίχως πόλεμο. Ο Γιάννης κι ο Αντώνης όμως απάντησαν μ' ένα στόμα πως «τότε μόνο θα παραδώσουμε τη Θεσσαλονίκη, όταν πάψουμε να ζούμε». Ο Μουράτ που δεν περίμενε μια τέτοιαν απάντηση, σκύλιασε απ' το θυμό του κι άρχισε να ετοιμάζεται, γιανα τη χτυπήσει από στεριά και θάλασσα. Μα κι ο Γιάννης με τον Αντώνη φρόντισαν τον ίδιο καιρό να κάμουν τη Θεσσαλονίκη, με τα γερά της κάστρα,άπαρτη. Και, γιανα κερδίσουν καιρό -γιατι περίμεναν βοήθεια απ' την Πόλη- ο Αντώνης, που ήτανε ξακουστός για την παλικαριά του και το μπόι του, πήρε διακόσιους πολεμιστές και βγήκε ν' αντιμετρηθεί με το Μουράτ στους όχτους του Βαρδαριού.

Το θάρρος κι η τόλμη του Αντώνη έκαμαν μεγάλη εντύπωση στο Μουράτ. Απόρεσε κι αυτός, πώς μπόρεσε να βρεθεί μέσα σ' εκείνον τον ξεπεσμό του Βυζαντίου άνθρωπος με τόσο θάρρος και τόση παλικαριά, που να τολμήσει με μια χούφτα πολεμιστές να τα βάλει με τον ανίκητο στρατό του, που τον είχαν τρομάξει

όλοι. Γιαυτό και πριν αρχίσει η μάχη, πρόσταξε τους στρατιώτες του να φροντίσουν να μην τον σκοτώσουν, μόνο να τον πιάσουνε ζωντανό και να του τον φέρουνε δεμένο μπροστά του, γιανα τον δει και να τον καμαρώσει.

Η μάχη στάθηκε σκληρή και βάσταξε πέντε ολάκερες μέρες. Στο τέλος οι διακόσιοι του Αντώνη μπροστά στον αμέτρητο εχτρό δε λύγισαν, μόνο έπεσαν ως τον ένα. Ολομόναχος έμεινε τώρα ο γίγαντας Αντώνης, που ώρες ολάκερες σαν άλλος Οράτιος κράτησε στον αντικρινό όχτο του Βαρδαριού τις πεντακόσιες χιλιάδες Τούρκους του Μουράτ. Κι όταν είδε πια πως ήτανε μάταιη η αντίστασή του, γιανα μην τον πιάσουν ζωντανό, έμπηξε στη γης το σπαθί του κι έπεσε απάνω του σαν άλλος Αίαντας.

Ο Μουράτ, όταν του φέρανε την είδηση πως έπεσε ο Αντώνης, δε μπόρεσε να κρατηθεί. Έτρεξε αμέσως κοντά του και σαν τον είδε να κείτεται φαρδύς πλατύς, απ' το θαυμασμό του είπε: «Πώς να πιάσεις ζωντανό και να δέσεις έναν τέτοιο παλίκαρο!» Κι έκλαψε που δε μπόρεσε να τον πιάσει ζωντανό, γιανα τον κάμει Τούρκο. Γιανα τιμήσει ωστόσο την παλικαριά του, πρόσταξε να τον θάψουν με στρατιωτικές τιμές»[1].

### β) Η τούρκικη

Πάνου απ' τη Λιταία Πύλη του κάστρου της Θεσσαλονίκης είναι μια μαρμαρένια πλάκα μ' ένα μικρό ποίημα, χαραγμένο στα Τούρκικα. Το άθροισμα των γραμμάτων του δείχνει τη χρονιά που πήραν οι Τούρκοι τη Θεσσαλονίκη.

Το ποίημα λοιπόν αυτό λέει: «Μια νύχτα εκεί που κοιμόταν ο Μουράτ στο σεράι του στα Γιανιτσά, παρουσιάστηκε στον ύπνο του ο Θεός και του έδωσε να μυρίσει ένα τριαντάφυλλο πολύ όμορφο κι ευωδιαστό. Σαν το είδε ο Μουράτ, παρακάλεσε το Θεό να του το χαρίσει. Κι ο Θεός του αποκρίνεται: «Αυτό το τριαντάφυλλο, Μουράτ, είναι η Θεσσαλονίκη. Πρέπει να ξέρεις πως σου είναι γραφτό απ' το Θεό να τ' απολάψεις. Μη χασομεράς λοιπόν, μόνο τρέχα αμέσως να την πάρεις».

Κι ο Μουράτ, υπακούοντας σ' αυτήν τη συμβουλή, τράβηξε για τη Θεσσαλονίκη κι όπως του ήτανε γραφτό, την πήρε[2].

# Σημειώσεις

1. *Γουγούσης Χρ.*, Αι περί καταλήψεως της Θεσσαλονίκης υπό των Τούρκων παραδόσεις, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον, 2, 1909, 103-104 (Μετάφραση)

Η καθαρεύουσα γλώσσα της παράδοσης αυτής και οι λόγιες προομοιώσεις *σαν άλλος Οράτιος* και *σαν άλλος Αίας* που τις δανείστηκε ο συνθέτης της παράδοσης απ' την αρχαία λογοτεχνία, τη ρωμαϊκή και την ελληνική, πρέπει να 'ναι ο ίδιος ο δημοσιογράφος Χρ. Γουγούσης που την πρωτοδημοσίεψε. Αλλιώς θα 'πρεπε να την αναφέρνει και κάποιος άλλος παλιότερος μελετητής της Ιστορίας της Θεσσαλονίκης. Είναι φανερή εδώ η προσπάθεια του να προβάλει με την παράδοση αυτή τις Σαλονικιές οικογένεις Καστρίτση και Μπαγλαμαλή και να συνδέσει τα ονόματά τους με μιαν απ' τις πιο σημαντικές σελίδες της ιστορίας της βυζαντινής Θεσσαλονίκης και ν' ανεβάσει τις πρώτες τους ρίζες σε καιρούς βυζαντινούς.

Ωστόσο μόνο για την οικογένεια Καστρίτση έχουμε στοιχεία ιστορικά. Γενάρχης της είναι ο *Γεώργιος Καστριώτης*, Καστοριανός (απ' την Καστοριά, απ' το Κάστρο, όπως τη λεν οι Καστοριανοί) ή Καστρίτσης, όπως τον είπαν αργότερα. Μικρός ξενιτεύτηκε στη Βλαχιά, όπου έγινε Μέγας Αυλάρχης και κέρδισε χρήμα πολύ. Θέλοντας να κάμει κάποιο καλό στην Καστοριά ίδρυσε στα 1705 το πρώτο της Δημοτικό Σκολειό και διόρισε και τον πρώτο του δάσκαλο. Για να εξασφαλίσει κιόλας ένα μόνιμο έσοδο για την πληρωμή του δασκάλου και τ' άλλα έξοδα του Σκολειού, έβαλε στο Θησαυροφυλάκιο της Βενετίας 639, 210 χρυσά δουκάτα. Στα βιβλία όμως του θησαυροφυλάκιου αντί για Castrioti έγραψαν Castrizzi. Αργότερα το λάθος το διόρθωσαν, μα το Καστρίτσης έμεινε. Και κάτι ακόμα: επειδή την εποχή αυτή συνήθιζαν να προσθέτουν στις καταλήξεις των ονομάτων την κατάληξη -ιος, που ήταν ένας πλατειασμός απ' τα λατινικά, το Καστρίτσης έγινε Καστρίτσιος. Ωστόσο είτε Καστριώτης είτε Καστρίτσης είτε Καστρίτσιος με τ' όνομ' αυτό είναι ο Γεώργιος Καστριώτης (ο μεγάλος Καστοριανός ευεργέτης της Καστοριάς).

Στα μέσα του περασμένου αιώνα (1863) συναντούμε στη Θεσσαλονίκη την *Ελισάβετ Καστριτσίου*, που άφησε στην Κοινότητα της Θεσσαλονίκης και στα Γιάννινα, ένα μεγάλο κληροδότημα από χτήματα της στη Βλαχιά. Μα κι ο Γεώργιος Καστρίτσιος στη Βλαχιά κέρδισε τα χρήματά του, γιανα γίνει μεγάλος ευεργέτης της Καστοριάς. Επώνυμο όμως Καστρίτσιος, χτήματα στη Βλαχιά κι έγνοια για τους ναούς και για Σκολειά της σκλαβωμένης Πατρίδας δεν είναι έτσι της τύχης. Έπειτα η Καστοριά είχε ανέκαθεν πολύ πάρε δώσε με την Θεσσαλονίκη. Φτάνει ν' αναφέρω πως ο *Καστοριανός Οδηγητριανός*, ο πατέρας του Χρονικογράφου Ιωάννου Αναγνώστη που διηγήθηκε την άλωση της Θεσσαλονίκης στα 1430, στα 1432 που η Θεσσαλονίκη ήτανε καταστραμμένη, καταπιάστηκε να συντηρεί με δικά του έξοδα τον ιερό της ναό της Αγίας Παρασκευής.

Το επώνυμο λοιπόν Καστρίτσιος, όπως δείχνουν τα ιστορικά περιστατικά που βοηθούν και στη σωστή ετυμολογία του είναι του μεγάλου ευεργέτη της Καστοριάς *Γεωργίου Καστριώτη* (Καστρίτσιου). Κλάδος της γενιάς του πρέπει να ήταν και η Ελισσάβετ Καστριτσίου, που προικισμένη κι αυτή με την ίδια προγονική της αρετή, τη βαθύτατη αγάπη για το διπλανό της, άφησε όλη της την

περιουσία για τους ναούς και τα Σχολειά της Θεσσαλονίκης κι ένα μέρος της για τα Γιάνινα. Το επώνυμο λοιπόν Καστρίτσιος το συναντούμε για πρώτη φορά στην Καστοριά στα 1705 και δε μπορούμε να το μεταθέσουμε στα 1430 και να το σχετίσουμε με το επώνυμο του τελευταίου υπερασπιστή της Θεσσαλονίκης Γιάννη Καστρίτση, όπως το θέλει η παράδοση. (Βλ. *Μέρτζιος* Μνημεία 467-471. *Σιγάλας Α.*, Εκλαϊκευμένα Μελετήματα, Β΄ Αθήνα 1971, 99-100. *Κουρνούτος Π.*, Σχολεία της τουρκοκρατούμενης Καστοριάς, «Γέρας Αντωνίου Κεραμοπούλου» (Εκδ. Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών), Αθήνα 1953, 438-444. *Ευαγγελίδης Τρύφ.*, Η παιδεία επί τουρκοκρατίας, Α΄, Αθήνα 1908, 283-286. Πβ. και *Στεργίου Αν.* Ελισσάβετ Καστριτσίου, μια μεγάλη ευεργέτις που έχει πια ξεχαστεί, περ. «Μακεδονική Ζωή», έτος 19, Αύγουστος 1984, 44-45.

Ο αδερφός του *Γιάννη, Αντώνης*, όπως λέει η παράδοση πήρε το όνομα *Μπαγλαμαλής*, απο το θαυμασμό *μπαγλαμαλί μι μπου* του σουλτάνου Μουράτ, όταν τον είδε νεκρό.΄Ομως συγκεκριμένο ιστορικό στοιχείο για το επώνυμο αυτό δεν έχουμε κανένα. Στη Θεσσαλονίκη σήμερα υπάρχει μόνο μια οδός *Βαγλαμαλή* (= *Μπαγλαμαλή*), μα όχι και οικογένεια .΄Ισως παλιότερα να υπήρχε κάποια οικογένεια που να συνδέθηκε το επώνυμό της είτε με καμιάν αγαθοεργία στη Θεσσαλονίκη είτε με κάποιο κοινοτικό αξίωμα κανενός Μπαγλαμαλή, που έκαμε κάποιο καλό στην Κοινότητα. Ωστόσο η αλήθεια δε λιγοστεύει καθόλου τη γοητεία της παράδοσης αυτής για την αυτοθυσία των δυο αυτών παλικαριών: του *Γιάνννη (Καστριτσίου)* και του *Αντώνη (Μπαγλαμαλή).*

2. *Γουγούσης Χρ.* Αι περί καταλήψεως της Θεσσαλονίκης υπό των Τούρκων παραδόσεις, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον» 2, Αθήνα 1909, 106-107 (Μετάφραση).

*Η Λιταία Πύλη* ήτανε στη Δυτική πλευρα της Θεσσαλονίκης εκεί από όπου αρχίζει σήμερα η οδός Αγίου Δημητρίου (Πβ. *Tafrali*, Topographie, σ. 106 και τους πίνακες XXI, 1-2. *Θεοχαρίδης Γ.*, ο ναός των Ασωμάτων, «Ελληνικά», 13, 1954[30], σημ. 1. Η επιγραφή αυτή σήμερα δεν υπάρχει. Είναι ωστόσο περίεργο πώς δεν την είδαν και δε μίλησαν γι΄ αυτήν ούτε ο *Δήμητσας*, ούτε ο *Struck* ούτε ο *Tafrali*.

# VI. ΒΡΑΧΕΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

**α) Εισαγωγικά.** Κάποια άλλα κείμενα που μιλούν για την τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης είναι και μερικές λιγόλογες είδησες, που ο Λάμπρος τις νομάτισε *Βραχέα Χρονικά* και ο όρος αυτός πέρασε και στις ξένες γλώσσες[1]. Τα Βραχέα Χρονικά λοιπόν είναι ένα άλλο είδος ιστορικά κείμενα· είναι κάποια ιστορικά μηνύματα για τους απόγονους, γιανα μάθουν και να ξέρουν. Τα μηνύματα ωστόσο αυτά συμπληρώνουν τις γνώσεις μας για διάφορα ιστορικά περιστατικά ή άλλες φορές τα φωτίζουν περισσότερο. Γιαυτό και συχνά η αξία τους είναι πολύτιμη.

Αυτοί που γράφουν τις είδησες αυτές, τα Βραχέα Χρονικά, τις γράφουν στο περιθώριο παλιότερων χειρόγραφων, στο περιθώριο κωδίκων, στο περιθώριο εκκλησιαστικών βιβλίων, σε βρύσες ή σε τοίχους ναών. Αυτά όμως που γράφουν είτε τ' άκουσαν από κάποιον είτε τα διάβασαν κάπου. Επειδή θέλουν το μήνυμα τους αυτό να το στείλουν στους απόγονούς τους, δεν τους ενδιαφέρει που το αντιγράφουν λέξη λέξη ούτε πως το ίδιο μήνυμα το 'στειλε και κάποιος άλλος πριν απ' αυτούς. Φτάνει πως αισθάνονται την ανάγκη να το στείλουν κι οι ίδιοι. Γιαυτό κι άλλες φορές αυτό που άκουσαν ή που διάβασαν ,όταν το γράφουν, αλλάζουν κάπως τη γλωσσική τους διατύπωση ή άλλες φορές τη διαμορφώνουν σύμφωνα με το γλωσσικό τους ίδιωμα. Κανένα όμως απ' τα ιστορικά αυτά περιστατικά δεν είναι βίωμά τους. Ωστόσο την ιστορική τους αξία δεν τη χάνουν ποτέ.

Η ιστορία τους ξεκινάει κάπου από το 12 αιώνα, μα τα περισσότερα τους είναι απ' τα χρόνια μιας προχωρημένης τουρκοκρατίας. Αυτά τα τελευταία δε μιλούν μόνο για ιστορικά περιστατικά, μα και για ασυνήθιστα φυσικά φαινόμενα, όπως είναι:χαλάζι όσο ένα καρύδι, χιόνι το καλοκαίρι, βροχές ασυνή-

θιστες, σεισμοί, επιδημίες, θανατικά κ.α΄. Μα και αυτά έχουν την ιστορική τους σημασία και βοηθάν έμμεσα τον ιστορικό ερευνητή.

Τα Βραχέα Χρονικά με την άλωση της Θεσσαλονίκης πρέπει να ΄ χουν κάποια σχέση με τις ανάλογες Μονωδίες που είδαμε γι την άλωση αυτή και με την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.Από άποψη ιστορική επαληθεύουν το ιστορικό γεγονός, μα χωρίς να προσθέτουν κανένα ιστορικό στοιχείο νέο, που να μας είναι άγνωστο απ΄ τις ιστορικές πηγές με το γεγονός αυτό. Είναι λοιπόν η αξία τους περιορισμένη. Αντιγράφω ωστόσο μερικά έτσι για τον περίεργο αναγνώστη[2]:

## β) Κείμενα

«Την δε Θεσσαλονίκη ο σουλτάνος απέκλεισε χρόνους θ΄ και παρέλαβον αυτήν πολέμω εύκαιρον ούσαν εν έτει, Σ λη΄, ινδικτιόνος β΄, μαρτίω <κθ΄>, ημέρα τετράδι πρωί, του μεγάλου κανόνος» (Πβ. Αναγνώστης ,έκδ. Τσάρας, σ. 36,στ. 26-27).

Chr. 22/36

«Τω, Σ λη΄ έτει,εις τω αυλ΄, επήρε ο Αμουράτπεης την Θεσσαλονίκην από τους Βενετίκους»

Chr. 32/42

«Τω, Ε λη΄ επήραν οι Μουσουλμάνοι την Θεσσαλονίκην»

Chr. 33/67

«Το αυτό έτος επήρεν ο Αμουράτπεης την Θεσσαλονίκην από τα χέρια των Βενετίκων»

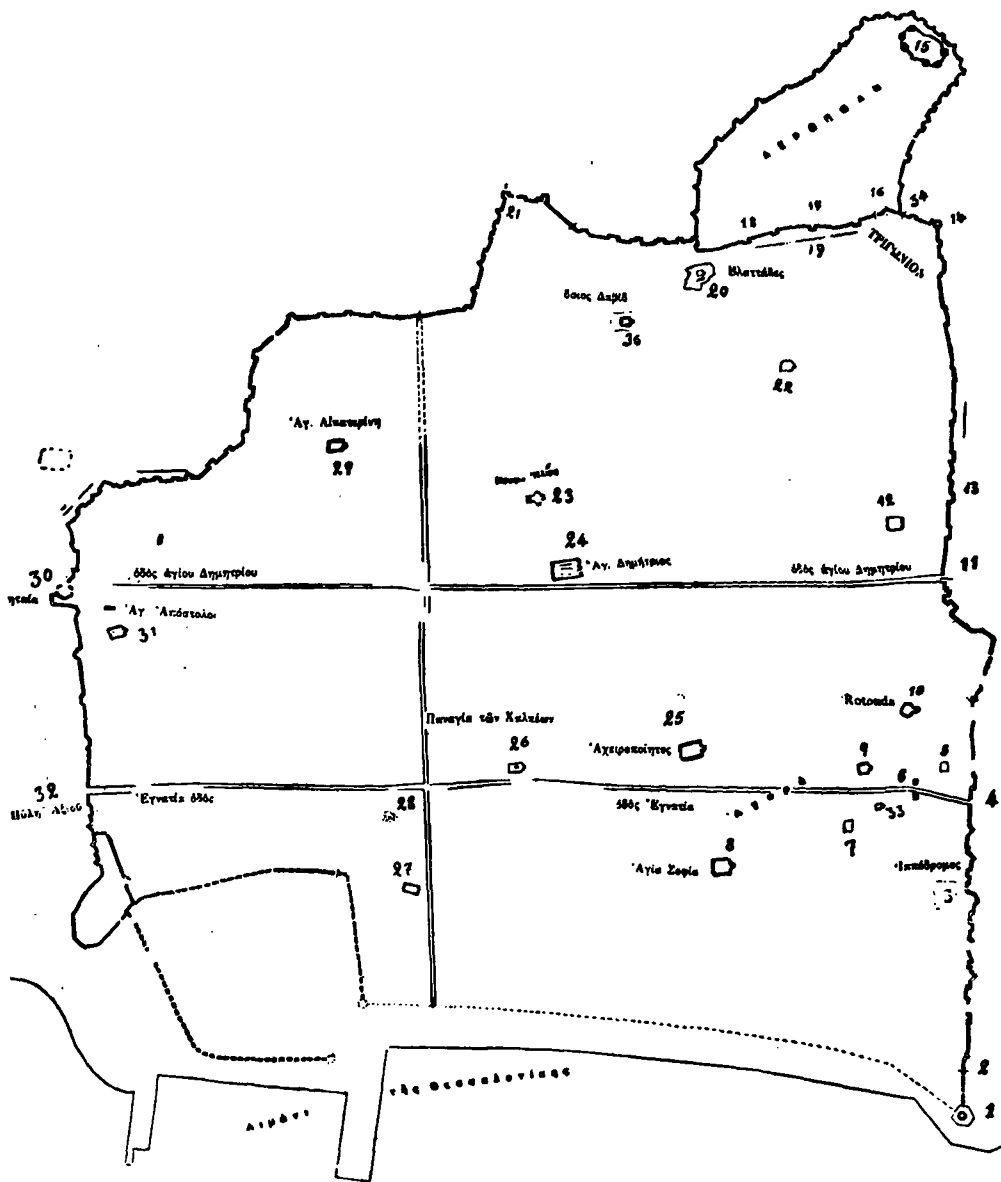
«Το αυτό έτος ηχμαλωτίσθη και η Θεσσαλονίκη, ήτις ην κρατημένη υπό των Βενετίκων»

Chr. 34/5 α+β

## Σημειώσεις

1. *Λάμπρος Σπ.*, Βραχέα Χρονικά,έκδ. Ακαδημία Αθηνών «Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας» με επιμέλεια *Κ. ΄Αμαντου*, Α΄, Αθήνα 1932-1933. *Schreiner P.*, Die Byzantineihen Kleinchroniken, CFHB τ. 1, Vien 1975.

2. Τα Βραχέα Χρονικά που ακολουθούν είναι απ' την έκδοση του ***Schreiner***, Kleinchroniken, Α'.




*Τα τείχη της Θεσσαλονίκης και η θέση των κυριώτερων ρωμαϊκών και μεσαιωνικών μνημείων της.*

## Βασική βιβλιογραφία

*Αναγνώστης Ιωάννης*, Διήγησις περί της τελευταίας αλώσεως της Θεσσαλονίκης, Εισαγωγικά - Κείμενο - Μετάφραση - Σχόλια, Γιάννης Τσάρας.

*Ανώνυμος* [Αναγνώστης Ιωάννης] «Του αυτού κατά δύναμιν Μονωδία επί τη αλώσει Θεσσαλονίκης».

*Ασίκ Πασά Ζαντέ*, «Ιστορία» (Χρονικό της δυναστείας του Οζμάν), Κωνσταντινούπολις 1915. Πβ. και μετάφραση του *Richard F. Kreutel*, von Hirtenzelt zur Honen Pforte, Wien 1959, σ. 164-165, (κεφ. 105).

*Βακαλόπουλος Απ.*, Ιστορία της Θεσσαλονίκης 316 π.Χ. 1983, Θεσσαλονίκη 1983. Στο βιβλίο αυτό ο αναγνώστης θα βρει και όλη τη βιβλιογραφία της ιστορίας της Θεσσαλονίκης με τρόπο μεθοδικό και απλό και με διάφορες κριτικές παρατηρήσεις, πολύ κατατοπιστικές.

*Γουγούσης Χρ.*, Αι περί καταλήψεως της Θεσσαλονίκης υπό των Τούρκων παραδόσεις «Μακεδονικόν Ημερολόγιον», τ. 2, Αθήναι 1909, σ. 103-107.

*Δημητριάδης Βασ.*, Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή, Θεσσαλονίκη 1973.

*Δημητριάδης Βασ.*, Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας 1430-1912, Θεσσαλονίκη 1983.

*Δούκας* [Μιχαήλ]. Έκδοση Grecu Vas., Bucuresti 1958.

*Δωρόθεος*, Αρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας, Βιβλίον Ιστορικόν, Βενετία 1818.

*Ευγενικός Ιωάννης* διάκονος, επί τη της Θεσσαλονίκης αλώσει. Ανέκδοτη. Πβ. Λάμπρος Σπ., Σημειώματα περί τινων κωδίκων της Μονής Βατοπεδίου, Νέος Ελληνομνήμων 16, 1922, σ. 436.

[Ευγένιος Μάρκος] *Ανώνυμος*, Μονωδία επί τη αλώσει Θεσσαλονίκης εν έτει 1430 (Παπαδόπουλος - Κεραμεύς Αθανάσιος, Έκθεσις Παλαιογραφικών και Φιλολογικών Ερευνών εν Θράκη και Μακεδονία, Παράρτημα του ΙΖ΄ τόμου του εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου, εν Κωνσταντινουπόλει 1886, σ. 52β-53β).

*Θεοχαρίδης Γ.*, Ιστορία της Μακεδονίας κατά τους μέσους χρόνους (285-1354), Θεσσαλονίκη 1980.

*Ιέραξ*, «Χρονικόν διά την των Τούρκων βασιλείαν», έκδ. Σάθα Κ., Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τ. Α., Βενετία 1872, σ. 243-268.

*Λάμπρος Σπ.*, Βραχέα Χρονικά, τ. Α, Αθήνα 1932-1933. Πβ. και *Schreiner P.*, Die Byzantinischen Kleinchroniken (C F H B) τ. 1 Wien 1975.

*Λάμπρος Σπ.*, Τρεις ανέκδοτοι Μονωδίαι εις την υπό των Τούρκων άλωσιν της Θεσσαλονίκης, «Νέος Ελληνομνήμων», 5, 1908, 369-391.

*Μέτρζιος Κ.*, Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας, Θεσσαλονίκη 1947.

*Μοσχόπουλος Νικηφ.* Η Ελλάς κατά τον Εβλιά Τσελεμπή, ΕΕΒΣ, 16, 1940, 321-339.

*Παπαδόπουλος Ι. Β.*, Αι περί του Γεωργίου Φραντζή διατριβαί, επιμέλεια *Λαμψίδη Οδ.*, Αθήνα 1957.

*Παπαχατζής Ν.*, Μνημεία της Θεσσαλονίκης (Ανατύπωση), Θεσσαλονίκη 1957.

*Στογιόγλου Γ.*, Η εν Θεσσαλονίκη πατριαρχική μονή των Βλατάδων, Θεσσαλονίκη 1971.

*Tafrali O.*, Topographie de Thessalonique, Paris 1913.

*Tafrali O.*, Thessalonique au quatorzième siècle, Paris 1913.

*Tafrali O.*, Thessalonique des Origines au XIV<sup>e</sup> siècle, Paris 1919.

*Φραντζής Γ.*, Έκδ. Grecu Vas., Bucuresti 1966.

*Χαϊρουλάχ Εφέντη*, Οδοιπορικό, μετ. Παπάζογλου Αβρ. «Μακεδονικά», 1, 1940, 418-428.

*Χαλκοκονδύλης*, έκδ. Darkó Erg. τ. 1-2, Budapest 1922-1923.

*Χατζηιωάννου Μ.*, Αστυγραφία Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1980.

# ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ*



* *Οι λέξεις Θεσσαλονίκη και Τούρκος -οι δεν αποδελτιώθηκαν.*

# ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ